

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősirással írott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájoló imádságai” 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal. 1656. 1667. 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával.

Nem ide tartozik kérdezni, hogy vajjon élt-e a pogány előkor *írással* és fogott-e lenni az őshajdannak szentírása, avagy táltosaiknak *énekes felekezete* és *javas osztálya* minden „fölvadás nélkül” mint élőszót vették és adák át nemzedékről nemzedékre az énekes szent hagyományokat a s öreg hitregéket, valamint a bűbájlás csodatevő ígét és megszabott szertartásait?

Vajjon nem a sajátjegyű *ősrúsnak* tudható-e be, hogy az első magyar kereszténység buzgólkodásának jóformán a magyar genius minden korábbi szellemi termelése áldozatul esett azonkívül, a mit a mondákból a krónikások átvettek, vagy a gyakorlati hagyomány az összekasásokból föntart és őriz?⁷⁰⁹

Egy bizonyos, hogy a babonaként űzött gyakorlati részben legtájékoztatóbbak mythológiai töredékeink, és hogy e tekintetben az *elő hagyományt* még némi följegyzések is támogatják, nem ugyan a „rovások” korából származó följegyzések; de azért a régi szellem és eredetiség némi jellegével bírók.

1578-ban Bornemissza Pétertől „Ördögi kísértetekről” ezimen egy munka jelent meg, melyben több ráolvasási formulák, vagy mint nevezi: *bájoló imádságok* fordulnak elő. Ezeket ő egy javasasszony, Tardoskeddi Szerencse Benedeknek után írta le, tehát *Nyitra megyéből* valók.⁷¹⁰ Hogy a protestans Bornemissza ebben nagy megbotrányozásra méltót talált és czáfolni valót, mondanom sem kell, valamint azt sem, hogy tévedett, midőn nem látott bennök egyebet pópista babonáknál.

Főbb darabjait közöljük:

„Az kinek fejét megmente: hogy ne fájjon.”

Nemes asszonyom Bódog Anya bemene szent templomba, leüleplék az ő áldot(t) aranyos szent székibe, az ő áldot(t)

szent *fejét* megese fene *füst-csúz*, fene *füst-kelerény*. *Lefüggeszté az ő szent fejét rajta*, szent *kedve* *könyörödék*, szent *szive* *szomorodék*. Azt látá az ő áldot(t) sz. fia. Mondá: Oh én szent anyám, mire (= miért van hogy) szent *fejéd* *lefüggesztöd*, szent *kedved* *megkönyörödöt(t)*, szent *szined* *megszomorodot(t)?* Hogy azt hallá asszonyunk Mária, mondá: „Oh én áldot(t) szent fiam, hogy ne szomorodgyék az én áldot(t) szent szívem; hogy ne fügeszszem (le) az én áldot(t) szent fejemet; hogy ne könyördjem az én áldot(t) szent szívemben! Az én áldot(t) szent fejemet megessé fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*, hetvenhét fájdalom befogta szűz tetememet. Hogy azt hallá áldot(t) urunk Isten: „Ne ijedgy én szent anyám Mária! Im' én megszoritom az én aranyos kendetlen keszkenőmmel az te áldot(t) szent fejedet; belőle kifusson fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*, benne meg nem maradhasson hetvenhét-féle fene *füst-csúz*. — Ez mai dicsőséges napon én is megszoritottam ez embernek *fejét* ez *kendőtlen* *keszkenővel*, *bűnös szájamból szent íjéket reá mondlottam*. Ne ijedgyél szent anyám Mária, *én vagyok mindennél nagyobb orvos*, *te vagy mindennél nagyobb bájos*.

Hogy benne nyomtatása évét (1578) századokkal meghaladó régiséggel van dolgunk, igazolják:

a) a *betűrímes sorok*;

b) az *elavult szavak* és szófüzések, melyek bizonyára már Bornemissza korában is szokatlanok voltak;

c) az utolsó sorban nyilvánuló „*bűbájos ígék*,” melynek mását megtaláljuk a Kalevalá-ban: „Víz legrégibb írszerek közt, víz tajtéka bűvszerek közt, Teremtő a kuruzslók közt, jó isten a javasok közt (Kalevala III. r. 199—202.)

Az eredeti alakot visszaállítani bájos lenne; mert nem tudjuk, hogy a *kedl* vagy *szombat asszonya-e* az őslenda hőse; hol keresendő az elbeszélés színtere: a *föld alatt-e?* stb.

„Az „*menyülésről*” (ficzamodásról). Urunk ur Isten felüle az ő szent szamarának *nyergetlen* hátára, indula paradicsomba, be nem meheti paradicsom kapuján, lába megbotlék, lába megezokék (csúszék). Csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, ér mene ki helyéről.

XXXVI. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai.

Ősirással írott emlékeink teljes hiánya. Bornemissza Péter „bájos imádságai” 1578-ból. A 8 közül 5 idézve és taglalva. Három 1488-ból származott ráolvasónak szövege rövidebb glossákkal. 1656. 1667. 1752-ik évben följegyzett ráolvasók. Az élő hagyomány gyakorlata a mythologiai vonások hangsúlyozásával.

Nem ide tartozik kérdezni, hogy vajjon élt-e a pogány előkor *írással* és fogott-e lenni az őshajdannak szentírása, avagy táltosaiknak *énekes felekezete* és *javas osztálya* minden „fölvadás nélkül” mint élőszót vették és adák át nemzedékről nemzedékre az énekes szent hagyományokat a s öreg hitregéket, valamint a bűbájlás csodatevő igéit és megszabott szertartásait?

Vajjon nem a sajátjegyű *ősrúsnak* tudható-e be, hogy az első magyar kereszténység buzgólkodásának jóformán a magyar genius minden korábbi szellemi termelése áldozatul esett azonkívül, a mit a mondákból a krónikások átvettek, vagy a gyakorlati hagyomány az összekasásokból föntart és őriz?⁷⁰⁹

Egy bizonyos, hogy a babonaként űzött gyakorlati részben legtájékoztatóbbak mythológiai töredékeink, és hogy e tekintetben az *elő hagyományt* még némi följegyzések is támogatják, nem ugyan a „rovások” korából származó följegyzések; de azért a régi szellem és eredetiség némi jellegével bírók.

1578-ban Bornemissza Pétertől „Ördögi kísértetekről” ezimen egy munka jelent meg, melyben több ráolvasási formulák, vagy mint nevezi: *bájos imádságok* fordulnak elő. Ezeket ő egy javasasszony, Tardoskeddi Szerencse Benedekné után írta le, tehát *Nyitra megyéből* valók.⁷¹⁰ Hogy a protestans Bornemissza ebben nagy megbotrányozásra méltót talált és czáfolni valót, mondanom sem kell, valamint azt sem, hogy tévedett, midőn nem látott bennök egyebet pópista babonáknál.

Főbb darabjait közöljük:

„Az kinek fejét megmente: hogy ne fájjon.”

Nemes asszonyom Bódog Anya bemene szent templomba, leüleplék az ő áldot(t) aranyos szent székibe, az ő áldot(t)

szent *fejét* megese fene *füst-csúz*, fene *füst-kelerény*. *Lefüggeszté az ő szent fejét rajta*, szent *kedve* *könyörödék*, szent *szive* *szomorodék*. Azt látá az ő áldot(t) sz. fia. Mondá: Oh én szent anyám, mire (= miért van hogy) szent *fejéd* *lefüggesztöd*, szent *kedved* *megkönyörödet(t)*, szent *szined* *megszomorodot(t)*? Hogy azt hallá asszonyunk Mária, mondá: „Oh én áldot(t) szent fiam, hogy ne *szomorodgyék* az én áldot(t) szent szívem; hogy ne *fügeszszem* (le) az én áldot(t) szent fejemet; hogy ne *könyördjem* az én áldot(t) szent szívemben! Az én áldot(t) szent fejemet megessé fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*, hetvenhét fájdalom befogta szűz tetememet. Hogy azt hallá áldot(t) urunk Isten: „Ne *ijedgy* én szent anyám Mária! Im' én megszoritom az én aranyos *kendetlen* *keszkenőmmel* az te áldot(t) szent *fejedet*; belőle *kifusson* fene *füst-csúz*, fene *füst-kelevény*, benne meg nem *maradhasson* *hetvenhét-féle* fene *füst-csúz*. — Ez mai *dicsőséges* napon én is megszoritottam ez embernek *fejét* ez *kendőtlen* *keszkenővel*, *bűnös szájból szent íjéket reá mondlottam*. Ne *ijedgyél* szent anyám Mária, *én vagyok mindennél nagyobb orvos*, *te vagy mindennél nagyobb bájos*.

Hogy benne nyomtatása évét (1578) századokkal meghaladó régiséggel van dolgunk, igazolják:

a) a *betűrímes sorok*;

b) az *elavult szavak* és *szófüzések*, melyek bizonyára már Bornemissza korában is szokatlanok voltak;

c) az utolsó sorban nyilvánuló „*bűbájos ígék*,” melynek mását megtaláljuk a Kalevalá-ban: „Víz legrégibb *írszerek* közt, víz *tajtéka* *bűvszerek* közt, *Teremtő* a *kuruzslók* közt, jó *isten* a *javasok* közt (Kalevala III. r. 199—202.)

Az eredeti alakot visszaállítani *bajos* lenne; mert nem tudjuk, hogy a *kedl* vagy *szombat asszonya-e* az *őslegenda hőse*; hol keresendő az *elbeszélés* *színtere*: a *föld alatt-e?* stb.

„Az *„menyülésről*“ (ficzamodásról). Urunk ur Isten felüle az ő szent *szamarának nyergetlen* hátára, *indula* *paradicsomba*, be nem *mehete* *paradicsom kapuján*, *lába* *megbotlék*, *lába* *megezőkék* (csúszék). Csont *mene ki helyéről*, *velő mene ki helyéről*, *ér mene ki helyéről*.

Urunk Isten lefüggeszté az ő áldot(t) szent fejét. Szive szomorodék, kedve könyörödék. Azt meglátá az ő szent anyja, mondá az ő szent anyja: oh én szent fiam, mire (miért van, hogy) a te szent fejed függesztéd és kedved könyörödék? Hogy azt hallá áldot(t) Urunk Isten mondá: Ó én szent anyám Mária, hogy ne függeszszem szent fejemet, hogy ne szomorodjék szent szívem, hogy ne könyöreggyék szent kedvem. Im én felültem szent szamaramnak hátára, beakarék menni paradicsomiba. Be nem meheték paradicsomnak kapuján; szent szamaramnak lába megbotlék, lába kiczokék (kicsuklék). Csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, vér mene ki helyéről. Hogy ezt hallá az ő szent anyja Mária: Ne ijedgy én áldot(t) szent fiam! Én az én szent kezemmel meg fogom szent szamaradnak lábát, szent szájamból szent ígét reá mondom, szent lehelletemet reá lehellem: „csont megyen csont-hoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhez, ín megyen inhez, vér megyen vérhez.” Én is e mai napon megfoktam az én bűnös kezemmel ez embernek (avagy oktalannak) lábát (vagy kezét), én is sz. ígét reá mondom, bűnös szájamból lehelletemet reá fuvo., hogy helyökre mennyenek.“

Ezen esetről a bűvajolás lényegéből két pontot látunk hangsúlyozva: az ígék elmondásának és a rálehelésnek kettős kellékét.

Magát a szent ígéket tekintve pedig, meglepő a hasonlóság ez és a Kalevalában Ukkóhoz imádkozó anya szavai között. Lemminkainen anyja a kardra hányt holt fia tetemei fölött így esdekel:

„Honnan a bőr leszakadott, növeszsz oda bőrdarabot: az idegek hol kifogytak, pótolj ki az éresomókat; a hol a vér elapadott, új vérforgást alapíts ott; a hol a csont szétzúzódott, teremts oda újdon csontot; a hol a hus le van válva, alkoss megint hust reája; rendezz mindent a helyére, csinosan az előbbire.“⁷¹¹

„Az ökleletről.“ Kergetik vala mi Urunkat a gonosz zsidók, megfogák, felfeszíték magas keresztfára, tövis koronával koronázzák, hegyes csucsával öklelek, vasszegvel szegezték az ő áldot(t) szent szívéből felindíták az ő

„ökleletit,” az ő szent meredőkét, az ő kelevényit. Azt meglátá az ő szent anyja. Oh én áldott szent Fiam, nam csudálom hogy teneked felindult a te kelevényed, nem téged megfoktak az gonosz zsidók, felfeszítettek magas keresztfára, tövis koronával koronáztak, hegyes csucásával ökleltek, vasszegekkel szegeztek. Im én *megnyomom* a te áldot(t) öt mély sebeddel az én szent hét epésségemmel *szent Jánosnak ő arany györőjével*. — A mint megnyomá Szűz-Mária az ő áldot(t) szent fiának, én is ez embernek ugyan *megnyomom* Ur Istennek öt mély sebével asszonyunk Máriának szent hét epésségével (fájdalmával), szent Jánosnak ő arany györőjével. (Az ember megnevezendő.)²⁶

A bűbájlás négyes szertartásából a nézésen kívül (*Azt meglátá az ő szent anyja*) ebben a „kézrátevés”-en van a súly; az érintés a főcselekvés. „Im én *megnyomom* a te áldott öt mély sebeddel, az én hét epésségemmel, szent Jánosnak ő arany györőjével.”

Feltűnő, hogy itt az érintésnek két első anyaga (az öt seb és hét fájdalom) részben erőltetett, részben tárgyaltan, miből következtethető, hogy az ősi ráolvasó szövegnek keresztény alakba való átváltoztatása s az ő-hitregének kereszténynyé való tétele mennyi nehézséggel járt volt. A pogány szövegben előforduló arany varázsgyűrűvel szintén nem tudott másképen elbánni, mint hogy azt a keresztény hagyományokkal ellentétesen a szent János ujjára huzta.

Az aranygyűrűről, mint „fetis” tárgyról később lesz szó.

„CsüZRől való báj.” „Uram (? urunc = urunk) mindenható Isten, mulék (? mutatkozék) regös nagy uth, rajta megyen vala áldott urunk Isten, előtalála hetvenhét veres csüzt. Monda áldot(t) urunk ur Isten: *Hova indultatok* ez regös régi nagy uton? *Megh szólala hetven hét-féle veres csüz*: Ha minket azon kérdész urunk ur Isten, hova megyünk ugymond: *Mink is elmegyünk* ugymond *ez fekete föld színére*, áldot(t) ez testbe, teremtet(t) ez lélekbe: *szálas husát szaggattyuk, piros vérét megiszszuk, száz tetemét tördeljük, száz ízt, száz forcikáját* (porcikáját). Hogy azt

hallá áldot(t) urunk Isten: Tük se mehessetek úgy mond ez fekete föld színére, ez én adotiam testbe, teremtettem lélekbe. Tük is siessetek az *tenger szigetibe, kegyetlen óriásoknak szálas husát szaggassátok, piros vérét meggyatok*. Azt meghallák elsietének, menének tenger szigetiben. — Ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orcájából, piros véréből, szálas husából, száz tetemiből ki siessen és eloszoljon hetvenhétféle csúz: *folyó csúz, veres csúz, kék csúz, fehér csúz, szöderjes csúz*, köszvény, fájdalom, kelevény ki oszoljon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya ez emberből. Nevét meg kell nevezni (a betegnek).“

Észrevehetőleg ezen darab kevesebb torzításon esvén keresztül, más egyebeknél jellemzőbb is.

Jellemző a *csúz személyesítésében* s fajtai kegyetlen voltának leírásában.

Az eredeti bővülésben a bevezetés rendszeren az illető baj eredetének rövid hitregőjét foglalta magában, mit a kereszténység rendszeren az uton való találkozással pótolta, mint meg nem állható részt.

A betegségeknek a tengerbe (itt a tenger szigetibe) való utasítása szintén jellemző vonása az ősi eljárásnak, csakhogy ez eredetileg elátkozási alakban történt.

A Kalevalában (IX. rúnó 523 stb.):

„Az öreg ezt észrevette, a rossz okát elkergette.

A Nyavalya dombra üzte, Nyavalyahegy tetejére,

Kőszikláknak kinzására, körötegek marására.“

„*Hasfájás ellen való.*“ „Urunk mindenható Isten, mulék egy regös nagy uth, rajta megyen a mindenható ur Isten az ő szerető szentivel keresztelő szent Jánossal. Előttalának hetvenhétféle erőtelen hasfájás(t). Monda ez két szót Urunk isten: Hova indultatok ez regvös nagy uton hetvenhétféle erőtelen hasfájás? — Ha engemet ezen kérdész urunk Uristen. Mink is elmegyünk ez fekete földnek színére, áldott ez testbe, teremtet lélekbe *harját, gyomrált össze háborgatom, piros vérét megiszom, szálas husát megszaggom* stb.“

Hogy eme ráolvasó azon kitétele, hogy a tengerbe kurgatott betegségek ott „a tenger főenyét felforgassak, *harját*

háborgassák, követ hasogassák,“ nem csupán fölfogásában, de szavaiban is őseredetinek vehető, ezért maga a finnek nemzeti eposza is jótáll. A Kalevala, hol Vämämöinen kéri a Kórsellőt, a Halál szüzét, hogy: gyűjtse a kinokat kék kövek réseibe, avagy fordítsa be a vízbe, szórja a tengerbe köveket kinezni, kösziklät morzsolni.⁷¹²

A Bornemissza-gyűjtemény nyitrai nyolcz ráolvasójánál vannak régibb és újabb bűvös imádságaink is.

Régibb a Nyáryak bagonyai levéltárában talált XV-ik századi (1488-ik év) „a *lovak fekele* ezen könyörgéssel mulasztható el“ ezimű részben latin, részben magyar nyelven tett följegyzés, vagyis: „*Fekel equorum deperditur cum ista oracione.*“

A másik a *szemdög*-nek gyógyításáról.

A harmadik a *lőmarjulás*-ról.

1488.

I. „*fekel equorum*“ deperditur cum ista oracione.

Inprimitus pro passione domini debet dicere quinque paternoster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

VrunkXtus felden ha (? valaha) jár vala. Egy uton (midőn) el megyen vala, prothomártir (*első vértanu*) *szenh istwánt* elő (elöl) lelte vala. Az(on) szót monta vala urunk Xtus: Én szerető szentem szent istwán prothomártir! Ez ut mellet(t) láték egy veres pej lovat, ő hasát *fekél war* fogta, menten mondjad *szent János ewangelistának* hogy ez *fekél war* fogotta veres pej ló megtisztuljon akképen mint *Jordány* vize isten parancsolatjáért Xtus *filének* minden jót tőn. Hiszek Istennek, hogy ezt is jóvá teszi.“

Bizonyos, hogy itt is egy megkeresztényesedett és hitregével van dolgunk, mely reánk nézve talán örökre elveszett volna.

Azt sem lehet tudni, hogy az előutasításban foglalt *öt miatyánkot* és *hét üdvözetet* a pogányságban mi pótolta. Utasítás szerint a ráolvasó keresztvetéssel kezdendő. Kérdés maad, rhogy nem volt-e meg keresztvetés már az ősvallásban

is, mint bűvészel, honnan magyarázható a kereszt-utak bűvös ereje is?

II. „*Szem dege* deperditur.

Item tribus vicibus debet juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba:

ffenyé váglak mire? Arra, hogy te veszejj (vedd el) Jánosról a szemdögöt.“

Utasítás szerint olyan természetű vala ezen varázsmondás, hogy három ízben kellett elmondani s háromszor vágni neki a karddal a gyalogfenyőnek. Különös, hogy itt a fene (fenye) mint tulajdonság-név fordul elő.

Szemdege, szemdöge alatt mit értsünk, nem bizonyos. A fene után tájékozódva, *sebesedés* fogott lenni. Az eljárás az árpa elmulasztóéval sokban azonos.

III. „*Merjules exit de pedibus equorum.*

Urunk Xtus számár hátán Jeruzsálemba ha (? mikor) ment ő számára meg sántult vala. Azt meglátá bódog asszon. Az(on) szót monta vala: Fiam (Jézus) Jzus Xtus, Nam (ime) megsántúlt lovad. Xtus hallá a szót, mondá: Én édes szilém, anyám! megsántúlt, mert lába *kimarjúlt*. — Én édes fiam Jzus Xtus, *parancsolok te szent hiredel és te akaratodval, hogy az te lovad megvigassék.* „*Procul dubio.*“

A varázs-ige, melyre, mert egyéb szertartásos eljárás nincsen előírva, egészen keresztényies; de egyszersmind azon bizodalmat köté hozzá a jegyzék csináló, hogy: *procul dubio*, vagyis nincsen eset rá, hogy lómarjulásban ezen imádság ne használjon.

Nagy hit, a melynek azonban, minthogy nem bibliai elbeszélésen, hanem átalakított őspogány hitregén alapúl, — a kereszténységnek semmi köze daczára annak, hogy a káth-i (párkányi) pap a leirója.⁷¹⁸

A Bornemissza-gyűjteményt és a napjainkig terjedő gyakorlatot számos följegyzett hagyomány képviseli, melyekből mutatványképen csupán néhányra szorítkozunk, milyenek a:

I. „*Táléra való imádság. Anno 1656.*

Fejér Tálé, kék Tálé, szederges Tálé, piros Tálé, zöld Tálé, lány Tálé, ijas-fias Tálé, folyó Tálé, mindenféle Tálé,

hetvenhétféle fájdalom adgyon lap fának, *lapfa* adgyon szelemennek, *szelemen* adjon szarúfának, *szarúfa* adgyon lécznek, *lécz* adgyon léczszegnek, *léczszeg* adgyon somának, *soma* adgyon posnának, *posna* adgyon *szél*-nek ur Isten *az te szent parancsolatoddal Boldog asszon az te szent igéddel* valahol Szél meg nem maradhat (ugy) iziben csontyában termő tetemiben Nagy Péternek meg ne maradhasson ez hetvenhétféle Tálé *Szent Illés próféta fejszével vágta fűrőjével fírta ezer angyalával megh oszlatta* oszlik romolik termő tetemiben meg ne maradhasson iziben csontyában termő tetemiben meg ne maradhasson Nagy Péternek ez a hetvenhétféle fájdalom iziben csontyában termő tetemeiben meg ne maradhasson schol ez a hetvenhétféle Tálé Amen. Georgius Nagy s. k. Anno Domini 1656.“

Ipolyi ezen Tálé-t „tályog“-ra értelmezi és szerinte figyelmet igényel a mondatok azon menete, a mint egyik a másikra viszi át a tárgyat, mi a vers párossági kellékében találná magyarázatát.⁷¹⁴

Nincsen kétség benne, hogy az ó-vallás „ráolvasói“ verses művek voltak, melynek nyomai azon arányban mutatkoznak, a milyenben bolygatatlanul maradt az eredeti alak a ferdítéssel szemben.

„Szent Illés próféta,“ „fejszéje,“ „fűrője,“ „ezer angyala“ új hitregéket tételeznek föl, de a melyeket tarthatunk szláv köszönnésnek is.

II. „A mely ló megh-üti az inát 1656.“⁷¹⁵

III. „Anno 1667. die 15. Aprilis.

Ezen imádságomra legh elsőben én keresztet vetök Atyának, fiunak és az vigasztaló szent Lélek Istennek nevében. Ur Isten mondom azt *szent igiddel és szent hatalmaddal és szent parancsolatoddal* Ur Isten gyógyicsd megh ezt az szürke lovat az szeginek szerezésjére, Ur Isten gyógyicsd megh. És kösd az szörmiben az farkában czekeket: izsopot, kutban való füvet, koporsó diskát. Legelsőbb mondd el az igéket és mosd megh aztán két-háromszor.“⁷¹⁶

Igen sok bűvös imádságot tartalmaznak az úgynevezett „boszorkány pörök,“ a vármegyéek és városok régibb jegy-

zökönyvei, az öreg könyvekben és naptárakban található bejegyzések, melyeknek az élő hagyomány ráolvasói fölött azon kiválóságuk van, hogy beszédesebbek, legendásabbak; nincsenek annyira megkoptatva.

Ilyen a következő:

„Istennek mondom parancsolatjábú’ a te sz. hatalmaddal sz. Háromság úr Isten!

Elindula urunk Jézus Krisztus egy ’sidó városban; vete ő néki egy ’sidó leány *kő vánkost, gyékény lepedőt*. Mint urunk Jézus Xtus nem maradhatott *kő vánkoson, gyékén lepedőn*: úgy ne maradjon keserves fájdalomad a csontjaid — vagy más tagjaidban. Azután pedig a miatyánkot is el kell mondani.“⁷¹⁷

A mi az *élőhagyományt* illeti, csupán néhány eset elősorolására szorítkozunk, miután ezek már inkább csak a hanyatlás képviselői és az ős hitregetanhoz legkevésbé járulhatnak öntudatos adatokkal. Jellemzőbbek *ráolvasók*:

„*Beteg jószágra*: Elindula urunk Jézus Jerikóból Jeruzsálembe, által mene *kőhidon* ő lován, ő szamarán *haragos* gazdasszonya, *jámbor* gazdája, *gyékény-ágya*, *kőpárnája*, *kőkenyere*, *fakése*, ez az Isten mondása: ezen jószág semmi ízébe’, tagjába’ ficzemlet vagy nyilalás meg ne maradjon, *hús húshoz, csont csonthoz, tag taghoz, ín inhoz, vér vérhöz, ér érhez* Krisztus Jézusnak maga szájából származott szent igék által gyógyúljon meg. *Fuss, fuss meredek* (hegyre), *Istennek hírével, Boldogasszony parancsolatjával* innen tisztulj, innen pusztulj, itt neked semmi helyed sincs.“ (Kún-Félegyháza.)⁷¹⁸

2. „*Patkányt elolvasó*. (A patkánt mikor elolvassák, akkor a küszöbre ül az embör, kifelé fordul, úgy olvassa; mikor a második versöt mongya, befelé fordul; mikor a harmadikat, akkor mögén’ kifelé fordul oszt’ aszt monygya 3-szô:) A mi hazunknál 9 patkány van, nem 9, 8! nem 8, 7! nem 7, 6! nem 6, 5! nem 5, 4! nem 4, 3! nem 3, 2! nem 2, 1! nem 1, *ücsösöp sē!* De ügy lélökszet alatt köl’ elmondani *ücczör*; akkor el köl’ neki pusztulni (Kálmány Lajos Szőregről).“

3. „*Poczkot elolvasó*: (A poczkot úgy köl’ épusztítani

a háasztul, hogy 3 napfönkötte előtt olvassa:) száz, kilenezvenkilencz, kilenczvennyolez (Oszt így olvas lefelé egész végig:) három, kettő, egy, sèmmi. (De àra vigyazon, hogy è nè téveszsze. Osztán asz'ongya:) Eregy az én legkedveseb' druszámhon!" (Kálmány Lajos Deszkről).

4. „*Menyét ellen*: A hun a mēnyétasszon (m)egöli a baromfit, ott a-z-ól körű' páczikára csöpűt kő' tēnyi, a tik-házat körű' kő' ojannal tűzdelni, legntóssó páczikává hécezőr (m)ög kő, kerűnyi a-z-ólat, aszt mondogatva: Fonyny mēnyétasszon, fonyny,! akkor soha sē gyün, oda többet.“⁷¹⁰

5. „*Mindenrű' jó*. Ha valakinek valamije fáj, a bűbajos asszony a jobbkeze nevetlen újjával körösztozve mondja: Gyékény káka (körösztozi) *kű párna* (körösztozi) Jézus mondotta: műjon el! (Körösztozi). Itt egy darabig megáll, majd újra kezdi s az egészet 3-szor végezi el egyfolytában.“ (Szöreg) Kálmány Lajos.

Másik: „*Jámbor embör, gonosz asszony, gyékény ágy, kűpárna*, Jézus mondása jusson eszödbe!“ (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Ó, jén édös Jézusom szent száddal lehőj rá! Ezt háromszor ismétli s ugyanannyiszor a fájdalomra lehel. Elindult kis Jézus, előtanát egy zsidó asszonyt, ágyat vetött neki: gyékény ágyat, kűpárnát. *Jézus a kűpárnan nem nyukhatott*, ezön a nyavala sē' nyukhasson, sē' pedig ez nè marathassor, ez a Jézus szava. (Egyházas-Kér) Kálmány Lajos.“

Másik: „Mikor Jézus Krisztus szent Péterre a fő'dön járt, bemönt egy' házhon, tanátak engödelmes gazdát, engödetlen gazdasszonyt. *Az ember akart hálást anni, az asszong nem akart*. Ott háttak, kaptak termés küvet, gyékén ágyat. Gyékén ágy, kű párna, Jézus fekszik rajta. Jaj de kemény ágy! engödelmes gazda, engödetlen gazdasszony. Jaj, de fáj. Mögkörösztozi öcczőr, 5 miatyánkot, 5 üdvözetöt emond, emulik a fájdalom. (Hosszuhát), Kálmány Lajos.“

6. „*Fogfájásról való*: Mikö zsáját lát' oszt' fáj a foga, szakíceson belüle, szagúja oszt, mongya: Zsája, zsája,

akkó fájjon a fogam, mikor a tijéd. (Szőreg.) Kálmány Lajos.“

7. „*Támadásról való*: Jobb kezének a nevetlen ujjával keresztet vet a támadást s mondja: Krisztusnak gyékén ágya, kúpárnája, *tüskös lepedője, sajgtalan kásátja*, Jézus mondása: műjön el a támadása. Három röggel napfő'kötte előtt köl émondani, akkó émúlik (Monostor) Kálmány Lajos.“

8. „*Pokolvarrul való*: Először a nevetlen újjával 3-or kerekíti a pokolvarrt, azután mondja: Én tégöd mökke-rekítlek az Atyának, Fiúnak, Szentlélok istennek nevibe'! Jobb keze öt ujjával megfogja a pokolvarrt s folytatja: Én tégöd mögfoglak az 5 újjammal! Az Atya törjön, a Fijú roncsos, a tejjes Szentháromság eloszoltasson! Nevetlen újjával keresztet vet reá: Én tégöd mökkörösztollek az Atyának, Fijúnak, Szentlélok istennek nevibe, valamint Krisztus Urunkat sz. János a Jordán vizibe' mökkörösztolte.“ (Szőreg) Kálmány Lajos.

9. „*Sühről való*: Nevetlen újjával a sühöt „elkörösz-töli“ Atya, Fiú, Szentlélok Isten nevében s mondja: Atya éroncsos (keresztet vet), Fijú szétboncsos (ismét keresztet vet), Szentlélok Isten sémmitvé teremcsön! (Ismét keresztet vet) 77-féle sü', *fő'dbű' gyütt, fő'dbe mönynyön!* Amen-t nem szabad mondani, háromszor elmondani s utoljára keresztet vet a földre.“ (Hosszuhát), Kálmány Lajos.

10. „*Ficzamódásról való*: Midőn Márja szent, Józseppel számárháton járt, a számárnak lécsuszott a lába a hidrú', osztán kificzamodott. Józsep monta Márjának, Márja monta szent fijának, *szent fija monta ficzamodásnak, mönyön helyre. Kimönést* (ficzamodást) *kütte szent Anna Márjának, Márja kütte szent fijának, szent fija kütte hejre.*“ (Szeged).⁷²⁰

Másik: „Keresztet vet magára is mög a ficzamódásra is. Az Atyának és Fijúnak és Szentlélok istennek nevébe' keszdöm az imácseságomat. Uram Jézus Krisztus, mikő *fekete fő'd színin* jártá' és mönté': loval lába megficzamodván, ára möne *szent Máté*, szent kezével simo-

gatá, szent szájával fúvogatá. Csont, búr ojan lögyé', mind mikor a Krisztus Urunk mökteremtött. Asz'tán 3-szó rá köl' lehöl'ni; oszt 3-szó köl' émondani, akkó használ." (Szöreg.) Kálmány Lajos.

Másik: „A ficzemődésre teszi a kezét és mondja: Elindult a *kis Jézus* ő szamarán, szamar hátán, kűszikla higygyán. Mögficzemődik szamarának lába, oda mén a *ficzemüper*: ráolvas, *szent szájával fúvogatytya, szent kezevel tapogatytya*. Ühön! Csont csonthó', hús húshó', vér vérhön! Azután pediglen ójan vig lögyön, mint vót!" (Egyházús-Kér) Kálmány Lajos.

Másik: „Mikor elmönt a Jézus az ü kinyyára, kinyhejre, kűsziklárul kűhegyekre az *Áspiom higygyára*, lova lába megficzemödvén, ára mén a *Ficze Márton*, szóla, mondá a Kr. Jézus: Bizony, bizony, bizony, mondá Ficze Mártonnak, lovam, lába megficzemödvén, olvass rá, lehőjj rá! In hejre, csont hejre! Édes Jézusom töd' hejre." (Egyházús-Kér). Kálmány Lajos.

Másik: „Fogdosi a hun ki van ficzemödvé a lónak a lába. Krisztus urunk elméne *kű higygyára, kiny helére*, mögcsuszamodik. szamarának lába kűsziklába, ára mene szent Ficze Márton, szent kezévé *tüldökteti* (nyomkodja), szent szájával *huhogatytya* (=rálehöl), mondá: Csont csotthon, hús húshon, vér vérhön. Ol vig lögyé', mint ennek elötte vótá! Názáretbeli Jézus, gyógyiesd meg szögén jószágnak a forgóját! Édös anyám, Boldokságos szent szűz, Márijám, gyógyid mög a tē szent Fijad érdemijé! Szent Cziezé Márton tödd helére szögén jószágnak a forgóját! (Lörinczfalva) Kálmány Lajos.⁷²¹

11. „*Erős üdö ellen*: Atya, fiju, Szentlelök Isten! Bódogságos szűz Márja! Vidd el az erőss üdőt az erdőkre havasokra, hol sem kovász, sem vakaró, sem czipó, semmi sines." Udvarhelym.⁷²²

12. „*Érdekes töredék a csongrádi boszorkánypörben*: Elindula Krisztus urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene asszonyhoz*. szállást kért, adott szállást, csinált kőből párnát, *vasból lepedőt*. Elment onnat az *erős aranyos orosz-lánnal*?"⁷²³

XXXVII. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás.

Házi fürdőzés a mohácsi vész előtt. A javas fürdés hatásának kellekei. Konós. Az ír-ek sok volta. A Kalevala idevágó helyei. Kötés. A gyógyítás vallásos gyakorlati színeze. A rontás két főfajtája.

A növények ható erejének ismerete nem csupán a be-
vevő orvosságokhoz szolgáltatott anyagot, hanem a különb-
féle *fürdők* és százféle *kenőcsök* készítéséhez is.

A fürdő használata fajunknál a mohácsi vészig sokkal nagyobb volt, mint azóta. A Kalevala nagyon emlegeti a fürdőzést, s kitűnik belőle, hogy e rokonaink ősidőkben vendégségeiket gőzfürdőkben szokták tartani s kedves vendégeik részére külön fűtötték be a gőzfürdőt. *Galeotti* szerint Mátyás korában még hasonlóan jártak el a magyar főurak. A régi magyar nyelv ezen helyiségeket „*bánya*“-nak nevezte, honnét van a népies szólás is: *olyan meleg, mint a bánya*. A kifejezések rendesen triviálissá lesznek, ha kiesnek a történeti századok udvartartásából, mint az elbocsátott, sülyedt cselédek. Valamikor tisztesség volt a vendégnek hallani, hogy: „*befűtöltek neki*,“ ma a vendéglátás e módját nem gyakorló korban már oly kifejezéssé fajult, melyre senki sem kíván érdemes lenni.⁷²⁴

A fürdőzést mythologiai fontosságúvá teszi közönséges esetben is az elemek tiszlete, mennyivel inkább vallási gyakorlatnak fogtak pedig tartatni a *gyógyító fürdők*, melyeknek minden egyes esetben különös alkotó részeit és készítése módját tudák a táltosok és javasok.

A népies betegfüröszteni módokban kétségen kívül az ó-vallás hagyományai tartják fenn magukat; de leghiteseknek mégis azon fürdőkészítési módok tartandók, melyekre a különbféle *boszorkány*-perekben akadunk rá.⁷²⁵

A „vízvetés“-nél láttuk, mennyire bübájosan gyakoroltatott. A gyógyító fürdésre a mutatkozó nyomok szerint még több szertartása volt az ó-vallásnak. A víznek „szólatlan víznek“ kellett lenni sok esetben, vagyis hozatala közben valakihez szólani tilalmas volt. A fürdőkészítés imádság közt történik, a fürdetés pedig ráolvasás, a kéznek a fejre való

feltevése, megkeresztezése, az egyes tagoknak megkenése, a beleegység szellemét illető köpdözés közt hajtatik végre.

Szóval a hagyományban erős nyoma van annak, hogy a gyógyító fürdés is a bűbájlás titkos tudományának vala egyik fejezete, s a Kalevalában (45 rúnó 211—218. v.) olvasható „fürdő igék” mutatják, hogy a fürdőzés imádságos vallásgyakorlatnak tekintetett.

A kenés mint önálló gyógyító mód is előjő a gyakorlati népeletben, nevezetvén „gyógyogatás-” vagy székelyesen „dauzsolás”-nak is. Ezen ősi gyógyítómód tudvalevőleg a test izmainak, tagjainak kézzel való dömöczkölésében, összevissza való nyomogatásában, marczingolásában áll, s használatos esőmörben, rándulásokban, meredésekben, daganaatokban (sérvések), ficzamokban, marjulásokban, vagy mennyüésekben.⁷²⁶

Hogy a kenés a „bűvös kézrátevésből” nőtte ki magát s eredetében a bájolás egyik cselekedete volt, alig kell mondanom. Hathatós voltaért *mászszázs* (massage) néven, mint száraz kenés, újabb időben jogosultságot kapott a szemüveges orvosi kartól is. Vajha még más egyebet is eltanulnának az orvosok ős isteneinktől!

A miben az ősök legorősebbek voltak, az a *sebek gyógyítása* és a *kenőszerek készítése* vala. Ír-szavunk kelleténél többet alig mondhatná magáról.

A régiek „nyitni” szokták a sebet, nem vágni. „Az nekünk az ír, a mi a doktornak a kés,” hallottam egy éltés gyógyító asszonyságtól.

Ír szavunkat *íralás*-, *íratos*- származékaival együtt mint valami avúlt, megkopott szerszámot félretette a gyakorlati élet, de annál sűrűbben foglalkoznak vele a *régi nyelvműlékek*, melyek ismernek „lágító,” „sebnyitó,” „orvosló,” „gyógyító” (seb-, szemgyógyító) *írt*. Van:

apácza-ír: ungventum de Tutia,

rózsa-ír: rhodinum oleum, s a növények közt:

bába-íre fű: pimpinella, másként: *Csaba-íre*

vas-ír: verbena.⁷²⁷

Hogy ezen ős szavunk (melylyel azonos a finn *ihra*) eredetileg mythologiai fogalom hordozója, mi sem bizonyítja

inkább, mint a ritkább használatú *kanta-ír*, *kanta-íres* szavak rovott jelentései. *Kanta-ír* = orvosság, méreg; *kanta-íres* = bájitalos, méregkeverő, ördögös, bűvös-bájos boszorkány.

A Kalevalánál semmi sem alkalmasabb arra, hogy e tekintetben is föltárja előttünk az ősök meggyőződését és vallásos gyakorlatát. Benne nem egyszer van szó *iralásról*.

Az öreg *Väinämöinen* ácsolás közben a térdén nagy sebet ejt s a vérfolyást nem tudja előállítani; de talál olyan aggastyánra, a ki ráolvassa a vérállító igéket, írkenőcsöt készít az öreget meggyógyítja. Ez ír készüle „friss füvek himszálaiból, ezerjófű virágából, méznek földre ömléséből, lépes méznek csepejeiből.“ A sebnek kenése és kötése imádkozó fohások közt történt (IX. rúnó).

Lemminkäinen haláláról értesülvén az édes anyja nagy hosszú gereblyével a Halál folyójához megy s addig gereblyéli a vizet, míg a fia testének minden darabját össze nem szedi s belőlök ráolvasás és írek segítségével *Lemminkäinent* ismét visszaállítja. Az anyának az írekhez szükségesek összeszerzésében, miként már fönnebb mondvá volt „a méh, az erdei virágkirály“ volt segítségére ki majd a vidékről hozott neki „édes fűszer-ízt sok virágnak a kelyhéből, soknemű fű csészéjéből“ majd a nyolczadik tengerszéli szigetről ír-balzsamot. Nem használván azonban sem az egyik, sem a másik, válalkozik az égi útra s hozza el „a teremő kamarájából, a mindanható tárházából“ a szükségeseket.

Akkor a *kantaires*-ség még annyira nem volt ördögi mesterség: hogy a hitrege szerint a méhkirály égbe föl szálltakor épen *kantair*-főzés volt a fényes, Isten házában is:

„Ott épen írt készítőnek, kenőcsöket főzögetnek,
Fénylő ezüst fazekakban, merő arany kazánokban.
Fő és forr a méz közepén, balzsamos ír oldalszájelen,
Finom színméz délirányon, gyógyító szer éjszaktájon.“ (XV. rúnó.)

És midőn Éjszaka asszonya járványos betegséget küld Kaleva népére, *Väinämöinen* meggyógyítja a betegeket ráolvasásával és ír-jeivel: „kilenczféle írszerével, nyolczféle bűvkenőcsével.“ (42 rúnó.)

Mennyire szent volt egykor az, mi most a népet kivéve

annyira lenézett az ő kései és minden esetre torzult hagyományos maradványában!

A javas írek alkalmazása olykor a népnyelvén vagy a boszorkány-perekben *kötés*-néven jő elő. A *halasi* boszorkány-perben ilyen kötés jön szóba, melylyel a varázsló „háromszor kötötte be fü között a beteg kezét. E kötésbe kukoricza, hüvelkes borsó, bab, nyárfalevél, marha szőre, lószőr, rontófű, fűzfalevél voltanak egybeesínálva.”⁷²⁸

Hogy a gyógyítkezés az ősvallásban istentisztelet számba jött, az etymologiailag is kimutatható.⁷²⁹

„Gyógyulni” szavunk a rokon nyelvekben azonos ezzel: *körni, könyörögni*, vagyis vallásunk sámánista korában a gyógyulás nem volt más, mint az esdeklés és engesztelés eredménye. De későbbben is vallási cselekedet a gyógyítás, mert a betegség ártó szellemei csak a jók segítségével távolíthatók el; miért is a gyógyító füvek szedése és elkészítése jámbor foliászok között történik, s a ráolvasások telve vannak a legfőbb jó lényekre való hivatkozással.

Lehet az ó-vallás titkos erejű füvei-, bűvös szereikkel és varázsló igéivel ártani is. Meséink sokat beszélnek megbűvölt, „elátkozott” királyfiakról és leányokról, az élő hagyománynak sok mondani valója van olyan öregasszonyokról, „*vén bányákról*,” kik értenek a „megcsináláshoz” vagy *rontáshoz*.

A boszorkányokat sok mindenről gyanúsítják a periratok. Hogy az esőt és hal-hasznót a törökországi feleiknek eladták, ez csupán a szegediek ellen merült föl. Gyakoribb vád ellenök, hogy a termést elveszik; még gyakoribb, a tehén hasznának elvétele, a *rontás* és ellenségeiknek ártalmatlanná tétele.

A boszorkányok mindent meg tudnak csinálni, még azt is, hogy magukat átváltoztatják. Most kecskebéka, majd fekete macska alakjában jelennek meg, s az emberek megrontásában találják gonosz kedvöket. Sokszor lóalakot öltenek, s ellenségeket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezén és lábain.⁷³⁰

A *javas* (megcsináló, „néző”) *asszonyok* vagy pásztor-emberek sem egyformák, mert vannak a kik többet, vannak a kik kevesebbet „tudnak.” Legveszedelmesebbek azok, a kik

az ördöggel állanak állandó czimboraságba, kinek a lelköket is eladták, mert ezek hajmérésztő dolgokat tudnak tenni.

Az ilyen „meg tudja tenni“ ellenségének, hogy a legkisebb helyen kötelet feszít eléje az útra, ez nem látja és belé botlik, és olyan veszedelmes betegségbe esik, hogy elnyavalyog évekig és utoljára is belevesz.⁷⁸¹

A „*javas* (*javos*-nak is mondatnak) *asszonyok*“ gyakorolják rendszeren a gyógyító füvekkel, bűbajos ráolvasással üzőtt orvoslást és kuruzslást; de értenek leginkább a *rontáshoz* is, melylyel mellékkeresetkép foglalkoznak. Összchoznak szerelmeseket és szétválasztanak. Ők adnak tanácsot, ha a lány vagy legény választottjának vonzalmát meg akarja nyerni; ők látják el az asszonyt orvosszerrel, kinek részeges az ura; ők segítenek az anya baján, kinek fia vagy leánya olyat választott ki magának, kit ő nem akar.

Legtöbb a szerelmi varázslás; más az eljárás, ha férfi, és más, ha nő a „csináltató.“ A közmondások: „Nagy füvet ástak rá,“ „Főzik a kapezáját,“ „Elásták a szöszét (haját),“ eléggé sejtetik a bűvölés legközönségesebb nemeit.

Megdöböntöbbek a tulajdonképi rontás egyes esetei, midőn a „megcsinálás“ nehéz betegségeket és egyéb szerencsétlenségeket okoz. A kalotaszegi „néző“ (többnyire oláh-asszonyok) megmondja a csináltatónak: mit kell tennie, hogy ellenségének elméje „meggajduljon,“ ereje púsztuljon s betegség verje meg.⁷⁸² A székely gyakorlat szerint elegendő, ha az illetőnek telkére tltokban „nagy füvet“ ültetnek. Ha a tulajdonos maga ültet, ez védőszerül szolgál!

Legjobban félnek a megcsinálástól a tolvajok, kik ha neszét veszik, mi készül ellenök, sokszor visszalopják az idegen jószágot.

Szerencsére a megcsinálást vissza is lehet csinálni, de csak olyan „néző“-nek, a ki jobban ért a mesterséghez.

Általánosabban ismert módja a rontásnak az *öntés*, mely ismét kétféle: az *egészségesek és betegek öntése*.

Az egyiket ellenségének készítetteti az irigy szomszéd, s kiönti a bejárás elé, hogy áldozata belelépjen, mi ha megtörtént, arcán, testén fekélyek támadnak. Ha állat (kutya) lép bele először, az pusztul el miatta.

A másikat azok gyakorolják, kik bőrbetegségben szenvednek s a sömört, kelovényt (kelés), rühöt akarják maguktól ily módon eltávolítani. Az ilyen „vesz egy régi fazekat, melybe borsót, babot, lencsét stb., szóval *hétfélét* vegyit, szappanos vízzel jól megmossa tagjait, miből szintén vegyít a fazékban levő holmikhoz, az ekként felszerelt fazekat, melybe vegyíti a még netalán használt írt is, *éjjel, napkelte előtt* kiviszi a „keresztútra,” hol azt úgy *rájja földhöz*, hogy tartalma minél több felé menjen, s ott hagyja azon *erős hitben*, hogy a ki ezen öntésbe lép, a bőrbetegség arra fog ragadni.“ Az ilyen öntéseket minden ember a legnagyobb gonddal kikerüli, vagy ha vigyázatlanul belelépett, mulaszthatatlan dolgának tartja háromszor egymásután abba „beleköpní,” nehogy rá ragadjon a nyavalya. A néphit szerint arra ragad a betegség, a ki ezt tenni elmulasztja.⁷³³

Másik ösmódja a rontásnak a *csombékos kötés*. Ez abban áll, hogy a megrontandó ember ágyába vagy a barmok járszolóba „hurkos kötés” vagy *csombék* tétetik átok-mondások kíséretében. Az a hit e bűbájolásról, hogy a milyenek a csomók a kötésen: úgy csomósodnak össze a megátkozott embernek vagy barmának belei, inai, zsigerei. *Erős hite* a népnek, hogy ily módon a tagok elszáradása vagy megrontása esz-közölhető.⁷³⁴

Betegséget is lehet a szalag vagy madzag hurkos kötésével, az egy sír fejfájára levén ráillesztendő; mert a ki azt arról leoldja, arra ragad reá a baj.

Midőn a nép gyermeke a rontást imigyen írja körül: „*Átétemény van rajta.*” „megrontották” —, többnyire a rontás valamelyik fajtát érti. De a mondás: *száraz kötése van*, osztályozásában semmi tétovázásnak nem ad helyet.

A *tehén haszna elvételének visszaszerzésének* bűbájáról majdnem minden félreesőbb községnek meg van a maga a többiekkel majd megegyező, majd a részletekben többé-kevésbé eltérő hagyománya; de erre nem terjeszkedhetünk ki, valamint a népelet sok más szokására sem, melyek már nem mint rontások, hanem mint házias bűbájolások lehetnének e helyütt tárgyalandók.

XXXVIII. Fetis-tárgyak és jelvények.

A fetis tárgyak becsének mondai alapja. Azok részben egy régibb kor használatból kiment szerszámai. Legtöbb fetis tárgyunk vaskori. Kard-cultus. A nyíl bűvössé tételének középkori hagyománya. Fejsze, kés stb.

Az első fegyverek, a nomád élet kezdetleges szerszámai az ó-vallásnak mindmegannyi szent tárgyai, bűvös eszközei voltak; mert az égből származtak.

A szkitha eredetnek Herodot által följegyzett mondája szerint *Targitaosz fiainak korában arany-eke, járom, kétélű csákány aranyból és arany csésze hullott alá az égből*, melyekhez csak az nyúlhatott, a kinek szánva volt az egész ország: a legkisebbik fiú.⁷³⁵

A vogul Teremtés mondája szerint Numi Taromtól tanulja meg az ember az „íj és nyíl“ készítése módját.

Az ó-vallás minden szentelményes tárgyát is bajos lenne számba venni; annál kevésbbé világosíthatók föl még a hagyományosabb esetek is egyes hitregei vonatkozásokban. Minden vallás hitet kíván s ha ezt támogatták is hagyományos mondák, a mesékben megmaradt kevés adatokat leszámítva, elkoptak, elforgácsolódtak annyi (őket üldöző) idő alatt.

Legrégibb e nembeli hagyományaink már csupán történelmi hozzávetés után értelmezhetők. A népmesék *réz-, ezüst- és vaskorral* számolnak be, pedig a legkevesebb fejű s legkönnyebben legyőzött sárkány voltaképen nem a *réz-*, hanem *kőkori* ellenség volt.

Ezen kőkorszakot mythológiánkban használatban már rég óta nem levő olyatén régészeti tárgyak alkotják, melyek nemzetünk gvermek-korában még fegyver-nemek voltak, s melyek használatból kimenván, ha talán más tekintetben is elavúltak, — nem szüntek meg az ó-hit hagyományának hordozói lenni, milyenek péld. az *obsidián-darabok* (egykori dárda-hegyek), *kőballák*, melyeket a nép úgy ismer és tartogat, mint jószágának daganatoszlító bűvös szerét. Az obsidiánnak Eger vidékén „égesattanás“ a becsületes neve.

Az aranykorszaknak maga az *arany* a képviselője a magyar mythológiában, meg az *ezüst*. Ezzel akarják a Kale-

vala bűvölő az öreg Väinämöinen vérzését is elállítani.⁷³⁰ Hogy az aranynak és ezüstnek a magyar pogány őshit is gyógyító erőt tulajdonított, ezt a hagyomány elengedően igazolja. A Bornemissza-féle pogány-keresztény ráolvasásban is előfordul az arany-gyűrű, mint *szent János gyűrűje*. És az aranygyűrű fetis tárgy a mai néphagyományban is, a menyinyiben az aranygyűrűvel javasolja érinteni a test fájós részét.

A vaskorból⁷³⁷ egész sereg fetis tárgyunk van, mint a kard, nyíl, fejsze (szekereze), kés (villa), lakat, kulcs, szög, melyeket külön-külön is érintenünk kell:

Kard. Érdekes azon leírás, melyet Herodotusnál találunk a *szkithák kard-tiszteletéről*: Minden egyes kerület körülbelül 3 stádiumnyi hosszúságú és szélességű s valamivel alacsonyabb *szentélyt emel a hadistennek* egymásra halmozott rőzséből. Fölül négyszögű lapos tető van készítve s a *szentély fala meredek, csak a negyedik oldalon mászható meg. Erre a szent halomra, melyre mivel lesüpped, évenként 150 szekér rőzsét szoktak rakni, minden egyes kerület egy régi vaskardot állít fel s ez a jelképe a hadistennek. A kardnak évenként marha- és lóáldozatokat hoznak, sőt az elfogott emberből is minden századikat feláldozzák. Az áldozat oly módon megy végbe, hogy a foglyot egy edény fölött levágják, miután fejére bort öntöttek. Az edényt azután fölviszik a halomra s a vért a kardra öntik. Mialatt pedig ezt fölviszik, a szentély mellett a föláldozott embernek jobb kezét a vállnál levágják s a levegőbe dobják, melyet azután ott hagynak a hova esett, a holttest pedig külön hever.*

A kard-fetisizmus megtalálható a vogul hős énekekben, melyek Nagy Géza éles megfigyelésű tudósunk szerint gyakran emlegetik a „naphevű, holdvilág-hevű *szent kardot*,” „*vasas végű szent kardocskát*” „Numi Târom atyántól *aláhúcsított vasvégű szent kardocskát*.”⁷³⁹

A Kalevala hőse olyan „tűzes kardot” kér Ukkótól, hogy a rosszat elhajthassa, a rémséget távoztassa” (45. rúnó 254 v.)

A finn hagyományban nagy becsben van az olyan kard, amely csatában volt, melynek a medve bűvös bekerítésénél van szerepe. Azzal a kard hegyivel, ha meglették a medve

nyomát, a nyomok fölél három öt ágú csillagot irnak (☆). Ezeket úgy kell rajzolni, hogy a kard hegyét föl ne emeljük, míg a csillag készen nincsen (Vikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél. Ethn. III. 278).

Az eszt regék szerint: Kaleva óriás kardját nagybátyja kovácsolta Suomében hét évig, hétféle vasból, mindennap hét igézéssel, hétféle vízben edzette: a tengerben, a Pejpus Verts tavakban, az Ema, Aa és Podja folyókban s az ég vizében. A kard rápillant a patakából s felelgető dalt énekel vele. Ellenei a bűvösök jönnek, hogy a kardot elorozzák; de nem bírják s elejtik a vízbe. Halálát is a bűvös kard okozza. Midőn azt a Pejpus partján egy patakban hagyta, így szólt hozzá: ha az, a ki téged hordozott, (a varázslót értette) a patakon keresztül megyen, vágd el lábait. Egyszer maga járt a Pejpus partján s nem emlékezvén szavaira, keresztül ment a patakon. A kard neki metszette el mindkét lábát. Alig bírt a vízből kivánszorogni s jajgatása betölté az űrt, mely a föld és ég között van. Az maig hallatszik s még tovább, addig fog hallatszani, a míg a virolán nyelv élni fog. A virolának mai napig várják a Megváltót, kinek a kard magát megmutatni s őt a dalban megszólítani fogja.⁷⁴⁰

A hunnoknál meg már nem a kard-isten, hanem a hadisten kardja szerepel, mely elveszett, de megkerült Atilla korában egy pásztor levén a fölfedezője, kinek üszőjét a kard megsebezte.

Baján avar fejedelem meztelen kardját magasra emelve tesz esküt a rómaiaknak „avar szokás szerint“ (abarico ritu).

Szóval a kard tisztelete mindazon népeknél meg van, kiket a nyelv vagy hagyományaink rokonaknak vallanak.

Saját hagyományaink körül tájékozódva, említésre érdemesek azon meséink, melyek „a rozsdás kard csodaerejét“ regélik s tudnak bűvös, magától hadakozó kardokról.

Az *Attila kardjának*, melyet Salamon király ajándékozott el a bajor Ottónak, mondája igazolja az Árpádok korának hitét.

A *koronázási négyes kardvágás* s a „véres kard“ körülhordozásának régibb szokása egyiránt igazolja, hogy a korábban mint fetis tárgy, később mint jelvény állandó tisztelettel vétetett körül a legrégebb kortól fogva.

Nagyon különösnek nem találom, de annál figyelemre méltóbbnak, hogy Erdélyben még a kései kardtiszteletre is rávezetnek a régészeti nyomok.⁷⁴¹

A kard, mely bűvös mivoltában még a láthatatlan Rosszak ellen is hathatós szer volt, mire a középkorba való földre szúrt kardok vallanak, a magyar mythologia legtekintélyesebb fetis tárgyának s jelvényének tekinthető méltán.

Nyíl szavunkat mythoszi dieskörrel veszi körül nem csupán a villámnak *Isten-nyila* nevezete, hanem azon körülmény is, hogy a nyílak máskülönben is szentelt tárgyai valának az ó-vallásnak.

A mandsuknál a nyílvesző, melyet *a boldogságért való ünnepélyes áldozásnál használnak* szintűgy, mint a szertartásnál elmaradhatatlan kard, a hadisten jelvénye ma is.⁷⁴²

Főleg a lapp és finn *bűvös nyílak* voltak nagyon keresettek, melyeknek a germánok is elismerék varázsos erejét. A Kalevala olyan bűvös nyílakkal dicsekszik, melyek maguktól járnak az erdőbe vadászni.⁷⁴³ Az Ilmarinen által kovácsolt ádáz nyíl naponkint egy lőt kíván, ünnepnapon kettőt is.⁷⁴⁴ Hogy ez nálunk sem vala másképen, a mesék csodás „*arannyíllai*” elégségesek bizonyítani.

Birjuk az ősmagyar *nyíltra olvasót* keresztény kiadásban: *Ó nyíl állj meg!*⁷⁴⁵ melyet Barna Ferdinánd összevetvén a finn nyíltra-olvasókkal, vagyis bűvös igékkel, a következő megállapodásra jutott, hogy

a) azon hit van hozzá kötve, hogy a ki elmondja, avagy annak saját szavával élve „olvassa,” az 30 nap taralma alatt azt a mit kér „kétségkívül” megnyeri;

b) az imádság, eredetileg a „nyíltra való ráolvasás,” maga a megszólítás is nem intéztetik benne Istenhez és az ő szenteihez, hanem egyenesen a nyílhoz. Ez a főszemély, kinek tehát e szerint öntudat és akarat tulajdoníttatik, azok pedig csak mellék-személyek, akiknek sorjában való megnevezésében rejlik a „hatalmas” nyíl ártalmasságát kétségkívül megsemmisítő bűverő;

c) mivel azonban 30 nap alatt háborús időkben a harcos sok mindennek van kitéve, azért tehát minden elgon-

dolható veszedelem, a mi *Simon vitézt* érheti, nem feledvén a „hadi fogságot“ sem, bele van foglalva, a mi újabb bizonyítékát képezi annak, hogy a kérelem teljesülése egészen pogány felfogással tisztán csak a szavak (a ráolvasás) erejétől váratik vala. Szintílyen előre gondoskodás még, hogy a nyilat minden lehető helyzet elszámlálásával eltiltja neki lehető ártástól s mintegy megalkuszik vele, hogy „fen fog járni,“ őt pedig kikerüli egészen úgy, mint a Kalevala alább közlendő hasonló helyében látni fogjuk.— Hogy pedig kérése annál sikeresebb legyen, példát is idéz, a szülőfájdalmakat, meg annyi láthatatlan szellemeket, a kik szintén megtudták kimélni a boldogságos Szűzet, úgy hogy semmi fájdalmakat sem érzett a kis Jézus szülte közben, kövesse a jó példát a nyil védszellemé is s kimélje meg Simon vitézt.

d) Ahányszor a „megállj oh nyil“ egész serege számláltatik el a legnevezetesebb szenteknek, a mi a pogány korban szintén így volt, csak hogy akkor természetesen nem a szenteket, hanem az akkori védszellemeknek megfelelőbbjeit hívják vala segítségül.⁷⁴⁰

A szavak (igék, igézet) erejében való hit a Kalevala két védekező ráolvasásával lényegesen azonos.⁷⁴⁷

A *nyil*-szó a régi nyelvemlékek szerint jelent *sors*-ot („Ereszteték nyil edénybe, mel napon és mel hónapban zsidók nemzetének kellene megöletni.“ Münchener C. 55.), *rész*-t (Sárnak fele, Kis-Hodos *nyílan*-hoz jutottak. Géresi: Károlyi O. IV, 567.); de mindezekben vonatkozást keresni akarni nem látszanék természetesnek.

Fejsze. (Szekercze). A szkitha mondában a kétélű aranyszekercze (csákány) egyike az égküldötte adományoknak. A fejsze még a mai korban is fetis tárgy. Szatmárme gyében ha fellel jön, a fejszét élivel kiteszik, hogy jég ne legyen. (Ethn. III. 295.) A gonoszok elűzésének egyik hatásos eszköze. (Ethn. IV. 220 s másutt). *Szent Illés próféta fejszéje.*

Kés. (Villa). A finn ráolvasókban fordul elő: Ne fogja a bűvész nyila, sem táltosnak az aczéla, varázslónak a kései, lövőnek a fegyverei!

Erdélyben a gyermek bölcséjébe „kést,” ollót vagy vas darabot tesznek, hogy ne lehessen azt megrontani.⁷⁴⁸ Az ilyen szűrő, vágó eszközökben a gyermek-Rablók megsebesítik magukat.⁷⁴⁹

Erdélyben a míg a gyermek hat hetes korát el nem említi, ha elmennek hazúlról, keresztbe fektetnek rajta egy meprőt (nyírfa-) s lábához egy ollót, fejéhez egy „kést” tesznek.⁷⁵⁰

Villámláskor Kalotaszegen a szoptató anya egy „kést” és egy villát teszen keresztalakban maga elé a földre vagy az asztalra.⁷⁵¹

A bácsmegyei néphit szerint, ha valami elveszett, bele kell szűrni a *kést* a kenyérbe és az elveszett tárgy megkerül.⁷⁵²

Hasonlóképen babonások még a *lakat*, *kulcs* („felhőkulcs”), *patkó*, *szög* (koporsószeg), *vasvilla* (Ha ördög jár az estállóban, üsd a „vasyillát” a hidlás végibe balkézszel, mert akkor odaszegezted az ördögöt. Háromszék),⁷⁵³ *furó*.

Az ős vallás még számos más szentelménnyel bírt ezen kívül, mint a *járom*, a skitha monda szerint egyike az egből aláhult tárgyaknak.⁷⁵⁴

A *czolonk* (kolonecz), talizmán.⁷⁵⁵

Bűvösöknek tapasztaljuk még az „állatfejeket” (madár-gesztő) a *keresztetlen gyermek csontját*, az „akasztott ember” kötelét, ruháját, stb.

XXXIX. Jóslás és a bűbájosság elbírálása.

A jóslás legrégibb módja. Mai rostaforgatás, ólomömtés. Jósló állatok. A bűbájolás elbírálása.

A szkitháknak, mondja Herodotosz, sok *jósa* van, kik tűzfavesszőkből a következőkép jósolnak: nagy vesszőnyalábokat hordanak össze, melyeket a földre téve, szétválogatnak s mialatt az egyik vesszőt a másik után leteszik, jósolnak. Szavaik közben a vesszőket újra összeszedik s egyenkint rendbeszedik. (Mint mikor a cigány asszonyok a kártyával dolgoznak). Ez az ősi jóslási módjuk. Az enarók hársfakéregből jósolnak, a hársfát (héját) ugyanis három

darabra hasítják, újjaik közé fonják és lefejtése közben jósolnak.

A jóslás e neme nem maradt fönn a néphagyományban, hihetőleg a kártya által szorítottván ki. Kártyavetésben tudvalevőleg a czigányasszonyok állanak a régi jószok helyén.

A jóslás egykori nagy kelendőségének még fölismerhetők a nyomai a népéletben, mely a *rostaforgatással* tudja ki a tolvajt, „ólomöntéssel“ jeleníteni meg a jövőt s az ég, csillagok jelenségéből, a szárnyasok s házi állatok viselkedéséből, némely növények mikénti mutatkozásából a közeli eseményt vagy időjárást olvassák ki belőle.

Végül még egy kérdést, mely kérdés minden egyes jelentőségesebb esetenél ott kísért, mely elül véglegesen kitérni, még ha tehetném sem akarok! Mit tartunk a bűbájlás, rontás több efféle czimen elmondottakról, melyekre az előszázadok hitbuzgalma nem bírt halálos csapást mérni, és melyet a babona-izszonyban leledző felvilágosultság még mindig sikertelenül gyomlálgat a népélet mezejéről kifelé?

Szánalmas tévelygésnek, a tudatlanság legalacsonyabb fokának valljuk-e az ősvallás varázslatos imádságát és szertartásos eljárását, vagy védjük azokat, mint a nemzeti genius ősköltőseit az elbizakodott fölvilágosultság cozmopolitismusa ellen?

A mythologia, mely mint mythos-történeti anyagot tekint a babonákat, annál kevésbbé ítélheti el azokat, mivel az ő látópontjából tekintve, azok azon évezredes hajdannak arany-szemei, melyek hite az embert önmaga fölé emelé és csodaszerű dolgokra képesíté.

Legfőbb érv a varázslat mythologiai jelentősége mellett az, hogy a babonázás és rontás stb. kora még most sem járt le s lehetségesek azok a természet azon csiszolatlan, nyers gyermekeinek, kiknek lelkébe még nem lopta bele magát a kételkedés s képesek arra, mi művelt embernek lehetetlen, hogy bizonyos értelmetlen mondatok, vagy okusz-pokusz által mozgásba hozza magában azon titkos lélekerőt, melyet a vallások a hithez kötnek; azon akaraterőt, mely hat, működik, építhet és ronthat a tér és távolság daczára. Hathat

nem csupán egy másik óvatlan szellemre, hanem a látható természet láthatatlan erőire is.

A babona valóságon alapszik; csodái azonban nem egyebek, mint a *távolérzés*, *delejezés*, *hipnózis* és *szuggesztio* egyes nyilatkozatai.

A mythologia szerint a természeti népek gyakorlatilag már ismerték azon *titkos rugót*, melyet a tudománynak érinteni még mindig nem sikerült.

A pogánykori istenuralom csodái lélektani csodák voltak, melyeket sem eltagadni, sem félreértetni nem lehet.

VILÁG.

XL. Teremtés.

Ember Tündér, másként Magyar Ilona. Uraltáji teremtsési hitregék. Földtartó állatok. Égboltozat. Ördög, mint az ősmagyar teremtső torz alakja hagyományainkban. Szent Péter közvetítő szereplése.

Ha nagyjából tudjuk is már, hogy őseink milyen szemmel tekinték a látható világot, azért még külön fejezetekben is ki kell emelnünk az őshit ezen ágazatait.

De ez nem könnyű dolog, miután a hagyomány épen ebben a legátalakultabb. Újabb és újabb rétegüléssel szaporodék az őshagyomány, maga alá temetvén és fölismerhetetlenné tevén az eredeti fölfogást.

Az ős haza első hitregéiben a vogul teremtsési mondát vitattuk a legrégibbnek és ugor eredetűnek, melynél a többiek fiatalabbak és dualisticus fölfogásukat tekintve nem is eredetiek, hanem csak kölcsönzések.

Ezen ősi monda szerint legrégibb létezők: az *Ég*, *Levegő* és a *Víz*. Viszonyukat tekintve a *Levegő* (Szél) és *Víz* már az *Égnek* alábocsátott gyermekei és tőlük származik az *Ember*, kit az ég az alsó világ teremtsével bíz vala meg.

Ennek hagyományainkban már semmi nyoma, de a szószármaztatás és a rokon népek adatai eléggé bizonyosságot tesznek mellette.

A nyelvtudósok szerint *ember*-szavunk elemeit tekintve annyit teszen, mint „a levegő fia.”⁷⁶⁶ A finn mythoszban az ősemler Väinämöinen a *levegő tündéréstől*: Ilmatartól született.

A szkitha monda azt vallotta e nép regés ősapjáról *Targitaos*-ról, hogy az *Égnek* s a Borysthenes folyam leányának volt a fia.⁷⁶⁷ Mit jelentett *Targitaos*, nehéz lenne meghatározni; de bizonyos, hogy itt az ugor teremtsési monda töredékével van dolgunk, miután a szkitha ősemler is a ter-

mészeti elemek egyikének gyermeke. Targitaos (mely alkalmasint hellenesítésével és sokszoros másolásával sokat veszített) ugyanazon fogalom körében mozoghat, mint a magyar: „ember,” vagy a vogul „*elmpi*.”

A vogul ősember *Elmpi* nevét Barna Ferdinánd szintén *Légfi*-nek magyarázza és *ember*-szavunkat vele azon egynek tartja:

„Hogy a magyar „ember” szó a vogul „*elmpi*”-vel azonos és így tisztán mythologiai eredetű, előttem bizonyosnak látszik, mellette szól ama körülmény, hogy a főisten a régi magyaroknál is egészen úgy, mint a finneknél „Ukkon,” máskép „őreg isten” volt; az pedig, hogy teremtetési mondások ne lett volna, képzelhetetlen. Ha volt, szükségképen kellett lenni a vogul „*Elmpi*”-nek, a finn „*Impi*” megfelelő alakjának, ez pedig más mint „*Ember*” nem lehetett. Az, hogy „*Elmpi*” a vogulban még „Numi Tarom,” vagyis a főisten unokája, a finnben „*Impi*” a természet istenasszonya, a magyarban pedig az isteni eredetű (ős) embert jelenti, a belátható teljes egyezés mellett nem tehet különbséget. E két szóban „Ukkon” és „ember” benne van őseinknek egész pogánykori vallása és világteremtési mondája.”⁷⁵⁸

Réthy László tudósunk is vitatja, hogy az ember szó eredetileg a vogul *Elmpi*-s a finn *Impi*-vel egy jelentésű.⁷⁵⁹

Ember-szavunk mythologiai jelentősége kétségtelen tehát, és bizonyos, hogy nagy teendők megoldását kötötte hozzá az előkor vallási hiedelme.

A vogul *Ember* (*Elmpi*) teremti sajátlag, kibuktatja és megszilárdítja a földet, megalkotja az embert, állatokat és növényeket.

A finn mythologia több teremő *Légfiakat* (embereket) ismer, kik Ukkónak segítségére voltak „a föld keletkezésekor, az ég megépítésekor, légárbóczi emeltekor,”⁷⁶⁰ a szivárványtámasztáskor, a hold megindításakor, a nap útratételekor, a gönczöl kipéczéztekor, ég csillaggal hintésekor.”⁷⁶¹

A Kalevala hőseinek egyike azzal dicsekszik, hogy: emlékszem oly időre is, Hogy a tengert felszántottam, A fenekét kapálgattam, Töméseket ásogattam, Mély vizeket mélyítgettem, Lápokat vízzel elláttam, A halmokat felhalmoztam,

Zátonyokat vízbe raktam. Emberek közt a hatodik, Leheték tán a hetedik.“⁷⁰²

Väinämöinen, az egyik finn teremtmő, a Lég leányának gyermeke; *Ilmarinen*-t vagy *Ilmár*-t, ki napot, holdat tud a kovácsolni, neve után méltán tekinthetjük testvérének, a kinek szólítja Väinämöinen is.⁷⁰³

Természetesen, a ki akár az egyik, akár a másik nép ős *Emberében* keresi az ó-magyar vallás teremtmési közvetítő-jét, annak anyjával is be kell számolnia.

Ez a finn mythológiában bontakozik ki inkább és jelentkezik, mint erkölcsi személy.

Vajjon a szép Ilmatárnak vagy rövidített nevén *Impi*-nek megvan-e a maga hasonmása a magyar hagyományban?

Nagy Géza tudósunkkal a mesék *Tündér Ilonáját* és a magyar hagyomány *Magyar Ilonáját* gondolom vele azonosnak.

Sajátlag tehát itt is a Nagyasszonynyal lenne dolgunk, kinek tisztességét a kereszténység elfoglalván, csak a mesék, mondák világát hagyta meg számára.

És a mesék, miként láttuk, úgy ünneplik őt, mint a „tündérek királynőjét,“ kinek a Csallóközben „aranykertje“ és Erdélyben „sok tündérvára“ van; ki a monda szerint a Dunában annak idejében „hattyu alakjában szokott volt uszkálni.“

Még jobban kidomborodik a tündérkirályné alakja a nyitravölgyi kolonyi leányok szentiván-éji tűzénekében, hol: sáraranyhajú *Magyar Ilonának* mondatik.

„Ilona“ nem jár ugyan közel a finn Ilmá-hoz, de nem is vitatjuk őt szónak, az maradván lehetségesnek, hogy eredetileg Iluma volt, melyet a keresztény századok gyakorlata alakított át.

Helyesen s tudósan okoskodik Nagy Géza, midőn mondja: „Mint a tündérek királynőjét, Tündér Ilonát az első rangú mythikus alakok közé kell sorolnunk; az a vonás, hogy hattyuvá változik, rokon a finn és vogul mythosszal, melyben a hattyut kacsá helyettesíti; hogy a házasságnak és női termékenységnek volt a védő szelleme: a kolonyi leányok szentiváni énekéből következtethető s az ugor teremtmési mondával való kapcsolatát abból sejthetjük, hogy *Magyar Ilonának*

is nevezték, nyilván, mint az emberiség = magyarság ösményjét.⁷⁶⁴

A másik és nehezebb kérdés, hogy mely mythoszok voltak e nevekhez kötve. Vajjon a magyar teremő is úgy buktatta ki a földet a vízből, mint a vogul Elmpi; avagy Magyar Ilonának ölében is úgy szendergett egy ideig a teremtetlen világ tojás alakjában, mint a finn Ilmataréban? A finn mythologia szerint egy kacsá Impi térdére rak fészket, s ebbe hat arany és egy vastojást toj, ezekből lesz az ég, mennyboltozat, nap, hold, csillagok, föld.

A *világ-tojás* elméletének idegen voltát már könyvünk elején vitattuk, mihez képest alig adhatunk valami szerepet hitmondáink Tündér Ilonájának a világ teremtésében, mely a rokon népek többségének mythológiája szerint majd fiának keze munkája, majd az öreg istennek magának. De ezen utóbbi nézet, vagyis az öreg istennek tényleges szerepeltetése a világ teremtsé körül már mythológiánk második korszakának hitvallása, melyen észrevehető a más népekkel való érintkezés, s a szentírás és korán híveivel való szorosabb összeköttetés.

Hagyományaink már csak ilyen értelemben szólnak a világteremtséről, de a melyekből egyszersmind kiérthető, hogy a vogul mondában maradt föl az ugor népek legősibb világteremtséi hitregéje.

Hogy meglevő hagyományaink körül tájékozódhassunk, elmaradhatatlanul szükséges, hogy a rokon népeknek ezen újabb keletű világteremtséi régei közül is tájékozódjunk.

Köszönet *Munkácsi Bernát* buzgolkodásának, az anyag tekintetben készen vár bennünket. Ilyenek:

1. a *Luk-falusi a vjatkai orosz kormányzóságból*. „Kezdetben nem volt sem ég, sem föld, hanem csak végnélküli víz, s a vízen felhő. A felhőn az *Urísten Szavaoth* ült. Egyszer csak az *Urísten* egyet köhögött, s a vízre köpött. A vízen ebből egy kis buborék képződött, melyből valami halk zaj hallatszott. A buborék mind nagyobb lett s evvel együtt fokozatosan nagyobbodott a zaj is. Midőn a zaj már oly nagy lett, hogy a felhőn is világosan hallható volt, kérdezi az *Urísten*: „Ki zajong abban a buborékban?“ A buborékból felelet jő: „*En Szatanail*.“ Az *Ur*

isten szóla: „Gyere ki abból a buborékból s ülj mellém a felhőre, beszélgezzünk!” Szatanail kijött a buborékból, s az Uristen mellé helyezkedett a felhőre. Beszélgetni kezdtek. Midőn már mindenről kibeszélték magukat, kérdi Az Uristen Szatanailt: „Nem lehetne-e valahogyan a földet megalkotni?” Szatanail felelé, hogy igenis lehet, csak földmagvakat kell valahogyan előszerezni a víz alól. „Ugyan hogyan lehetne előszerezni ezen magvakat?” — kérdi az Uristen. „Én majd érte megyek” szól Szatanail és a víz alá merült. Rövid idő múlva Szatanail visszaérkezett, s földet hozott lába tenyerében, valamint száájában, pófája alatt. A lábában hozott földet átadta az Uristennek; de a melyet pófájában hozott, azt eltitkolta; mert külön akart valahol földet vetni magának, s azon megalkotni saját világát. Az Uristen a Szatanail hozta földet szétszórta, s az növekedni kezdett. Ugyanazon idő alatt növekedni kezdett a föld a Szatanail pófája alatt is, a mitől képe nagyon földagadt. Az Uristen észrevette ezt s kérdi Szatanailt: „Mi ez te rajtad Szatanail?” — „Hát csak úgy megütöttem magam s feldagadt,” felel Szatanail. De a daganat egyre nagyobbra nőtt úgy, hogy végre nem lehetett már tovább titkolni okát. Szatanail bevallotta, hogy földet rejtett el pófájába, s elmondta azt is, hogy mi végből cselekedte. Nagynehezen kivették azután a földet és szétszórták a már előbb létrejött sík földre: *ebből keletkeztek a hegyek.*

Az idő haladt. A föld egyre növekedett. Midőn már nagy terjedelművé lett, az Uristen Szatanailal együtt leszálltak a felhőről s a földön kezdetek lakni. Ezután a felhőt csak messzi utazásokra használták s hogy vele a magasba emelkedhessenek. Hogy az élők társaságát a földön megnagyobbítsa, az Uristen két követ vett elő s ezeket kétszer egymáshoz ütötte. Az első ütésre *Michail arkangyal*, a másikkra *Gavriil arkangyal* termett elő. Szatanail megirigyelve az Uristent, maga is szolgákat akart teremteni magának. Ő is elővett két követ s egymáshoz kezdte ütügetni. Mindegyik ütésből egy-egy *ördög* termett elő. Minthogy pedig ő egyre-másra ütügette a követeket,

igen sok ördög támadt. Az Uristent bosszantani kezdte, hogy társa nem ismer határt az ő teremtményeivel s megtiltotta az ördögök további gyártását. Szatanail azonban csak akkor vetett ennek véget, midőn hosszas erőlködés után észrevette, hogy kövei elvesztették teremtmő erejüket.

Az Uristen az ő arkangyalaival a felhőre ült s magasan fölemelkedve a föld fölött az *eget alkotta*. Szatanail az ő ördögeivel egy második eget csinált, a mely magasabb volt az Uristenénél. Emez nem akart alacsonyabban lakni Szatanailnál, még magasabbra emelkedett s egy harmadik eget alkotott. Erre Szatanail ismét magasabbra emelkedett s egy negyedik eget csinált. Ily módon versenyezve már kilencz eget alkottak egymás tetejében, midőn Szatanail, hogy ő legyen legfelül, a tizedikhez fogott. De ezt már nem tűrhette tovább az Uristen s megparancsolta arkangyalainak, hogy taszítsák le Szatanailt és ördögeit az égből. Szatanail és ördögei a földre hullottak. Ki-ki a milyen helyre esett, olyan nevet kapott: a ki az erdőbe, abból lett az *erdei manó*; a ki vízbe, az lett *vízi manó* stb.

2. Kis idő multán az Uristernek *ember teremtésére* kerekedett kedve. E czélból egy bábút készített földből s midőn készen volt vele, kemény testtakaróval borította be; olyanul mint az *emberköröm*. Mielőtt alkotmánya számára lelket adott volna, az Uristen fölemelkedett az égbe, hogy kipihenje magát s hogy táplálékot vegyen magához. Erre az időre, mivel azt gyanította, hogy valahol a közelben ördög leselkedik, oda rendelte az *ebet*, hogy őrizze *emberét* az ördög rontásától. Az eb pedig abban az időben szőrtelen volt, mivel nyár ideje járt. A mint az Uristen az embertől s ebtől eltávolodott, csakhamar odajött hozzájuk az ördög. Az eb előbb megugatta őt. Az ördög rábeszélni kezdte az ebet, hogy bocsássa őt az emberhez; de az eb hallani sem akart erről, hanem még dühösebb lett. Ekkor az ördög szőrszálát kezdett kínálni az ebnek; de ez nem tudta, mire jó az a portéka. Az ördög megmagyarázta neki, hogy tél következik s

akkor suba nélkül bajos lesz megmaradnia a hideg miatt. Az eb erre ráállott az ördög szavára, a ki most az ebre köpött. Az ebet egyszerre szőrsuba lepte be, kivéve az orrát, melyet az ördög nyála nem érintett. Ezután az eb az ördögöt az emberhez bocsátotta, kit szintén leköpött. *Az embernek körömszerű bőre erre lágygyá változott,* kivéve az újjak végét, hová az ördög nyála nem jutott.

Midőn az Uristen leszállott az égből s látta, hogy az ördög megrontotta az ebet, elkezdte emezt szidni, hogy miért bocsátotta közel az ördögöt. Az eb azzal védekezett, hogy Szatanail őt subával ajándékozta meg, mely nélkül ő a tél beálltával megfagyott volna. Az Uristen ennek hallatára megátkozta haragjában az ebet azzal, hogy örökösen az ember szolgája legyen s hogy csak akkora darabka kenyér jusson neki táplálékul, a mekkora orrának csupaszon maradt része. Ezután lelket lehelt az emberbe, melynek nemzetsége ez időtől fogva él.⁷⁰⁵

3. A kazánvidéki hegyi cseremiszek mondája szerint:

„Keremety him-kacsa képében uszkált, midőn Juma a száraz földet megteremtetni óhajtván, azt parancsolta neki, hogy bocsátkozzék alá a vízbe és hozzon fel a fenékről földet. Keremety hozott földet, de nem adta át mind Jumának, hanem egy részét elrejtette szájában. Midőn Juma a földre lehelt s a víz felületén sok földet terített, Keremety ki kezdte köpdösni elrejtett földjét és így módon nagyszámú magas *hegyet* rakott a sík földre.

Az ember teremtésekor Keremety fölhasználva azt az időt, midőn Juma az égbe ment lélekért, leköpdöste amannak testét tetőtől talpig annyira, hogy Juma megtisztítani nem birta, hanem egyszerűen a test külsejét befelé fordította. *Ezért lett az ember belseje tisztátalanná.* Ugyanakkor Juma megátkozta az ebet is, a mely az ember őrizetére van rendelve, de Juma parancsától eltántorodott, t. i. nem tudván eltérni a Keremetytől rábocsátott hideget, kapott szőrruhája fejében Keremetyt az emberhez bocsátotta.

Juma szikrákat csiholt ki kőből, melyek *angyalok*

alakjában repültek tova. Keremety megügyelte ezt s midőn Juma elaludt, ő is hozzáfogott a csiholáshoz, melyből azonban *ördögök* támadtak.⁷⁶⁶

4. Az *erza-mordvinok* világteremtési regéjével már régi ismerősök vagyunk.⁷⁶⁷

5. Az *osztják* monda szerint: midőn Isten az embert teremtette, a kutya erős volt, mint a szarv. Ez a kutya őrizte az embert, nem bocsátott hozzá senkit. Eljött hozzá *Jung-jelemte-jung* és azt kérdi tőle: „Ide adod-e nekem ezt a subát (t. i. az emberét)?” — „Ha odaadom, akkor a gazdám megvér engem.” „Ne félj, nem vér meg.” A kutya 2—3 napig ellenállt, 'azután pedig odaadta neki. Ezután maga az Isten jött és megtudta, hogy megcsalták. Kérdi a kutyát: „Miért vetted magadra ezt a bőrt (t. i. saját szőrös bundáját)?” „Egy ember jött, az kérte és én odaadtam neki.” — Nincs neked eszed. Téged majd végis-végig tartanak az emberek, hogy ganajt egyél.” És kutyáink ma is esznek olyant. (Pápai Károly hagyományából).⁷⁶⁸

Ezen példákat még nem egygyel lehetne megtoldanunk, ha már is kimondhatónak nem látszanék, hogy a parziszmus, izlam és kereszténység hatása következtében lényeges módosúláson ment keresztül a velünk rokon népek világteremtési mondája. Teremtőként maga az Isten működik; nem hiányzik ugyan oldala mellől a régi teremtő, vagy a rossznak személyesítője (az Ördög), ki azonban nem annyira rossz akarata, mint tudatlansága és tehetetlensége által vonja magára figyelmünket. Teremtési mondáink ördöge még csak átmeneti és nem telik ki tőle, hogy minden izében gonosz legyen.

Áttérve hagyományainkra, mindenek előtt a *föld állását* érintjük. Jankó János tr. szerint: a kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja. A falvak túlnyomó többségében ez állat *czethal* s csak egyetlen faluban mondják, hogy ez a *bivaly*. A halak száma változó. Néhol a földet csak egy, másutt három, ismét másutt négy, majd végül hét *czethal* tartja. E *czethalak* azonban nem maradnak nyugodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdulnak, egyik olda-

lukról a másikra fordulnak, s ezt az ember sínyli meg, mert olyankor van a földindulás. Némely helyütt e czethalak megfordulásában és így a földrengések visszatérésében bizonyos időszakosságot tételeznek föl s azt hiszik, hogy az minden hét esztendőben szokott ismétlődni. Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják: „az egyik czethal meghalt.”⁷⁶⁹

Kálmány Lajos szerint a szegedvidéki néphitben is föltalálható e fölfogás, miként arra egyszer már hivatkoztunk is.

„Az egész világot három czethal tartja. Mindön harmadik esztendőbe' mögfordul (a 3 czethal) a másik ódalra, akkor a föld mögrözüg.” Némely helyütt ott is már négyen vannak a czethalak (Világunk alakulásai nyelvhasználatunkban 9.)

A kalotaszegi magyarság ugyancsak Jankó János néprajzírónk szerint: a két eget félgömbnek tartja, mely földünkre ráborúl. A föld alatt van-e lét, élet és ember, a néphit határozott formában nem tudja. Van hely, hol határozott igennel döntenek el e kérdés.⁷⁷⁰

A világteremtési magyar hagyományok nehéz kérdéseig jutottunk.

Az irán (parz) hatás következtében bejött az ős vallásba is a „Rossz” és ezen átmeneti változás áldozata a teremtés egykori végrehajtója lett. A jótevőknek tisztelt *Elmpik*, *Örtik*-ek (osztják), *Erlík*-ek (török-tatár) részint háttérbe szorultak, részint a rossznak lettek képe viselőivé.⁷⁷¹

A vogul újabb teremtetési monda fölött elsőséget vív ki magának a török-tatár, vagy *altaji teremtetési hitrege*, mely már egészen az új felfogás szerint alakult.

Ekkor történhetett, hogy a mordvinokkal kezdtünk egy hiten lenni.

Ezen változás mellett tanúskodik *Ördög*-szavunk is, mely idegen kölcsönzött szó, s értelmét a törökségben találhatjuk föl.

Ezen második mythologiai korszakban nagyobb hatással volt még az ős vallásra a zsidó vallás és izlam és a kereszténység már távoli szomszédságában is.

Egyenes hatásában pedig a teremtetés ős regéinek üzent első sorban is hadat, és mennyi századokon hangzik már az

ös vallással ellenkező tanítás: „Kezdetben teremté Isten a mennyet és földet!”

Századok választanak el az utolsó áldozati szent tűz erőszakos kioltásától; a hány iskola van és tanítvány, annyi képes biblia beszéli el és jeleníti meg a keresztény világ-teremtést napról-napra. Lehet-e ily körülmények közt az élő hagyomány az ezredév előtti megfelelő hitregék tolmácsa? vetődik föl a kérdés, ámbár egyes részében az anyaggyűjtéssel vagy a komoly hozzászólással már is többen érdekesíték magukat.

Eddigelé azonban alapos mythologiai tanulmányával: „Világunk alakulásai nyelv hagyományainkban” jónevű tudósunk: *Kálmány Lajos* úttörőnél többnek bizonyosodott. Az ő nagy fáradságú munkájának egyik babérja, hogy alig férhet hozzánk az ellenzés szava, midőn hangoztatni merjük, hogy hagyományunk a kinyilatkoztatott vallás sarkalatos hitágazatának követelésével szemben sem oly szegény, mint azt gondolhatnók.

A szegedvidéki néphit szerint teremt az Ördög embert és állatokat is, mi csak a régi vallás szellemében mondható. Ami azonban már keresztény vonás ezekben, az nem más, mint az, hogy az embernek nem bír lelket adni, vagy hogy az ördög teremtése nem sikerül. Bírt az Ördög *lovat* is kiformálni, de megindítani nem bírta. Ő teremtette a *tetűt*, a szárnyas alakú állatok közül a *legyet*.⁷⁷²

A méh-regékben különös az, hogy ennek teremtésében az ördögön kívül még szent Pétert és Luczifert is próbálkózónak mondja a szegedi néphagyomány. Természetesen sikertelenül, mert a szent Péteréből „légy lőtt,” Luczifer pedig méh helyett bögölyt teremt, mely „vérré él.”

Hogy ezen keresztény koriaknak látszó ötletek még pogány koriak, azt a vogul hagyomány is elegendő bizonyítani. Ennek mondája szerint a rossz Xul'-ater magának is akar földet, birodalmat csinálni és csak akkora földet kér, hogy rajta egy botot állíthasson meg, mit meg is kap. Leszúrja botját a földbe, Numi-Tárom azonban fölhuzza s ime, csúszó-mászó állatok jönnek fel a földből: kigyó, béka, egér; továbbá szúnyog, bögöly, légy egymásra tolúlnak elő. Erre

bedugja a lukat. [Munkácsi: Vogul népköltési gyűjtemény I. 162.]

Az Ördög mythologiai személy és nem a keresztény vallás ördöge azon népmondákban is, melyekben az emberek tanítójának mutatkozik, magától értetődően, hogy ha jót akar, az nem sikerül; a mire pedig ráveszi az embereket, az nekik kárukra válik.

Igy: „az Ördög csinálta az *első malmot oszt'* a vízre tötték; de az Ördög a búza-eresztőt nem tutta mőkésinálni; a cigány csinálta mög, úgy örölt (a malom) osztán. (Kálmány L. gyűjtése).

Az Ördög tanítja az embert szántani is: „Mikor Ádámot az Isten a paradicsombú kiűszte, az Ur-Isten egy ekét rëndölt neki; azután ú azon szántogatott; ló né'kül mönt az eke bátran. Oda mönt az Ördög, mon'ta neki, hogy üssön rá erre az ékre, akkó majd az eke könnyebben mén! Ráütött az ékre, mingyá' mögált, sehová sē mönt. Azután az Isten lovat rëndölt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szalatt a csoroszla, ettül kapta az örökös (béka) emléköt.” (Kálmány L. gyűjtése).

Válasszuk el a keresztény fölfogás fölismerhető módosítását, és a mythologiai Ördög alakja áll előttünk, ki mint a régibb teremtségi monda képviselője még sok részben az ősi hagyományok nyomán az emberiség (magyarság) jóltevőjének tartatott.

Népmondáink az italt a gonosz lélek találmányának mondják.⁷⁷³ Ez azonban nem a biblia, hanem még a hitregék Ördöge, mely az izlam hatásának tulajdonítható, hogy rossz számba jó.

A mordvaiaknál is ma már a gonosz Sajtán honosítja meg a ser-, méhser- és pálinkaivást, miben Kálmány az Izlam hatását látja, Barna pedig egyenesen a mohamedvallású tatárok ráhatását.⁷⁷⁴

És nekik annál inkább igazuk van, mert a votjásoknál Keremet akkor még nem volt gonosz, mikor őt *Inmár* leküldte a földre, hogy tanítsa meg az embert kumiskát főzni, oly italt, mely képes a bűt elűzni.⁷⁷⁵

Szóval a keresztény színezetű ördög-mondák, a meny-

nyíben a teremtésre vonatkoznak, azon korból származnak, midőn a mai nemleges és ócsárló elbeszélések még tevőlegesen és magasztalólag hangzottak.

Vannak világteremtési mondáink, melyben a Teremtő mellett rendesen Szent-Péter forgolódik, mint jámbor kérdezősködő, vagy a teremtésben unszolólag változtatást kérelmező. Ezeket úgy vehetjük, mint még az ősteremtési monda egyes hitregái foszlányait, mint annak magyar hagyományát, hogy az ősteremtő teremtményeit oktatta is.

Ilyenek sokrészből az úgynevezett *Krisztus-mondák*, melyekben eddigi tudomásunk szerint leggazdagabb Szeged vidéke, melyeknek tanúsága elvitathatatlan: hogy az ember teremtőjével bizodalmas összeköttetésben állott. Az első ember nem volt állat-ember, miként Csengery tartá, hanem az ég barátja és teremtményének vándorló társa.

A vogul teremtési monda tehát a magyar teremtési monda is és Numi-Taromhoz hasonlatos a magyar „*öreg isten*,” kit egy élemedett öreg magyar ember képében talán a legtalálóbban állíthatunk magunk elé.

Ne vessük szemére, hogy nem mindentudó, sőt nem is böles és igazságos oly mértékben, a milyenben szeretnők! Legyen elég nekünk, hogy a faji genius kezdetleges alkotását bírjuk benne!

A magyar teremtés Elmpije: az *Ember* észrevétlenül lesz közemberré. Népüktől nem tellett ki, hogy bünt fogjon rá, és rá ruházza a rossz szerepét. A törökségből kapunk szót, mely kifejezze a jó nélkül való Rosszat.

És az Ördög ellen a magyar teremtés fentartását és tovább fejlesztését az öreg isten egy gondos nőre: a Természet tündérére bízta.⁷⁷⁶

XLI. Az ősmagyar csillagos ég.⁷⁷⁷

Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy. A csillagos ég a népek életében. A nekünk atyafi-népek csillagismerete. A magyar csillagos ég faji jellege. Ósvallási nyomok. Történelmi emlékek. A magyar keresztény ég.

I. Az ősmagyar csillagos ég és Lugossy.

A magyar mythologia a csillagos eget nem hagyhatja figyelmen kívül. Ez volt kezdetben az ősvallás istene és lett

későbbben külön személyekké bontakozott isteneinek Olympusa. Az ég isteni mivoltának ős hite még mindig észrevehetőleg jelentkezik a hagyományokban. A csillagok nem személyes alakok ugyan már többé, hanem „szólásaink szerint még mindig jár, jön, fut, szalad a csillag, mintha lába volna.”⁷⁷⁸ A csillagok cultusának szent tüze már réges-régen kialudt ugyan, hanem mégis, és épen a legtisztább magyar vidékek hiedelme tartja erősen, hogy a *csillagokra mutatni, vagy velők szemben magunkat illetlenül viselnünk nem szabad, ha csak azt nem akarjuk, hogy baf érjen bennünket.*⁷⁷⁹ Közel ezer éve, hogy a ragyogó ég megszűnt az ősvallás népies bibliája lenni, de a fogyatékos töredékekben még mindig föltetszik, hogy az öreg századok alkotó képzelete az egyes csillagokban vagy csillagképekben az *istenek* „szemét,” „utját,” „szekerét,” „palotáját,” „kertjét,” „asztalát,” „vetését,” és szerszámát sejté fölismerhetőknek.

Szépen mondja *Ipolyi*: „Mythoszaink emlékei a csillagokba emelkedve fel, onnét sugárzanak még le feledékenységünk egén át.”⁷⁸⁰

Sugárzanak-e csakugyan? . . nagy kérdés.

Mi azt tartjuk, hogy a magyar ég javarészében elveszett s ballhiedelem lenne azt gondolnunk, hogy az valaha megint láthatóvá leszen egész szépségében.

Minden nép más szemmel tekinté a csillagos eget, és annak ragyogó hieroglifjeit a saját eszejárása szerint értelmezé. Nem csoda, ha ezer év után ezen ős képirás javarészen olvashatatlanná vált, s az elmosódott lapokra új nevek íródtak. Csillagaink arczáról a kereszténység letörülte az őshit isteni bélyegét. Az istenek és hősök helyét az égen az új hit egyoduralma foglalja el és vagy elpusztulnak onnan, vagy a megbélyegeztetés szégyenét kell viselniök. A „*Sánta Katák*”-nak, a „*koldus*”-nak, a „*részeges asszony*”-nak, a „*czigány*”-nak bizonyára más neve, más szerepe és legendája fogott lenni, mint a miket a hagyomány ma hangoztat felőlők. A kereszténység közelebb hozta földünkhöz a szép *mennyországot*, melynek „ablaka,” „határa,” és „kapuja” is láthatók azóta; de ennek isteneink vallották nagy kárát. Hasonló sors érte félisteneinket, a nemzetalapító hősöket,

kiknek csillagai feledésbe mentek vagy lehullottak az égről. Ki tudja még megmondani, melyik a *magyarok csillaga*? *Ősvallásunk csillag krónikája* olvashatatlan, mint a régi székely irás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar személyeket és eseményeket.

Ős hitrégészeti szempontból az eget majdnem még jobban kiüresítve találjuk mint földünket. A kutatások nyomai csak romokhoz vezetnek. De mert e romok fajunk világnézetének és eszejárásának égi alkotásai, legalább a meglevőket igyekezzünk megtartani s Uránia csillagbirodalmában birtokos voltunkat a multa nézve beigazolni.

Az ősmagyar szellem jellemző megnyilatkozásai ezek, melyeket kegyelet is, kötelesség is összegyűjtenünk s vele a lehetetlenségnek látszót megkísértenünk: hogy lerajzoljuk az eget azon képrajzban, a hogy azt őseink láták s ezzel magunkat a több mint ezer év előtt való gondolatvilág körébe visszavarázsoljuk.

A csillagos eget magyar szempontból ilyennek látta és kívánta láttatni emlékezetében feledhetetlen lelkes tudósunk *Lugossy József* akadémiai rendes tag († 1884. márcz. 7.), ki évtizedeket szentelt népies csillagászatunk adatainak gyűjtésére, az eredeti forrásokat keresvén fel, népünknel: a pásztortűzek mellett regélő öreg juhász embereket és a gunyhók patriarcháit, a mi kényelmetlenség tekintetében fölér a levéltárak poros aktáinak lapozásával, nem egy esetben. Egy-két alkalmi mutatóványával eléggé tájékoztatott abban, hogy mythologiai tekintetben mit várhatunk az égtől, mit olvashatunk ki a csillagokból, és hogy a magyar tudományosság mennyi kárával történt, hogy ő a nélkül költözött át a csillagok honába, hogy sokat ígérő gyűjtését kiadhatta, vagy csak rendezhette volna is. Mi csak töredékeket birunk tőle, ki e részben sok hagyományunknak utolsó letéteményese volt. Halála kétszeres veszteség nekünk, mert égi hagyományainak pótolhatatlan kincseit vitte magával.

Annál maradandóbb lesz köztünk emlékezte; mert a magyar csillagos égre róttá föl nevét.

2. A csillagos ég a népek életében.

Flammarion az ő távcsöves szemeivel mennyi csodadolgokat néz ki és olvas le az égről! A távcsövet a régiek-nél a képzelet pótolta, mely a szétszórt égi testeket változatos égi alakokká csoportosítva, az élet egy külön világbirodalmává avatá az eget. A képzelet sikeres munkája volt, hogy ki-ki a mit keresett, a fényesség és nyugalom eme messzűnen ragyogó hazájában megtalálá, s az majd az istenek hona lőn, majd egyszersmind az emberi sors titokteljes műhelye. A képzelet rábeszélésére történt, hogy a föld megadta magát az égnek: ettől remélt jót és várta bajainak orvoslását és korán ahhoz szokott, hogy jövőjét a csillagoktól tudakozza.

Minden tudomány a mesék és képzelet uralma alatt kezdődik. Ez alapvetője a csillagok tudományának is. Hogy e részben tekintélyre, mesterre hivatkozzunk: „A képzelet nyeleti el a fogyatkozások alkalmával a napot vagy a holdat *sárkánnyal*. A képzelet rajzol földünk kísérőjének korongjára ábrándos képeket; ő borítja be az eget különféle személyiségekkel és tárgyakkal; ő önt életet az égi testekbe, végtére ő teszi meg ezeket istenségeknek. Része van benne, hogy az ő csillagászat oly ragyogó s oly költői látványt nyújt, mert első fogalmai a csillagok historiáját az istenekével kapcsolták össze.”⁷⁸¹

„A tudományos fejlődés ifjúkorában az emberi szellem arra hajlik, mondja folytatólag tudósunk, hogy mindennek lelket tulajdonítson. Betölti a mindenséget személyesített és természetfölötti lényekkel: odáig megy, hogy pusztá eszméket is tulajdon létellel ruház fel. Az ember mindazt, a mi őt környékezi, úgy képzei, hogy belső lehellettől van áthatva, mely, miként ő maga is, érez és gondolkodik. — A legcsekélyebb mozgást, mely keletkezik, jó vagy rossz indulat, láthatatlan lények művének tekinti. Innét származik az a folytonos felindulás és benső félelem. A levelek zúgása, a tűz pattogása, a madarak repülése vagy éneke, a szél süvöltése, a dörgés robaja és a villám cikázása mindmégannyi nyilvánulása ennek a második, mintegy az elsőbe rejtett világnak.

Ebben a korszakban a népeknek nincs tulajdonképeni csillagászatuk, nem ismerik sem a csillagesoportokat, sem a bolygókat

Az erdők driádjai, a források nimfái és a tengerek tritonjai a műveltebb népek körében is sokáig fentartották eme megelevenített korszak emlékét. Alapjában véve az istenség hatott át mindent, hogy mindent megelevenítsen és éltesen. Az elevenítő szikra mindenüvé belopódzott.

Ez időben az ég ismerete még oly homályos és hiányos volt, hogy az ember csak a legragyogóbb csillagképeket ruházta fel nevekkal és a bolygók közül csak Vénust ismerte.

A mi azonban a csillagászatból a tudományok elsejézt fejleszté ki (mert a csillagászat bontakozott ki először embriójából), az a megfigyelés későbbi gyakorlata volt.

A mint az égboltozat jelenségei magukra vonták az emberek figyelmét; megszületett az első csillagászat . . . Káldeában és úgy látszik önállóan Egyiptomban is.

Babilonban, mely első ízben méltatá örökké derült égnek ragyogó csillagait imádásra, a csillagok ismerésének ősrégi nyomaira akadunk. *Venus* fölfedezése, miként mondani szokás, a történetelőtti idők homályában vész el. *Istár* (=urnő) nevezet alatt Assziriában ő a természet nagy istennője és a nőiség megszemélyesítője.⁷⁸² *Merkur* „Nebo“ név alatt a *legfelsőbb értelem* imádott megszemélyesítője. *Mars* vagy kaldeus néven „Nergal“ nem csupán ismeretes volt, hanem egyszersmind nagy hős és a csaták ura gyanánt tiszteltetett. *Jupiter*, Asszírnia nyelvén *Merodach*, az istenek királyának tekintetett. *Szatur-nus* vagy „Adar“ nem volt utolsó csillag-isten, lévén: hatalmas, az erő ura, az ellenség megsemmisítője és az állatkör fia vagyis legtávolabb eső.⁷⁸³

És az Eufrát partjain fölfedezett könyvtár maradványok csillagászati töredékei arról győznek meg, hogy Babilon az őskori csillagászat Eldorádója volt.⁷⁸⁴

Egyiptomban is istenek tana volt a csillagászat azon különbséggel, hogy itt a csillagimádás a Nap cultusa körül forgott, s habár a bolygók nem egyebek mint „utazó istenek“, de nem annyira a fő fő létező anyagából kiáramlott isteni személyek látható jelenségei, inkább ezeknek csupán

lakóhelye.⁷⁸⁵ Azt hisszük, hogy az egyiptomiak csillagászata állapította meg az állatkört és az ő képzeletök teremttette meg azon csillagképeket, melyek szerint csoportosítjuk ma is az égtájak csillagtáborát.⁷⁸⁶ Némely csillagnevek egyiptomi eredete elvitázhatatlan. Így tőlök származnak a nap pályájának egyes állomásait megjelölő nevek. Ezen állatok legtöbb esetben hieroglifás jelei valának az isteneknek. A vízöntő neve bizonyítja, hogy a Nap Niláradat táján ennek közelében állott. Bizonyos sakálfajt használván az egyiptomiak a házörzésre, a sakal-fej jelvénye lett Anubis-nak, kire az istenek az ég látó határának őrizetét bízák. Innét a *Procyon*.⁷⁸⁷

Perzsiában a csillagvizsgálat szintén az ős vallás ótalma alatt állott annyiban, a mennyiben az nem volt egyéb, mint a *világosság és sötétség versengésének mythológiája*. Uralmuk alatt különben Babilonban a csillagászat sülyedt. Vallási áhítattal tekintének a világsarkok tájaira, a világtájak négy vezércsillagára, melyéket Ormuzd azért helyezett oda, hogy a csillagzatokat vigyázó őrállomások legyenek.⁷⁸⁸ Hogy nem kevesebb tisztesség jutott a szereplő „járó csillagoknak,” magától értetődik.

Az őskor culturépei közül szóba hozhatjuk a *hindukat* is, kik önállóan fedezik föl a bolygókat, mint ezt jellemzők sejteti.⁷⁸⁹ Csillagképeiket ezeknek sem érintjük, annál kevésbé csillagászati rendszeröket.

Több oknál fogva kellett előállanunk ezen rövid vázlat-tal, melynek irányában, nem lévén szaktanulmányunk, az eredetiségnek még látszatát is elhárítjuk magunktól. A szak-férfiak állításainak idézésével sok szóbeszédnek óhajtok ele-jét venni, azon kettős igazságot kívánván az olvasó figyel-mébe ajánlani, hogy az őskor népeiről lévén szó, minden nép észrevette a csillagos eget és a saját geniusa szerint fejlesztette annak ijesztő és vonzó képeit; és

hogy [mindig ugyanazon kor lévén értendő] csillagos ege a legigazabb mértéke egy népnek előhaladás tekintetében.⁷⁹⁰

De ha minden nép csak annyira szellemi szárnyalású, mint csillagos egéről alkotott fogalma; ha minden faj maga

rója rá az égre önnön énjének míveltségi és erkölcsi képét; és ha a csillagismeret hajdanta nemzeti tudomány volt, mely minden néppel külön-külön átélé a nemzetek bölcső- és gyermekkorát: akkor történeti joggal fölvehetjük az ősmagyar csillagos ég kérdését. Sajátképen pedig sajnálatunkat van inkább helyén kifejeznünk, hogy ezzel az eredmény utolsó órájáig késlekedtünk.

3. A nekünk atyafi-népek csillagismerete.

Négy-öt ezer éveknek előtte élt az Altaji hegyek táján a nép, melynek nyelve nekünk nagyanyai nyelvünk vala s mely bennünket nagy *nyelv-családnak* tőn közelebbi vagy távolabbi rokonává. Öntudatosan történik, hogy nem nép-, hanem nyelvesaládról szólunk, mert csakugyan az alapnyelv és nem a faji jelleg köt bennünket össze a mandzu-tunguzokkal, mongolokkal, törökökkel, szamojédokkal és az ugor törzs hat ágazatával [finn, mordvin, cseremis, lapp, zürjén-votják, vogul-osztják], a sok néptörzsnek egyike fajrokonunk is lévén.

De ha ez ninesen másképen, akkor még mindig elég nagy az altaji közös családfa körül összehozható atyámfiai-nak a száma. Nyelvrokonaink, kik több ezer éves elszakadás után nem ismerjük, nem értjük többé egymást. És a nyelv-rokonság alapján a fogalmak azonosságát keresni, a siker több-kevesebb kilátásával verhetjük föl a finnek lakta *ezer tő országát*, az őshazát, hol megszorúlt rokonaink közül teng és haldoklik még egy-kettő, vagy Vámbéry kíséretében átkaravánozzhatjuk Közép-Ázsiát, látni: hogy csillagos-e még Ukkó, az „őreg isten“ ege, avagy a derültebb délen akadáhatni-e még ázsiai párluzamokra?

Ugy látszik nekünk, hogy észak hagyománya erősen a csillagok személyesítése mellett bizonyít és a honfoglalás korában fogott olyan lenni őseink csillagvilága, a milyennek a *Kalevala*, a finnek világhírű nemzeti eposza a csillagos eget elének állítja, és *keleten* inkább őshajdanunk legrégebb korát látjuk megjegyezsedve úgy a népszokásokban, mint a nomád élettel kapcsolatos csillagnevezetekben. Itt a civilizáció még nem enyészttette el az ősi nyomokat.

És a nomád népek közt, mondja egyik vallásbölcseleti írónk,⁷⁹¹ szabad ég alatt élven s éjjel-nappal figyelemmel kísérvén az égi testek változásait, szükségképen kifejlenek némely csillagászati ösmeretek. Így olvassuk a *kirgizekről*, kik Középázsia fenyérein szerte bolyongva élnek, hogy csillagászati ösmereteik atyáról fiúra szállanak. Az égi testek járása szerint osztják föl idejüket. Kifejlett astrologiájok van, melynek alapelve szerint szellemekkel vagyon népesülve a látható ég, a kiknek befolyása alatt áll minden élő lény. A csillagok nevei összefüggésben vannak a nép szükségzeivel és szokásaival. Így a *földlsarki* csillagot, mely mint iránypont első helyet foglal el szerintök az égen, *vastuskó*-nak nevezik.

Vénus == *pásztor*, mivel akkor jó fel, midőn a nyáj legelni megy vagy este haza tér.

A nagy *Medvé*-t „hét farkas“-hoz hasonlítják, melyek *egy szürke és egy fehér lovat* kergetnek.

A *plejádok* „vad juhok“, s midőn nem láthatók, a földi juhoknak hoznak takarmányt.

A tejút „madarak útja“, melyek éjszokról délre költöznek.

A *török tatár* népek Vámbéry szerint az eget minden ízében ismerik. A *sark-csillag* neve némely törzsnél „aranykaró“, másiknál „vaskaró“, látszólagos mozdulatlansága miatt.

Ama két csillag neve, mely a kis Medvének képletében, a sarkcsillagtól legmesszebb van, *kék-szürke és lisztes-szürke ló*.

Az ezek között levő három kis csillag „kötél-csillag“, melylyel az említett csillagok a vaskaróhoz vannak kötve.

A *Gönczöl szekere* [Nagy-Medve] „hét rabló“, kik a lovak után ólálkodnak.⁷⁹²

Csillagászatunkban az ős nomád életnek ilyenén nyomai nincsenek többé, hacsak a *tejút* nevei között nem fogunk akadni ilyenre, holott még a mindig derült egű nomád arab sem látott kezdetben egyebet az égen, mint tevét, struczot, sakált, kutyát, vagy pásztor életének eszközeit: sátort, jászolt, fazekat, tálat, rőföt, vedert.⁷⁹³

A többi népekről még egészen hiányosak a részben ismereteink. A *mongolokról* csupán annyit tudunk szavahihető írók után, hogy náluk általános a csillagtisztelet, és hogy az ő csillagaik felsőbb lények: *Tängri*-k.⁷⁹⁴

A *mandsuk*-nál szintén meg van a csillagtisztelet.⁷⁹⁵

A *tunguzuk* Georgi szerint imádják a holdat, *csillagokat* és főképp a napot.

És Csengery után tudjuk, hogy déli Sziberia nomád tatár törzsei szintén tisztelik az égi testeket.

Önként következik már a mondottakból is, hogy az ősmagyar csillagtisztelet mellett Ázsia népei is bizonyosságot tesznek, akiktől azonban túlzás lenne követelni, hogy csillagképeinknek is értelmezői legyenek.

Ami északi nyelvrokonainkat illeti, megvitatott dolognak vehetjük, hogy az égi testek cultusának fölismerhető nyoma a finn-ugor népek között a *samojédoknál*, az *osztjákoknál*, *voguloknál* és a többieknél van. Annyira azonban nem mentek az éghajlat zordonságánál fogva, hogy a csillagimádásig eljuthattak volna, de sőt a finn mythológiát véve is mértékül, egyik-másiknál határozottan megállapítható a visszacsúszás.

A finn mythologia szerint a hold, nap és Gönczöl többek mint élettelen égi testek.

„Vezess ki Hold, ments ki, ó Nap,
Gönczölszekér irányozzad,
Menekvésem e tanyákról!” stb.

Miként meséink „Nap-, Hold- és Szélkirályának,” a finn mythologia *Napja-*, *Holdja-* és *Csillagainak* is van háztartása és családja.

„Nap megkérte a fiának, — De nem ment a Nap lakába,
A nap mellett ragyognia, — A Nap nyári futásába.
Kérte Hold is a fiának, — Holdnak sem ment a lakába,
A Holdról leviláglani, — Légi pályán fenn haladni.
Kérte Csillag a fiának, — Csillagnak sem ment lakába,
Égni hosszú éjjeleken — A sanyarú téli égen.”

Vannak fiaik [meséink is őismerik a napurfit] és leányaik, kik mindannyian ifju, szép és ügyes fonó tündérlányok.

„Hallám a Holdtündért szöni; — Nap-lyánt orsót peregetetni.”

A Napleány minden borútlan napon megteszi, hogy az égen „megjelen vörös szalaggal, hogy a napbikát legelőre vigye.”

Ami az egyes csillagképeket illeti, sajnálattal kell halanunk a magyar ég szenvedélyes bűvárától: *Kálmány La-*

jostól, hogy a rokon mordvin, votják, vogul népek ide vonatkozó hagyományai még nincsenek ismerve.

És csakugyan alig ismerünk az Otavá-n [Gönczöl szerén] kívül egy-két csillagjukat. Mint, hogy

a *fiastyúk* náluk „szíta;“

az *Orion* nekik félistenüknek „Väinömoienen“-nek *kaszája*.

Ennek égbe utazását így írja le a Kalevala:

„Erre öreg Väinämöinen
Elvitorláz most már menten,
Érczből készült hajójával,
Rézből fedett csolnakával,

Fölibe az anyaföldnek,
Alsajára az egeknek.
Ott hajóstúl megragada.
Csónakával ott marada.“

(A magyarnak is az Orion-*kaszás csillag*!)

Még ugyanazon nép is változtatja csillagos egét, ha változik éghajlata és foglalkozása és onnét van aztán, hogy ugyanazon csillagkép oly sok és különböző alakokat láttathat, péld. a Nagy Medve:

Nekünk: Gönczöl szekere; az ő arabok-nál: koporsó három siratóval; a skandinávoknál: kutya; az eszkimóknál: iramszarvas, a hinduknál: 7 risi = szent böles homlokegyenest az írókézekkel, a kik szerint: három vadász, kik négy medvével állanak szemben.

De mindezen előkészítésekkel talán kellenén túl is vároztatjuk az ő magyar égre kíváncsi olvasót.

4. A magyar csillagos ég faji jellege.

Fajunknak nem volt meg a maga Jornandese, a ki írásban hagyta volna meg, hogy hány csillaggal volt ismerős a magyar nép Árpád idejében. A gótoknak nagyon utána nem állhatánk, a kik 344 (?) csillagnak ismeretével jöttek Európába, miután a magyar csillagos ég még mindig várakozáson fölül gazdag, ha nem gazdagabb más népekénél. Hátha még adtunk volna rá valamit és nem hagytuk volna örökségök és hagyományuk letéteményezése nélkül kihalni azon utolsó nemzedéket is, melyet még a csillagok altattak és költöttek, melynek még a csillagos ég volt esztendőre szóló *naptára*, vagy az éjszaka minden pillanatában megtekinthető égi *órája*!

Egészen talán még most sincs itt az ideje, hogy a legrégibb *nomád*kor ezen emlékeit elveszetteknek tekintsük. A népnek még mindig csak kivételesen van házi vagy zseb-

órája; még mindig vannak népünknek öregei, kik nem ismerik a betűt, de az égen folyékonyan olvasnak. A magyar ős csillagászat tekintetében panaszkodhatunk tetemes megrövidülésről, de hála a nemzeti geniusnak! a teljes elvesztése fölött való panasznak még mindig nincsen helye.

Bajosan ér czáfólat, midőn *időmutató* csillagainkat valljuk legöregebb csillagos hagyományunknak. Még azon népeknek és néptörzseknek is, melyek egőknek alig egy-két csillagképét méltaták különös figyelemkre, megvannak a maguk időmutató csillagaik, jeléül, hogy ez a népek életében szükségét pótolta.

És alig kell mondanunk, hogy népünk egészen mester az időmutató csillagok ismeretében, és bizonyos csillagok feljötte vagy lementé után csalhatatlanul eligazodik az idő körül. Egy tekintet a *Gönczölre* és különösen a vele járó „Kis-Béres“-re (Alcor) és tudja: éjfél előtt vagy után van-e az idő, sőt vannak *óra* csillagai is. Így palócz forrásom szerint míg a „*Kincső*“ (a *Gönczöl*) az éjszaka órája: addig a reggeli három órát már a „*hajnal*,“ az 5 órát meg már a „*Viradó*“ csillag mutatja, melyeken kívül még óra-csillagoknak tetszenek: a *hajnal hírmondója*, az *alkony*, az *esthajnal*, a *vacsora*, az *álomhozó*, a *virrasztó*, a *határjáró*, az *éjféli*, a *pásztorok serkentő* csillaga.

Mindezen csillagaink mivoltára, mint a hozzájuk kötött mondákra és babonákra fölhívjuk lelkes gyűjtőink figyelmét.

Hogy az *érszakokat* az állatkör jegyeihez, vagy valószínűbben ezekkel együtt kelő és járó csillagokhoz kötötték-e? még ismeretlen előttünk. *Érszaki* csillagoknak mondhatók még: a *kikelet hírmondója*, a *harmatlegelő*, a *dérhagyó*, *Pünkösdi csillaga*, az *árpaérlelő*, a *rétszagoló*, az *őszi*, a *zuzmarás*, a *fagyhozó* és *szélvész* csillaga, — melyeknek hagyománya imitt-amott még él, ha elhaló emlékezetben is.

Hogy ezen, majd jellemző, majd egyszersmind költőileg is szép nevezetekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, az bizonyos; de a faji jellegnek vannak ennél szembeszökőbb tünetényei is.

A magyar inkább keleti e részben, mint bármely más nép. A képzelet vonásaival a maga hitét, örömét, kedvtelését,

búbánatát egyik sem írta föl szebben az égre. Aztán mintha a menny-ég sem lehetne a boldogság hazája, ha csak nem szakasztott mása a délibábos rónának: alföldd^é tette a csillagok hazáját is. Azon tájak, halmok, bokrok, melyek itt környezik, megvannak az égen is: a *bokor* csillagban, a *hármashalom*-ban, a *rétlegelő* és *vadlegelő* csillagokban, a *szolgafá*-ban, a *pihenő*-ben, a *kaszás zsombékja*-ban. Nem hiányzik a „korcsma.”

A *malom* „hármásával,” „négyesével” zakatol ott is.

Amott a „kamra,” itt a „fészker.” Rohan a „csűrhe,” kaparász a „fiastyuk.” „Vakondokturás,” „zsombék ikre” látszik itt, ott az „Örvény” sodra játszik. Ez itt „szarvas legelő,” az meg a „szarvas nyomdoka.”

A „*puszták lobbanása*”-ban nem hiányzik a földi éjszakák kísértő lidércz-tüze sem.

És nem hiányzanak ezen égi alföldön rónánk szárnyas vadai és házi állatai sem: „4 bornyu,” „buvár,” „darvak,” „darvak vezére,” „eb,” „fiastyuk,” „hetevény,” „2 kan” és „kolompos.” Ezek közt ott alkalmatlankodik a „kulancs” is.

És ezen égi magyar alföldön elszórva hever a sok kenyérkereső szerszám, házi eszköz vagy ruhadarab és eledel, melyek is nagyjából elősorolva: *Nagy* és *kis fél-kenyér*, az *ásó* (nagy és kis ásó), *cséphadaró*, *eke* és *ekemása*, *furu* (nagy és kis), *furumása*, *fias emelője* és *fias kötele*, *kaptár*, *háló*, *kádas*, *járomszeg*, *kerék*, *kasza*, *juhászbót*, *lappantó*, *lánczszem*, *mérték*, *nyüst*, *patkó*, *újjas*, *koldusbot*, *sarló*, *szántóvas*.

És az égi alföld magyar még lakosait tekintve is, kik között nem-magyar csak elvétve találkozik, mint az „oláh és török kaszás,” meg a vígkedvű „czigány.” Legalább a mi adatainkban ezeken kívül másnak semmi nyoma, sőt feltűnő, hogy sem *németre*, sem tót- vagy zsidóra itt nem bukkanunk. Itt, mint az egyházban, minden komoly és ünnepélyes, és a néphumor nem nyilatkozik.

És az is különös jelenség, hogy az egész munkás hadban nincsen nadrágos ember a „kalmárok”-on kívül, jeléül, hogy a magyar ég első hódítói nem a könyves Kálmánok voltak, hanem a puszták népe, a gunyhók lakója, a kik aztár följutván az égre, ott hasonszőrűekkel vették magukat körül, vagy olyanokkal, a kiknek az ég földén hasznát vehették.

Igy kaptak fel a csillagokba többek között: a *bojtárok*, és a *bojtár kettőse*, a *béres* és a *kisbéres*, a *cséplő*, az „*étekfogó*“ *szilke hordó*, „*ebédhordó*“, az *erszénytartó*, az *erdőjáró*, az *ekeshajtó*, a *fias pallér*, a roszra ébredt (elaludt az *Erdőben* és elszéledt falkáját nem bírja többé összeterelni) „*juhász*“, a *gyalomverő* és *gyepűhuzó*, a *halász*, a *kalauz*, a *kaszás*, a ki telkes gazda („*kaszás telke*“, *kaszás gázlója*), de nagy a családja is: „*kaszás pallér*“, „*kaszás után járó*“, „*kaszás emelő*.“ Különben „*három*“ a kaszások száma, a *lámpáshordó*, az *ostoros*, az *ökörkereső*, az *Ökörpásztor* és *Ökörhajtó*, a *Révész*, a *Róna királya*, a *Róna-őrző*, a *Róna pallér*. Ennyi nép nem lehetett el „*előljáró*“ nélkül. Különben van: *Birák gyűlése* is.

Az eget azonban az űs felfogás maga sem hagyta *csillagok nélkül*. És ki hallott ennél szebbeket személyesítés tekintetében? *Ágas*, *Sátoros*, *Szárnyas*, *Hunyéta*, *Álmatlan*, *Halovány*, *Szöke*, *Hályogos*, *Horgas*, *Karos*, *Gyalog*, *Futó*, *Fürtös*, *Tejfeles*, *Kétkezű*, *Félkezű*, *Nehéz lábú*, *Hármas levelű*, *Alföldi*, *Délszaki*, *Levegő- és Tengericsillaga*, *Aranyhajú*, *Arany szemű*, *Aranynyal versengő*, *Leány szemű*, *Vérrel versengő*, *Kunyhóba tekintő*, *Tengerbe kacsintó*, *Árva leány pillantása*, *Ködszemű*, *Keresztbe néző*, *Vírszemű* és *Keresztes csillag*.

Mintha csak szerencsecsillagok volnának, olyan vonzó és varázsos még a nevök is!

5. Ősvallási nyomok.

A magyar csillagos ég megszűnt ugyan az ősvallás isteneinek Olympusa lenni, de a népnek hiedelme után szólva, az űs meggyőződésnek még mindig sok hitágazata olvasható le róla. Így népies csillagászatunk döntő szavazatra hivatott azon kérdésben: ha vajjon ősvallásunk sámánizmus volt-e, vagy a kevésbbé babonás természetimádás?

Az űs meggyőződés, a mennyire még kivehető, úgy látszik a részben abban tetőződik, hogy a csillagok (de csak a nagyok) hatalmas, emberszerető szellemek; de vannak közöttük félelmetesek is. Hogy minden embernek van egy csillaga, a melytől függ szerencséje, de sőt élete is.

A csillagokhoz kötött ezen babonás nézetek egyike, hogy a jövőt jeles alkalmakkor ki lehet a csillagokból olvasni:

„Ha Karácsony écczakáján sok csillag van az égen, akkó jó termés lesz mög jószág is lesz,” tartják a szeged-vidékiek *Kálmány Lajos* szerint.

Jelentőséges a *csillaghullás* is a népnél, mely ha sűrű, némely táj hiedelme szerint *eső*, másoké szerint: *szél lesz*.

Mindenkinek van csillaga, mely ha lefut, biztos a szerencsétlenség vagy halál. Különösen a legényeknél és lányoknál végzetes, ha lefut a csillagjok. Vége szerencséjüknek. Nagyot állít a közmondás ezzel: „Feljött a csillaga” és nagyot, ha mondja: „Leszált a csillaga.”

Vannak jó és rossz csillagok. „Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak,” éneklék a régi hegedősök.

A szerencse-csillaggal van azonban népünknek legtöbb baja, és a kire azt mondja: „csillaga van,” vagy jobban körülírva: „szerencsés csillag alatt született,” annak már csak irigyei lehetnek.

A szerencse-csillagok közül határozottan csak egyet ismerünk: a *kis keresztet* (Delfin), mely a lóköthő szegény legények pártfogoló csillaga volt, hanem az égen az első pilantással rá kellett találni.

Szerencse csillagoknak véljük még a következőket többkevesebb oknál fogva: *szerencse*-, *czigányok*- és *kisdedek*-csillaga, *szegény ember szerencséje*, *utas ember szerencséje*, *kisasszonyok öröme*, *pásztorok öröme*. Az „elátkozott csillag” *mondájára* mindenek fölött kíváncsiak vagyunk.

Nemcsak minden embernek, hanem egyszersmind minden öröme és bánatnak is meg vala a maga csillaga az ősmagyar égen; vajjon tévedünk-e, midőn ezeket a jó- és balszerencse rovatába vesszük? — ki tudná még most megmondani, mint: A *Fogoly* és a *magános* csillag.

A *Pártahugya* bizonyára a hajadonok óhajának volt képviselője a magus égen a „*páros*” és „*páratlan*” csillagokkal egyetemben. Mindennap elvonul szemeik előtt a mennyfelé nászmenet, élén a „*vőfély*”-lyel és „*nászvezető*”-vel, csoda-e, ha mindig jobban vágynak utána, hogy az égi jel teljesedjék rajtok a földön?

„Árva Dorka szerencséje” vigasztalá az árva pártásokat, hogy Boldogasszonynak gondja van az ő szegény eladóira is.

Mely nagy fogott lenni „Mátra szerelme,” hogy még most is lobogással ég a szeretet szerencsés égi csillagában!

Az „utasok csillaga” vezérlé a vándort, kit mintán czélhoz ért, a „vendég csillag” vőn ótalmába.

Ismeri-e vajjon még mai ember a „*jámborok csillagá*”-t?

Ki fogja tagadni, hogy a balsors csillagai után öröm lehet a „haldokló csillag” föltetszését látni?

De föltalálható az ős magyar égen a mythologia magasabb megnyilatkozása is.

Megvan még itt, de természetesen nagy elhagyatottságban, a magyar pogány világ mennyországa, a mesék prózájában megénekelt szép tündér birodalom is.

Az *északai szivárvány*, másik régi nevén: „éjjeli kegyelet,” amit ma tudatlanul *tejút*-nak mondunk, — az „országútja” ezen mennyei tündér országnak. Diák tudákos emberek, vagy német papok ejthettek meg abban, hogy az nem „országút,” régi mennyországunk országútja többé, hanem *tejút*— De öreg apáink nem fogták így hívni, hanem nevezék, az *éjjeli szivárvány* (ez is csak *út*) néven kívül: „hajnal hasadék”-nak, „kerek udvar”-nak (itt már kerítés), „fejér árok”-nak (az előbbivel egy értelműleg), „fejér köz”-nek (ez már megint út), „Tündérek érkezének, *fejér közön* jövének. Hozzánk beszállának, Szép leányt keresnek, Térülj, fordulj, bújj, bújj, Meg ne kerüljenek!” „Isten barázdájá”-nak (ez már megint kerítés), „tündérek útjá”-nak, „tündérek járásá”-nak; (egyik részét) „tündérek fordulójá”-nak, „Hadak útjá”-nak. „A lelkek (vagy: madarak) útjá”-nak; a keresztény vonatkozásban: „Jézus útjá”-nak, „Szent Mihály útjá”-nak, ki lelkeket szállít. És a török érintkezésre valló nevezetekben: „szalma út, szalmás út, szalma hullató” szintén nem téjút a fényes égi csillagöv.

Eltérő nevezetek, hogy az „a szép Asszony vászna,” a székelyek szerint: a szép-asszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arczul csapta őt s letünt a feneketlen kristálytóban, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szép-asszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjjelenként kiterítgetve vásznát s estve-reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegven szüli a harmatot. (Uj magyar muzeum 1855.

évf. 253. lapon közli: *Lugossy-nk*), vagy „Öttevény“ (Öntés), de észjárásilag és legendájok tekintetében egyikök sem téjút.

És az ős felfogás értelmében másnak, mint *fejér köz-nek*, vagy az ég *országútjá-nak*, *istenek útjá-nak* nem is szabad azt tekintenünk.

Egész bizonyossággal állitható, hogy út levén, ez volt az égnek a földre levezető *fejér köze*, *északai szivárványa*; az ős meggyőződés szerint ezen szálltak az égbe hősaink, és ezen ereszkedtek le hozzánk az istenek és a tündérek.

Székely monda a „Hadak útja“-ról.

Megfogyott népével hátrált Csaba, hogy az elveszett haza visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza s Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára mosván, annak bűvös erejét visszaadja. Erdély véghatáránál örködni hagyta a *székelyt*. Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segítséggel fordulnak vissza a világ végéről is. Ám alig haladnak a hayas aljáig, máris fölkerelkedik a körüllakó népség a maroknyi székely ellen. De megrendül a föld, megrázkodnak a fenyők koronái s hírül adják a távozóknak társaik veszedelmét, — a hadak egy része visszafordul és szétszórja az ellenséget. Egy év múlva ismét megírigylik a völgy lakói a székely nyugalmát s fenyegetik seregeikkel. De a patak sikoltva szalad a folyamba, a folyam a tengerbe, hirt visznek, a segély nem késik és a székely ismét mentve lőn. Három év múltán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt. Élethaláltusára megy a dolog. Már a szellő nem érte volna utól a Görögországba távozottakat, de a puszták viharának szárnyaira ülven, megtalálta őket messze délkeleten s harmadszor is győzelemre segítik feleiket. Sok idő telt le, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből unokáikéba került a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lett, a székelyt sokáig nem merte támadni szomszédja; de ez sem tartott örökké Megszámlálhatatlan a támadók serege . . . a székely ingadozik . . . Csaba rég elhunyt. De a *székelyek járó csillaga* nem szunnyadoz s megemlékezve az áldomásra, lobogva viszi

a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lenni az utolsó csata készül: maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörög hullik s fényes hadak némán vonulnak az égen fölfelé. A testvérek, kik a baj idején már háromszor nem késve jöttek, negyed ízben sem maradnak el.

Mint hallgatag szellemek hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen végig s leszállnak ott, hol a havasok a kék édig emelkednek. Nincsen halandó, a ki megállhatna a sebezhetetlenek előtt. Rémület szállja meg a tenger-ellenséget s futnak minden felé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nemsoká véget ér hű öröködése A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszavertőkben taposának, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán: az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derült éjféleken, mint tejfehér-szalagot látsz tündöklenni a magasban s melynek azon órától *hadak uta* a neve a székelyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős atyjáról Eteléről. (*Lugossy József*)

Miért is bizonyos, hogy itt volt az égiek „kerek udvara,” „fejér árok”-kal kerített erős vára, hanem azért az ős vallás halhatatlanjait tiszteletlenség lenne tőlünk csupán az „Isten barázdájá”-n belül keresnünk, és az ég más részéből kizárnunk.

Mert vannak nyomok, legalább *tündéri nyomok*, a kerített égi város árkan kívül is. Így: „a tündérasszony palotája,” „a tündér asszony kútja,” „a szépasszony kútja” (Nem egy a másikkal.) És „a tündérek tánca” vagy „tánczolója” mellett „a tündér fő” (a Szobieszky paizsa és Sirius). A szálgúldó „Nagy Táltos” és szomszédságában „a kis Táltos” „a Bába Motollája.”

Vajjon azonban kik voltak az ős hitágazatok szerint arra jogosultak, hogy ezen fényes járó utat használják és különösen „a kerek udvar” birtokán, a kerek égen kik osztottak? Közel ezer esztendő választ el attól, hogy isteneink az égi országuatról leüzettek, vagy egyik-másik szögletben álnevek alatt lappanganak, bajos tehát e kérdéshez hozzászólnunk. De annyiban mégis megkísértjük a tájékozódást, a mennyiben erre a néphagyományok följogosítanak.

Valószínű, hogy mythológiánk is csillagesoportok szerint osztá fel az eget és *felső ég*-nek a sarkcsillag vidéke vétetett.

Ezen szempont igen előkelő állást fogott a két *Gönczöl szekere*-nek biztosítani, és ebben adataink sem hazudtolnak meg.

A velünk atyafi finneknél a *Gönczöl* („Otava,” miként ők elnevezék) fő-csillag, a Nap-Hold mellett énekeikben említett csillag alatt mindig őt értették. Még ümepeltebb saját Otava nevén kegyes családjával együtt. Neje Otavatar az éjjeli tolvajok ellen volt a hozzá folyamodók ótalma. Ő volt az ősvallásnak (ha e részben is közösséget vallhatnánk velők) a boldogok hazájának ajtónállója, Szent-Pétere. Az „ő válláig emelkedve” lehetett csak a lakó égbe följutni. Csak hogy sajnós, Otava a finn mondákban nem domborodik ki s mozdulatlan ködalakját nem vetkőzi le és e miatt, ha hasonlatos lenne is hozzá a mi Gönczöl-ünk, képmásolásához csak némi körvonalakat szolgáltathat. És ezt nem is használjuk föl, megelégedvén azzal, hogy a rokonok is nagyra voltak vele, már mint e csillagképpel.

Gönczöl fogott annyi lenni a magyar mythológiában, mint volt Otava a finneknél. Ő az egyedüli ősmagyar félisten, kin az új hit egészen kifogni nem bírt: hitregés mivoltából kiforgatta, de az égről végképen számkivetni, és a hagyomány emlékezetéből kitörölni nem tudta, mintha csak ő lett volna a sokat emlegetett „magyarok istene,” ki ezen csillagzatot lakta, és villámhordó szekerével végig-végig döbörgött a „hadak útján.”

Nevének értelmezését a nyelvtudósokra bizzuk, megjegyezvén, hogy annak csupán a következő változatait ismerjük.

*Gönczöl*t a palócز kiejtés: *Kincso*'-nek ejti.

A szegedi szójárás meg már *Dönczöl*-, *Dönczö*- vagy épen *Dönczör*-ének tudja és vallja az istennyilákkal terhes szekérnek nevezetét.⁷⁹⁶

Nem mellőzhetjük azonban, hogy hozzá ne szóljunk kilétének sokat bolygatott, de nem tisztázott kérdéséhez.

Ezen kérdésnek egyetlen adattára a *hagyomány*, mely-

ről azonban az a történetírói tapasztalatunk, hogy *történetet mond öntudatlanul, midőn mesél, és meseszámba sem jöhet, mikor történészkedik.*

Ezen alapon a történészkedő tudákos mondákat III. m egészen mellőzhetjük.⁷⁹⁷

Classicus e részben a *csallóközi néphit*, mely szerint Gönczöl híres tátos ember volt, igen tudós, ki mindennemű rejtett dolgot ismert. Beszért a madarakkal, fákkal, növényekkel; értette a csillagok jelentéseit, és sok csodadolgot művelt. Ugy mondják, hogy az égbe tűnt el, s a mint a földön éjjelenként görbe rúdú kocsiján járt: úgy most éjjelente az égen kocsizik.⁷⁹⁸

És ugyancsak *csallóközi népmonda* szerint a Gönczöl szekere: a *tündérkirályné szekere* lett volna.

A többi hagyományok már keresztény koriak, és csak annyiban becssek, hogy mint az őshagyomány folytatásai, keletkezésök korszakán túlra is átpillantathatunk fölvilágításunk mellett. Ezek szerint pedig a Gönczöl: „Krisztus urunk szekere,”⁷⁹⁹ „Szent Péter szekere,”⁸⁰⁰ „Szent Mihály szekere,” „Illés szekere,” „Szent László szekere.”

Ezen neveket csalhatatlan jeleknek vehetjük arra nézve, hogy az ős mythosznak nagy, sőt isteni alakja fogott lenni Gönczöl, kinek szerepét az ős mondák szellemében és értelmében nem ruházhatta másra, mint az Isten fiára a kereszténység lett magyar hiedelem.

Ha a magyar ős mythologia is azt tartotta, hogy csak a Gönczöl vállain lehet az öreg Isten elébe jutni, akkor ezen szerepre kész alakot talált szent Péterben, kit első ábrázolásában is a mennyek országának kulcsaival látott föltüntetve, az első Magyar kereszténység.

A *Szent-Mihály szekere*-nek nevezete meg szintén alkalmas azon véleményben megerősíteni, hogy Gönczöl szállította a hősök Walhallájába kedves pogány magyarjainak lelkeit.

A népmonda felültet a Gönczöl szekere-re még másokat is; éles megfigyelés azonban észreveszi azonnal, hogy ezt vagy *kényszerűségből*, vagy *hálás kitüntetésből* teszi.

Igy már kényszerűségből engedé azt át Szent-Mihály-nak is, miután Szent-Péter az új vallás alapján keletkezett

es maig főnlevő mondák szerint a mennyország ajtónállója levén, egyszersmind a fejr közön útban levő lelkek tovább-szállítására nem vállalkozhatott.

Szent-Péter ekként le lévén kötve, nem volt ideje, hogy beleüljön a Gönczöl szekérébe főleg akkor, mikor az nem lelkeket szállított, hanem haragos Isten nyilákkal terhelve dörögött tova. És a népmonda nem is bizta meg vele, hanem ilyenkor a tüzes szekéren égbe szálló *Illés* ül a Gönczöl szekérén, a ki hogy kevés ne legyen, segített neki Jónás próféta is.

Ezen nevezetek közül a „Szent-Péter szekere“ elnevezés tekintendő legrégibbnek részint a dolog fejlődésének egymásutánjánál, részint régi írások bizonyosságánál fogva.⁸⁰¹

Hogy „Szent-László szekéré“-nek is hivatik, az már későbbi eredetűnek látszik. Bajos lenne azonban ma már eldönteni, hogy benne a merő nemzeti büszkeség nyilatkozik-e meg a künverő nagy király iránt, vagy egyszersmind a még ki-nem halt visszaemlékezés is, hogy valaha a magyarok hadakozó istene fogta hajtani?

Hogy embernél több volt az ős mythoszban Gönczöl, erre nézve meggyőződhetünk, ha számba vesszük, mi véleménynyel van a nép a táltosnak nevezett Gönczöl *szekere* iránt.

A néphit úgy tudja, hogy a Gönczöl szekere fölötte nehéz. Így szokásos mondás Szeged tájékán s talán másutt is: „Ojan nehéz, mint a Dönczöl szekere,“ „Nehéz vagy, mint a Dönczölszekér.“

De nem is csoda, mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész eget,“ aztán meg: a Dönczöl szekér Isten nyilával van tele, sorjában tele rakva.⁸⁰²

Az is valami, hogy a néphit nem ültet a tüzes kocsiba senkit: „A Dönczöl *Illés* prófétáé, azon húzza a villámokat.“ Vagy másik változatban: „*Illés* húzza a tüzes szekeret, Jónás meg tölja, úgy dörögnek.“

De hát nincs mindig égi háború, nem mindig *Illés* húzza s Jónás tölja a Gönczölt és ilyenkor: „a Dönczöl szekérbe ökör van fogva három pár; a középső ökörnek fülében van a *Hüvely piczi* s onnan hujángat: Cselő, hajszt!“

Az is jellemzi Gönczölt, hogy hozzá, illetőleg szekéréhez van kötve a világ sorsa; mert: „a Dönczöl szekér húzza az egész világot, a *czigány* gyerekek ugrál az ökörre, oszt'lésik mindég, mikő a középső Ökörre úgy rá bir ugrani, hogy nem esik lő, akkő évesz a világ.“ Másik változatában szintén *Kálmány Lajos* közlése szerint: „Mikő az *oláh* gyerek fő-bukik az Ökörök előtt, melyek a Dönczöl szekér elé vannak fogva, akkor elvesz a világ.“ Hogy a Hüvelypiczi, a *czigány* gyerek és *oláh* gyerek egy a „Gönczöl hajtó“-val, mondanunk sem kell. És ez a *Mizár* csillag mellett való „Alkor.“

És ki fogja vitatni, hogy e hiedelemben nem az őshagyomány ellapuló hullámgyűrűzete tetszik föl előttünk?

És a Gönczöl égi udvara- és gazdaságának is vannak még nyomai. Mint a „Gönczöl koszorúja,“ „Gönczöl láncza,“ „Gönczöl szérűje,“ „Gönczöl terítője,“ „Gönczöl vágása,“ „Gönczöl pallérja“ és a *Gönczöl mása*, sajátlag „a tündér királyné szekere,“ melylyel a néphit Krisztus urunkat ajándékozta meg. Miért juttatta neki a kisebb alkalmatosságot, és becsülte látszólag többre a tanítványt Mesterénél, hanem ha azért, mert Gönczölnek részben olyan hivatala volt, a melybe Szent-Péter és Szent-Mihály jobban beleillettek, mint az Isten fia; a tüzes szekér mellé is jobban illett Illés, mint a szelid Megváltó. Neki is jutott, a Boldogasszony szekere, mely áldással volt tele, a mennyire gyanitanunk lehet.

Krisztus Urunk azonban nem volt vele szerencsés; mert: „Krisztus urunk visszafelé menve a szalmaszórásból (a mi a tejuton látszik) nagy kátyuba jutott, hol eltörött a szekere rúdja s azóta mindig görbe rudas a kis Dönczöl szekér.“⁸⁰³ Más vidéken ennek más okát adják azt mondván, hogy: nagyon meg volt rakva a szekér kenyérrel, csethallal és morzsalékkal.⁸⁰⁴

Ezen hagyomány izetlenségéből meglátszik, hogy a nemzeti szellemnek mennyi erőlködésébe került, hogy az őshagyományt kikeresztelje és azt új hitével összhangzásba hozza. Mily kisszerű, hogy az Ur szekere szalmahordáskor feneklett meg és tört el a rúdja, miről az ősök talán még úgy regéltek, hogy az a magyarok nagyasszonyának társze-

kere, ki a kikelet harmatos ajándékával vagy az ős gyümölcseivel terhelte meg a rogyásig földre indult csillagszeke­rét.

De végzendők, térjünk vissza Gönczölhöz. Bárki volt ő, szeke­rének köszönhető, hogy meghagyatott az égen. Más alkalommal vitattam, hogy a magyarok istenének a főisten kedvencz fia tekintendő a rokon népek hiedelme szerint. Ki­nek hívták? . . ha e kérdésre csillagzatunk feleletet nem ad: úgy azt örökre elvesztettük. Ezen feltevésnek nem állana útjába a csallóközi monda, mely szerint Gönczöl „táltos ember vala.“ Táltosnál nem volt több a finnek: a „szuomi nép­nemzeti istene, különben a Kalevala runói szerint Ukkó fia és nemzetének nagy jóltevője. Ha mi biztosak lennénk, hogy a fönnebbi jellemzés, melynek eredetiségében Ipolyi nem kételkedett, csakugyan népies hagyomány, mely még most is tartja magát: egy perczig sem haboznánk őt hirdetni a ma­gyarok ma is emlegetett, és mégis nagyon régen elfeledett nemzeti istenének.

Mythologiai vonatkozásúaknak látszanak még: a „Sánta lány,“ másként „Sánta Kata.“ „A kaszásokkal jár, ugymond *Kálmány*, a *Sánta lány*, másként *Sánta Kata*, az úgynevezett Sirius csillag. Kata eleintén nem volt sánta, csak mikor a három kaszás kiindult a faluból s utánok vitte az *ételt* (más vidékiek szerint: a *vizet*), akkor sántult meg és pedig oly­képpen, hogy az utolsó kaszás elejtette a kaszáját, Kata pedig belehágott és a lábát kétfelé vágta. Azóta sántítva ballag a kaszások után a nélkül, hogy bebírná őket érni“ (*Szeged népe* III. 182. l.), a „Sánta koldús“ feleségével a „szépassz­szonynyal.“ A szegedi néphagyomány szerint valamikor bol­dogúl élt a *Sánta koldús* a feleségével a *Szépasszonynyal*, az Antaresz csillaggal (Skorpio α), hanem mióta felesége hűte­len lett hozzá, eltűnt a boldogság is. Sajnálja a feleségét, megy utána, de hasztalan, mert a *Tajigát* (a *Nyilas* négy csillaga, ő meg a rúdjánál) sem akarja elhagyni, maga után húzza s így a terhet nem húzó Szépasszony jóval előbb jár a talyigát húzó *Sánta koldús*-nál. A „Tévelyő juhász.“ A *Ju­hász* (a szép Altair csillag) ugymond a népies hagyományok­ban annyira tudós Kálmány, elaludt az *Erdőben*. Sokáig al-

hatott és kitörülte a szemét, nem látta a *Birkákat*, szalad az Országút felé, itt találkozott a szalmát vivő Szent-Péterrel, kitől Birkái után kérdezősködött. Keresd meg: volt a váhász, majd megtalálod az Országúton. És a szegény juhász most is keresi, szalad a birkák után, de mit ér, mikor a farkát utól nem érheti soha, mivel a nyája az *Országút elhajlása* közt (amint a Sas farka van) porzik előtte, most menve át az Országúton s a milyen gyorsasággal halad a Juhász előre, hasonlóan szaladnak a Birkák is az Országút fordulása következtében. Egyet-kettőt utól is ért már, hanem farkája oda van" (*Szeged népe* III. 181. l.). „Czigánynak“ is mondatik. „A czigány émönt a Szűrűrű(l) szalmát lopni, lopott is jócskán, vitte haza felé, hanem a *Csösz* észrevötte mönt utána, most is mén, elébe akar kerü(l)ni, de nem bir. Ammöre csuk mönt a Czigány, mindönütt észorta a szalmát, azúta léccz-czik az Országút.“ (Kláralfalva). Kálmány szerint *Szérű* a Hattyu orra, vagyis az Albireo körül való kerek-alaku csillagesoport; a *Czigány*-Altaír, *Csösz* a Wéga csillag. És valószínűleg a „Csösz,“ a „Halászok“ és „Részeges ember“ is más neveket viseltek és más mondák fűződtenek hozzájuk nemzetünk ős hajdanában, miknek vitatása azonban még idő előtti dolog lenne.

6. Történelmi emlékek.

Az ég valamikor képesebb fogott lenni nemzeti történelmünk tekintetében. Ma már alig mutathatunk rá többre egy-két képes lapnál. Ilyen az „Óriás“ nagy képe kidomborodó részletekkel, mint: az *Óriás szemüldüke*, az *Óriás tengere*, az *Óriás láskája*, az *Óriás gázlója*, az *Óriás verme*, az *Óriás kútja*. A *székelyek csillaga*, a *magyarok csillaga*. A *három királyok csillagai*. Szent László szekere-ről már volt szó. *Török országi Dönczől*⁸⁰⁶ *Mátyás király szeme*, *Tatár-dúlás*,⁸⁰⁶ *Tatárok gázlója*, *Bujdosók lámpása*, „Vezér“ vagy „hadnagy,“ vagy: *Hadvezető*,⁸⁰⁷ *Paizstartó*, „Zászlós“ vagy *Zászlótartó*; *sereg-hajtó* vagy *hadhajtó*,⁸⁰⁸ *Lövő*.

7. A magyar kereszténység.

Hogy az „áldomás csillag” még az ős vallás hagyományá-e, vagy már az új hit Istenével kötött szövetség áldozó oltára? . . ki tudná azt ma már nekünk megmondani?

Az „áldomás” az Isten szabad ege alatt emelt oltár. Vannak azonban egünkön fényes egyházak is.

Amott szórja szelíd fényét a „szent egyház” *világa*, emitt van „Szent-Iván koronája és szövétneke,” és szép csillag kerítésével, *Mária kertje*,⁸⁰⁰ vagy a „Rózsás kert,” *Szent-Domonkos kertje*,⁸¹⁰ Az *apostolok csillaga*,⁸¹¹ Krisztus Urunk kitérése a részeg ember elül.⁸¹²

De talán mindezeknél örvedetesebb a „mennnyország,” melynek látható: csillag-ablaka, bejáró gyöngy-kapuja és határa.

A *kapus paradicsom-kert*, melynek fáí rezgését hallani lehet olykor-olykor.

Látni való az *Úristennek* terített asztala, az „*Úristennek* vetése,” hol bizonyosan a hét boldogságnak arany-gabonája terem.

Mi a keresztény magyar eget ezen adatok daczára nagyon elhagyatottnak és a korábbi kor pogány egénél jóval szegényebbnek találjuk. Az említett nevezeteknek több, mint fele ugyanazon csillagkép körül mozog. És mintha ezek is csak utó-alkotások lennének.

Észrevehető, hogy ellentétben a korábbi ragaszkodással a keresztény magyar bizonyos underodással fordult el a csillagos égtől, melyet többé éjjelei időmutatójánál nem tekintett többnek. És a kikhez még a pogány ős esdő tekintettel nézett föl, a negyedik-ötödik keresztény unoka azokról már tréfás mende-mondákat eszelt ki és regélt unatkozó czimboráinak a pásztortüzek mellett.

Az ős vallás isteni szellemei számkivetésbe jutván, és palotáik mint elátkozott pogány várak üresen hagyatván, vajjon nagy dolog-e, ha ma a magyar Olympuson nem találunk másra, mint olyan ittas emberre, hogy még Krisztus Urunk is kitért előle; tolvaj czigányra, talyigás, sánta kol-dus, és a mi mindezeknél rosszabb: részeges asszonyra. Ha-sonló meggyőződést sejtett mythologiai írónk Kálmány Lajos

is, ki szerint nem kell azt gondolnunk, hogy a közönséges embereknek ismert *Halászhók, Tévelygő juhász, Részeg ember* és társai mindig ilyenek voltak. Így a *Koldus* csillag nevét véli és vitatja valamely, ma már népünk előtt ismeretlen pogány isten neve elkeresztelésének. De ki hinné még most? aminél kevesebbet nem állíthatni: hogy a mi tűz istenünket rejtegeti a hagyomány e név alatt, mely a hiszékeny gyermekekkel ma is énekelteni: „Hozd el koldus a napot!”

És mégis most inkább, mint irásunk kezdetén azon hitben vagyunk, hogy módjával. országos érdeklődés, méhszorgalmú gyűjtés és éles elméjű összevetés kívántatván mind-össze is hozzá: az ős égbeli Magyarországot még visszavívhatjuk.

S vajjon ez alkalom és olvasóink nem biztosítékok-e egyszersmind arra is, hogy e szerény felszólalásnak a jó földbe vetett mag gyümölcsöző jövőjét ígérhessük? . . .

XLII. A föld, mint lakóhely.

A hegyek alakulásának mondái. A föld belseje. Az Óriások. Vogul hagyományok és meséink. Az aranykor a finnek, mordvák és saját hagyományunk szerint. Krónikánk az aranykorról.

Földünk alkotásánál a hitregék csupán a *hegyek* alakulásáról emlékeznek még meg odavetőleg, mellékesen.

E munka elején láttuk, hogy az öreg Numi Tárom a legrégibb vogul monda szerint nem sajnálta „a magabirta ezüst gombos övét” odaadni, hogy a forgó föld vesztég maradjon. E gombokból lettek az Ural érczes hegyei.

E mondát ma már nem találjuk meg a saját hazájában sem, az altáji világteremtési monda lényegesen megváltoztatta, vagy éppen magába olvasztotta azt.

Így ma már nem a vogul teremtető buktatja ki a forgó földet a vízből, hanem Arany-Kworés atya bocsátja alá az égből s az Uralbérczek csattogások között jönnek létre.⁸¹³

A másik változat szerint: Numi-Tarom hét teli marék kova-követ dob a forgó földre, az Uralbérczek ekként keletkeztek.⁸¹⁴

Végül, hogy: a rossz *Kalyáter* szájába rejtett, későbbben kiköpött földből rukodnak le az Urulhegyek.⁸¹⁶

Ez utolsó már egészen általji fölfogású, miként ezt a főnnebb idézett török-latúr teremtetési mondák is igazolják.

Itt lenne helyén, hogy ezer éves mai hazánk hegyeinek, vizeinek mondáit és regéit elmeséljük, vagy legalább azokat, melyeket az összevetés eredetieknek, az őshazából hozottaknak foghatna feltüntetni. De rendszeres előtanulmányok nélkül ilyenre ki merjen vállalkozni?

Meséink szerint a *föld belsejében* külön ország, világ terül el, az elrablott szűzeket, kik rendszeren három egy-testvérek, ide viszik a sokfejű sárkányok, honnét a szabadító hős, a lejáráthoz vigyázót állítva, bűvös fegyverekkel szabadítja meg őket, legyőzve a sárkányokat és várukat diókiesiségűvé varázsolva.

Úgy látszik, hogy ezen föld alá rabolt királyi hölgyekben a napjárás és évszakok hitregéivel van dolgunk, és sok eredetiséget nem is igen kereshetünk bennök.

A föld első lakosai az *óriások* voltak. Méltán föltételezhető, hogy az ősz vallás azt tanította róluk, mit a vogul mondákban a *járkum*-okról (óriások) immár olvastunk, hogy *isten fiainak* nevezett nép volt, mely egymással hadakozék. A megöletettnek sírhelye szent helylyé lön.

Ez okból mondhatá Ipolyi is, hogy *óriás* alatt olykor személyesített hegyeket, máskor hegyormokon ülő kővé vált alakokat értettek őseink.

De hogy másféle óriásokról is tudtak eleink, bizonyosra vehető, miután meséink és mondáink nem látszanak fölérni azon magas mythologiai korig s óriásainknál a roppant nagyság és esetlenség a fővonás a nagy testi erő mellett.

Erdők és folyók fejedelmei valának a vogul kútfő szerint,⁸¹⁶ meséink szerint pedig magányban élő komor teremtetések, kik nem szereték, ha idegen háborgatá őket. A hozzájuk tévedt hőst elnyeléssel fenyegetik.⁸¹⁷ „Ez azonban csak ijesztgetés, mondja Kozma Ferencz tudósunk; ebből őseink emberhús-táplálékára következtetni: tévedés, mert a mi óriásainkat otthon rendszeren jó vacsorával, meleg étellel várják. Útra sem indulnak élelem nélkül.”⁸¹⁸

Az óriás, ha vára nincs, többnyire barlangban lakik, hol ha tüzet rak, országokra ellátszik a füst. Hangjától megrendül a föld; egész ökröket húz egyszerre a nyársra, s a vendégnek sapkájában vet ágyat.

Nem ritka eset meséinkben, hogy az óriás családos, van felesége, vannak gyermekei. Olykor társas élete is van az óriás királylyal.

Kérdés, a hitregék óriásaihoz sorozzuk-e azon óriásokat, kik a tündérek kertjének őrizetére rendelvek?

Kevés, vagy épen semmi hitregés vonás sem tetszik föl meséink *Hegyszántó, Hegyszántó, Hegygyörgy, Jónézó, Jófutó, Jóhajító, Nagyehető, Nagyiható, Nagyfázó, Vasrágó, Bérczrepestő, Romboló, Fölrázó, Sziklavető, Tűzokádó, Robogó* stb. nevű nagy tulajdonságú alakjai közönséges is, kik inkább már a mythologiai óriásoknak csak torzalakjai.

Lehetett hatalmas a „hét mamutot, hat mamutot“ leverő⁸¹⁹ óriások kora. Lehet ámulatot keltő a korszak, midőn a mérettelen óriásnak ellőtt *tarisznájából* a folyó mentén külön sziget [„a tűzi szerszám-zsacskó szigete“], külön ellőtt *lábából, czombjából, gyomrából* stb. ugyanannyi szigetek jöhettek létre;⁸²⁰ de a legkíváncsabbnak mégis a teremtés bevégzésének, az istenek uralkodásának kora: az *aranykor* marad.

A vogul Elmpi, ős hitregénk szerint, amint elkészíté az embert, tova lóditotta; az *nevetve, játszva indult előre*. Ezen mosolylyal egyidejű, fajunk aranykorának mesés korszaka. Egykorú vonásokkal ezen boldog kort csak annyiból találjuk megörökítve, hogy az istenfiak letekintvén a földre, amint látják a virágos és gyümölcsös földet, nagy vágyuk támad lemenni.⁸²¹

Ezen aranykor idővel azonban a *vaskorszakba* megy át az emberek elszaporodtával, melyen az öregisten Kulyater leküldésével segít. Az emberek fele meghal, fele része élőknek marad. „Most ezen boldogságban élnek,“ mondja a hitrege végül.⁸²²

Annyi bizonyos, hogy a vogul paradicsomnál akár a többi *ugor*, akár az *altaji* rokonok paradicsoma egytől egyig verőfényesebb. Csakhogy az is áll, hogy a kezdetleges vonásokkal rajzoltat kell tartanunk legeredetibbnek.

A boldog időkorról idült dolgokat tudunk a *finnek* bűvös regéi: Ukkó (uralkodón) idejében az emberek aranyat öröltek, a cserfákra méz csapogott és a patakokban tej folyt.⁸²³

A régi jó időben a fenyő *nap és holdkent* ragyogott, mézillat hatotta át az erdőket, a ligetekben fűszer nőtt, a tavak öbleiben vaj olvasztva folyt.⁸²⁴

A boldog korban a fenyvek ezüst ágúak, a mező virágyaranyból vannak, a hegyek mézből, a sziklák tejűből, a száraz fenyűkből is méz, tej foly, a sövényből sör.⁸²⁵

A finn regék nevezetes *Sampója* is, melynek bírásáért a hősök küzdenek, ilyen aranykori boldoglét pálládiuma fogott lenni, vagy miként a Kalévala mondja: „örök jólét őskézdede.”

Sajnos, az ő s finn ugor hősök e *sampónak* csak darabka részeit vehették birtokukba!

Élég kíváncsiaknak látszik a *mordvák aranykora* is:

„Az első emberek boldog állapotban élnek vala. Nyájok tömérdek volt. Nem kellett a földet művelni, mivel úgy is *ezirérel* adta a magot. Méhrúj minden erdei fában vala. Az emberek mind gazdagok valának s birtoka mindogyiknek egyenlő. Az embereket kormányozni a földön a Napistént küldötte, a kit fiu-istennek nevez vala. A Napisten (Niski-Pázt) a földön emberi alakban él vala s az embereket mindenben segíté. Ha valaki megbetegedett, a Napisten tüstént meggyógyítá. Akár esőre, akár száraz időre volt szükség: azonnal megnyerék, mihelyt eziránt Niski-Pázt megkérték. Az emberek között czivakodás, viszálykodás nem vala, ezt a Napisten mind eltávoztatta, faluról-falura járván és az embereket a jóra oktatván.⁸²⁶

A *magyar aranykor* a tündérek korával esett össze és mondhatni, hogy ennek festésében a népköltészet oly élénk, hogy az ezeregy éjszaka bűvös regéivel bátran kiállja a versenyt.

És ezen kor a tündérekről már ismeretes előttünk. Nem új dolog nekünk, hogy e boldog korszakban *Csallóköz* „arany-kert” volt, melybe a tündérek jártak, megteríték éjjelenként asztalukat, kinek kedve tartá, mellette leteleped-

hetett és magát megenyhíthette, hogy, miként a rege tudja, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon.

Egy másik darab ilyen boldog föld a megnyilatkozott hagyomány szerint *Hontmegye* tájéka volt. Az *iszkornyai* tündérek kifésült aranyhajszálait fölszedegetve urasan élt a nép, beérve azzal, mit az ég ingyen kegyelme juttatott neki.

Tündérdal töredékének tartják az aranykorra vonatkozó ezen néhány verses sort: *az aranyat, ingyen aranyat, ezüstöt mind sáraranyat Boldogasszonyfalván adva adják, tekenővel mérik.*

Honnét a föld halandója sem volt kirekesztve; ügylatszük minden arravaló vidéknek meg volt a maga tündérlakása, melynek területén a forrásokban olvasztott arany folydogál, zöldelő borostyán övedzi a piruló narancsokat, szagos balzsamfák illatoznak, sűrű czedrusfák tartanak hús árnyékot, arany almafán aranyalma terem, és ezüst körtefán ezüst körte. A ki e tündérkertbe lép, az megszépül. A fákon ragyogó csillag terem, alattok ezüst forrás folydogál, ágaikon fejér madarak csodásan énekelnek. Még a varjukárogás is fülemile ének itt. Arany-oroszlán a strázsa. Aranybokrok közt tündérpalota fénylik. Fényes termekben nagy vendégeskedés van, hol arany-padokon ülnek, aranytálakból aranykással és villával aranypecsenyét esznek, melyeket aranyzsinóros nép hord fel. Ebéd után a réz-, ezüst- és aranyerdők-ből előrepülnek a madarak s rákezdik a zenét, minőt emberi fül nem hallott, mire a tündérek tánezra kerekednek s forognak, mint a gondolat.

Abból, hogy tündérregéink főleg Erdélyben egyes helyekhez kötvék, következtethetőnek látszik, hogy az egykori boldog tündér-korszak tartós vala köztünk s talán csak a kereszténységgel szűnt meg teljesen.

A valószínűség azonban a mellett bizonyít, hogy e tündér-képzeteket magukkal hozták és itt csak régibb hitregeiket köték helyhez s eleveníték föl.

Érzék azt *krónikásaink* is, hogy a nemzet boldog ifjú korával foglalkozniok kell. Ezt azonban bevett szokás szerint Szkithia földének és népének leírásában eszközlék. Elmondja

a Névtelen, hogy: a szkithiai nemzetek igen bölcsek és szelídek voltak, kik a földet nem mivelék vala és csaknem semmi vétek sem vala közöttük. Mert nem voltak mesterséggel készített házaik, hanem csak szövetből készített sátraik. Hust, halat, tejet és mézet esznek vala, sok barmot tartnak, nyusztok- és más vadak bőrével ruházkodnak vala. Az aranyat, ezüstöt és gyöngyöket olybá veszik vala, mint a köveket, mivel azon föld folyóiban találtnak vala. Máséra nem vágnak vala, mivel mindnyájan gazdagok voltak, barmaik és eleségök bőven lévén. Nem voltak paráznak sem. Később azonban⁸²⁷ (És itt következék az átalakulással való fölhozakodás).

Ipolyi glossákat írt Anonymus e helyéhez, *azt sajátos nemzeti hagyománynak tartván*; mi úgy véljük, hogy épen e nemzeti hagyomány teljes hiányában jó Névtelenünk e sorokkal az *aranykor*, a *boldog és állapot* és az *őshaza* kérdésében épen nem érdemesíté magát.

Különböben másutt is oly kevés az eredeti vonás, hogy a magyar aranykor felül tájékozódást szerzendő, mire sincs nagyobb szükségünk, mint hogy a *bukás* hagyományait is megismerjük.

A bukásnak izlam hatásra valló regéi, ezeknek magyar töredékei. Embert szűnyak. Köröm-bőr. A szent tűzőzön vogul regéje, A vízözön votják olboszólásban. Magyar vízözön-mondák. Következtetések.

Főmebb volt szó a *mordvák* aranykoráról, ennek megszüntét folytatólag így mondja el a rege:

„A gonosz Sajtán megjelent egy agg embernek s egy addig ismeretlenül volt növénybokrot ada neki, így szólván hozzá: „Ültesd el ezt a bokrot a földbe, szúrj mellé magas karót, de valahogy meg ne mondd a Napistennek.”

Az öreg engedelmeskedett, elülteté a bokrot s ebből lett a komló. — Ezután ismét megjelent Sajtán az öregnek s megtanítá őt *sört és méhsört készíteni. sőt ezen felül még lisztből pálinkát főzni is.*⁸²⁸ Ebből támadt a részegség s az ittas emberek elkezdének egymással ezivódni,

veszekedések, vérengzések, sőt véres csaták is keletkezének. Hiába inté a *Napisten* az embereket, hogy hagyják el a sör, méhsör és pálinkaivást. Nem hallgatának rá, elkezdék csúfolni, lenézni, sőt még ütni is, s faluról-falura kergeték. A *Napisten* helyett más főnököt akarának választani. Ebből czivódások, verekedések támadának, mert mindenik főnök akart lenni, s egyik sem akart a másiknak engedelmeskedni. Hiába inti vala őket most is *Niski-Páz* (a *Napisten*). Sajtán emberalakban megjelent a földön s ezt mondá az embereknek:

„Minek tűritek magatok közt „Niski Pázt”? El akarja veletek hifetni, hogy *Isten fia*, pedig hazudik, csak olyan ember, mint más, de sőt még csak nem is jó ember. Nem akar mulatni veletek, sem sört és pálinkát inni, sem . . . : ő csak uralkodni akar.“

Sajtán által ekként föllázítva, a *Napistent* megfogák, megkínózzák, végre megölik. S csak akkor láták át, hogy valóban a „Csámpáz“ fia volt, mert a meghalt „Niski-Páz“ föltámadott s az égbe emelkedett, ezt mondván gyilkosainak:

„Nem akartatok velem békességben élni, ezután nálam nélkül sokkal rosszabbul fog folyni dolgotok.“

Alig mondotta ki e szavakat, a nap hétszerte sötétebb lett, a tél pedig hétszerte keményebb, a földművelés is serény munkát kezd vala kívánni, s még akkor is csak kevés termést adott, némelykor azt sem. A marhanyájak mind elpusztultak s alig maradt valami csekély rész. Az emberek közötti rend fentartása és pereskedések elintézése végett „Csám-Páz“ az emberek fölé királyokat, fejedelmeket, bírákat s más előljárókat rendelt. Ezeknek pedig olyan hatalmat ada, hogy az embereket rossz cselekedeteikért fogságba teheték, megostoroztathatták, sőt legrosszabb gonoszetteikért halállal is fenyíthették.⁸²⁹

Kálmány ebben is az izlám hatását látja, mely halálos büntetés alatt tiltván a szeszes italok élvezetét, ennek megszegésénél nagyobb büntényt alig ismert. A mordva és votjuk hitregék szerint tehát emiatt fordúlt volna rosszabbra a világ, aminek a magyar hagyományban is van nyoma, ameny-

nyiben, miként fönnebb láttuk: az Ördög „nem kapott addig lölköt,“ míg az embert meg nem tanította pálinkát főzni.

Még inkább nyoma van hagyományunkban a votják monda letakart edényének (nálunk közénségesen: „tál“).

A keresztény bibliai elbeszélés a bűnbeesésről minden más hagyományt háttérbe szorítván, nem csodálkozhatunk, hogyha a votják hitregéből a *tál*-nál egyéb nem maradt, melyhez aztán más és más elbeszélési részletek kapcsolkoznak, majd „az engedelmesség van beletéve,“ majd a „világ tükre,“ majd „az irtózatot tüzes kard.“

1. „Mikor Éva asszon mögötte az almát, bemönt az Isten a kertbe, kérdöszte, hogy hun vannak? Nem akart Ádám mög Éva előmönni: Uram, szégyöjjük magunkat! Fügefalevelekkel fonták magukat körül. Mikor előmön-tek az Isten parancsára (az Isten) adott Éva anyáknak egy *tálat*. Abba a tálba bele vót téve (hogy amiér' a gyümölcsöt mökkóstolta Éva anyánk) hogy engödelmös lögyön az embörnek (= férjinek). Az *engödelmesség* vót beletéve, Azután az Isten adott nekik kész vetést, hogy élhesenek. Akkő a tálat főnyitották, az vót beletéve, hogy a fehércseléd a férfinak engegygyön, mert ha a fehércseléd a férfi keze alatt lött vóna, az almából se övött volna. „Temesköz-Lörinczfalva [*Kálmány L. gyűjteményéből*].

2. „Az Ur-Isten mökhatta Ádámnak mög Évának, hogy mindön gyümölcsből szabadon öhetnek, csak egyhön nem szabad nyúlui. De mivel Éva anyánk álhatatlan vót, nem birta kiál'ni, hogy hozzá ne nyújjon. Az Isten parancsolatytyát mökszekte. Mikor a tiltott almát mökharapta, eszibe jutott az Isten parancsolatytya. Elkeszdöttek pirúlui, szégyölték magukat, fügefalevéllöl körülfonták magukat, oszt elkeszdöttek bujkálni, de sēhun sē' tutták magukat az Isten haragja elöl elrejteni. A fügefalevelek húzóttak. A *fügefalevelek vót egy' tál*, lē vót boritva; Éva anyánk még akkor sē' nyukhatott, mert a csábitó kígyó ott vót. Mögmütatta Évának (a tálat), hogy emejje föl, amit azután (Éva) mög is cselekedött. Abba' a tálba vót a *világ tükre*, abba' möglátta (Éva) a jövendőbeli világunk mindön sorsajit. Hogy eszt Éva anyánk möglátta, az

Ur-Isten benyitotta a paradicsomajtót, kiűszte őket. De Éva anyánk nagyon mőkszerette a kovártélt mög a világ-tükribül möglátta az ő sorsát is, első szóra nem akart kimőnni, csak bujkált. Az Ur-Isten osz'tán elküldötte az Angyalt, az osz'tán abbul a (fügefa alatt levő) tálból kihuzott egy irtozatos tüzes kardot, akkor Éva anyánk is kimőnt a paradicsombul" (Kálmány Lajos gyűjtése).

Ezen szegedvidéki mondákat átolvasva, meggyőződhetünk, hogy benne a módosult votják hitregével van dolgunk, mely a keresztény fölfogás mellett már csak úgy érvényesülhetett, hogy másodmondává alakult.

Főnnebb már mondatott, hogy ezen hitregén is kézzel fogható az Izlám hatása.

Magától értetődik, hogy a mordva bűnbeesési monda erős színezésénél fogva a kereszténységben nem tarthatta föl magát, amint hogy nincsen is mondánk, melyet annak töredekeül lehetne vennünk.

A mi az első bűn büntetését illeti, ebben ősi vonatkozásúaknak a következők látszanak.

Az embernek azelőtt *szárnya volt*. „Mikő a paradicsomba' vőt még Ádám mög Eva, a *kigyó a vízbü' szölt* Évának, hogy szakajcson a tiltott fa gyümölcsibü'. Mikő mán ettek, akkő az Ur-Isten kar'dal kergette ki Angyallal (őket). Az előtt *az embérnek szárnya vőt*, azután hogy vétközött, nem bírt többet szállni.“ [Magyar-Kanizsa].

Ezen hagyománynak arab voltát Kálmány onnan következteti, hogy a kigyó a vízből szöl, az izlam szerint pedig csábítás előtt a kigyó egy folyó partján lakozék. A szálló tehetség szerinte meg van a vogul mondában . . . A Numi-Tarom leeresztette férj és nő az ég és tenger között lebegett.

Lehet mongol kölcsönzés is. A buddhisták szerint az ember elváltozott *tengri*, tehát előbb repült.

Az ember eredeti szálló tehetsége nem volt páratlan a magyar teremtet világban, miután: „*Még a halandó embörökkel nem társalkottak, a lebegő égön jártak*“ a Tündörök“ — is.⁸⁸⁰

A bűnbeesés másik büntetése az volt, hogy Ádámnak bőre, mely azelőtt olyan volt, mint a *köröm*, megváltozott.

Láttuk a vogul közelebbi világteremtési hitregében, hogy Numi-Tarom megteremtven az embert és asszonyt, „bőrüket egész terjedelmében *körömmínőségben* alakította.“ Miután a testeket elkészítette, ebére bizta azokat, ő maga pedig elment, hogy lelket hozzon beléjük. Ezalatt Kulyáter rávette az ebet, hogy odabocsássa az emberek testéhez és leköpte azokat nyálával. „*Ebben a pillanatban — mondja a hitrege — „körömmínőségű bőreik lágyakká lettek,“ csupán a kéz- ujj hegyén maradt meg egy kevéske köröm, a lábujj hegyén maradt meg egy keves köröm.*“⁸³¹

Ez a tudósok szerint zsidó elem, mely az iszlám hivei útján juthatott a vogulokhoz.⁸³²

Megtalálható ezen elbeszélés hagyományunkban, hanem a kereszténység hatása folytán az első bűnnel kapcsolatban.⁸³³ „*Valamikő még Ádám atyánk nem vétközött, az egész test ojan vôt, mint a „köröm,“ mivehoqy vétközött, elmúlt. Ez (t. i. a köröm), csak felülmaradt.*“⁸³⁴

Kálmány szerint a zsidó vallásra és izlámra vallanak azon néphagyományaink is, melyek a bűn elkövetése következményeként az állatokat *ellenségeseknek* tüntetik föl az ember iránt.

Milyenek a *macska*, *méh* és a *kigyó* stb.

„A macska ravasz állat, nappal mindég asztat dúdolta a másiknak, hogy ha estét mögéri, röggelre éfödeli a gazdát vagy a gazdasszonyát. De az Isten möktompította a macskát, mikő az este gyün, elfelejti, mit dúdolt. Most mán hijába dúdolja a másiknak, mer éfelejti.“ (Szóreg).

„Azelőtt a méhecske job' vôt, mint most: écező' asz'on'ta Krisztus Urunknak, hogy a kit mökesíp, hajjon mög. Hajj mög te! Osz't' azúta a méhecske mög is hal.“

„A kigyó is asz'onta: hogy a kit ű mökesíp, hajjon mög! Jó van, a kit tē mökesípsz, hajjon mög! de tēgöd be nē vögyön a fő'd! Nem is veszi be, mikő mán égyün az idő, hogy el akar pusztúlni, a kociútra fekszik, ta-possák el.“ (Csanád-Apácza).

„A kigyó azelőtt még a paradicsomba' vôt, nem csí-pött, csak azúta csíp.“ (Egyházas-Kér).

Azon népmonda sem a bibliai elbeszélésen alapszik, hogy: Éva nem akart, nem is félt Ádám-tul, Ádám oszt' elmönt az Istenhön, asz'onta, hogy Éva nem akar tülem félni. Asz'ongya az Isten: Erigy' mozsgyá' mög a Tigris fojába! Ádám mögmozsdott és *szakállá nyött*. Mikor oszt'an möglátta Éva Ádámot, mökképződött (elképedt), hogy kicsoda e'? Azüta fél az asszony az embertül, de nem mindégik. Némölik ojan, mint a ló; ütheti-verheti az embör, csak nem hajt a szóra. Éva is asztán aszt akarta, hogy szaká'la lögyön, elmönt ü is, hogy maj' mögmozsdik, de ütet a légy esipté mög (ekként nem mozdott meg a Tigris folyóban.⁸⁸⁶ Egyházas-Kér).

Hagyományunk keresztény alapon áll, nekem azonban úgy tetszik, hogy egy ősbibb felfogás az emberi sors rosszabbodásának okát a teremtés kijátszásában kereste.

A teremtés ezen másodkori hitregéi nem utolsó szereplést tulajdonítanak az Ördögnek, mely szerepében megmarad még a föld továbbalakulásának mondáiban is.

Víz-özön. Nem az a különös mondavilágunkban, hogy nem csupán *vízözön*-, de *tűzözönről* is mesélnek hitregéink; hanem hogy mondáink, ideértve természetesen a rokonnépek hagyományát is: két mythologai korszaknak termékei. Van dualismus előtti vízözön mythosunk is és ez a *vogul*-ban az *özönvíz mondája*, melynek hasonmása természetesen már nincsen meg a magyar hagyományban.

Az özönvíz ezen mondájához érdekes tájékoztató, tudnivalókat fűz Hunfalvy.⁸⁸⁶ Maga a szövege pedig ez:

1. „Hét tele-nyara emészt a tűz. Hét tele-nyara, hogy tűz emészti a földet, mondja nagy asszony, öreg ember: a mi világunk im előntödvé másra változik, hogyan menthetnök meg mi ezutánra életünket? Egyik-másik öreg ember, sok-keves tapasztalt ember egybegyűl. Egy faluba gyűltek egybe, tanácsot kezdtek tartani: milyen módon fogunk ugyan mi megélni?

2. Egy koros ember, egy koros férfi szól: „minő módon mentsük meg ettől fogva életünket?! A mint én hallottam, béltelen nyárfát ketté kell vágni, tutajt kell csinálni. Ha azzal életünk megmenekül, hát (csakis azzal);

egyébként semmilyen módon életünk meg nem menekül. Ha ezen lakó földünkön élni akarunk, 500 öl kötelelet kell fonni fűzfa gyökérből. Azután ha ezen kötelünk elkészül: egy végét ölnyi mélységre le kell bocsátani a földbe, egy végét nyárfa-tutajunkhoz kell oda kötni. Ezen tutajunkba a sok leányt, sok gyermeket bíró ember hadd szálljon rá. Ama tutaj egyik végére egy kártyus tiszta halzsirt kell oda állítani, a négy szöglete szerint négy kártust kell állítani. Azután a gyermekei fölé tokhal bőrből takaró mennyezetet kell varrnia. A takaró mennyezet elkészülte után gyermekei fölé kell takarnia. Hét éj, hét nap lefolyására (elegendő) ennivalót, innivalót kell odakészíteni. A tokhalból való takarómeny-nyezetben legyen enni és innivaló sok. Azután ha ilyen módon megmenekül az életünk, hát (csakis így menekül).

3. Azután ki ki a maga falujába ment. Azután, midőn már hazaérkeztek, a tutajkészítő ember béltelen nyárfából tutajt csinál, a kötélfonó ember kötelelet fon. Hét éjjel, hét nappal fáradoznak imígyen. A melyik ember tutajt csinálni nem tud, az az öreg embertől kérdegeti. Az öreg ember megtanítja: ezt ezen módon csináld, azt azon módon.

4. Azután némelyik ember nem tudva tutajt csinálni, magas helyet kezd keresni. Hiába járkál, lakni való tetsző helyet nem talál. Azután öreg embertől kérdezősködnek: „te nálunk előbb. növekedtél föl, talán tudsz valahol valami (alkalmas) vidéket? Az öreg felel: „Ha tudunk is, hogyan fértek el ott, mind úgy sem fértek el?! Ime már ránk jött a szent víz-özön, zúgása már két napja hallik; ily gyorsan hová menjünk, már utólért bennünket?!“

5. Azután az az ember, kinek elkészült a tutaja, sietett rá a leányával s fiával. A melyik embernek nem volt tutaja, azt a tüzes víz úgy a hogy volt összeroncsolta, úgy a hogy volt összeégette. Azután a melyik ember tutájának kötele (a vízszín emelkedés közben) nem volt elég hosszú: az ketté vágta a kötelelet, hogy alá ne

merüljön. Majdnem alámerült: a hogy a kötelet elvágta, hát viszi (az ár). A melyik embernek hosszú a kötele: az csakugyan úgy a hogy van, himbálózik (a vizen). Ha a tutaj vége meggyulad (a tüzes víztől): tiszta halzsírral önti le s eloltja (a tüzet).

6. Azután ezen hét éjjel, hét nappal lefolyta után annak az embernek, ki (a bajt) kibírni kibirta, a vize lepadt (kiszáradt): annak a ki nem birta ki, a kötele elszakadt s elvitte az ár. A melyik ember megszabadult (kibirta) az a maga földjén, ott ért szárazra. Egyéb ember a hova jutott, ott ért szárazra. A mely ember nem birta ki (a bajt) leányostul, fiastul úgy a hogy volt összeroncsolódott, életük úgy tűnt el. Azután a megmaradt emberek, már t. i. azok, kik a maguk földjén maradtak meg, ottan lakni kezdetek.

(A 7. 8. szakaszban a vízözön után való állapot van föltüntetve és a Numi-Táromhoz intézett közös könyörgés vagyon olmondva).

Hunfalvy és Munkácsi B. után.

Hitregeileg is igazolható, hogy vogul földön az áradások gyakoriak valának. A vogul hitregék [*Ae ég és föld elöntésének éneke. A szent tűzözön regéje és változatai*] egyetlen vízözönnél többre látszanak vonatkozni.

A kimenetel sem egyforma. Van eset rá, hogy a „világügyelő-férfi” (a Nap) menti meg népét szánalomból a tüzes ártól.

A Nap házában már elkészítve a három nagy üst. A világ-ügyelő-férfi szép szerével égi atyuskáját eltávolítja. Az üstök a mint forrtak, kifutott belőlük a víz. Három ízben történt. A világ-ügyelő-férfi mind a három ízben az üstök száját kendőjével meglegyintette, mire forrásuk csendesedett. Az alatt fekvő földről jókora népet elvitt a kifutott víz; de az általános romlás, mit az öreg Arany-Kwores rossz néven is vett fiának, akadályozva lett.

A második mythologiai korszakból való vízözön mondik már nem állanak elszigetelve, miután, ha töredékesen is, meg vannak a magyar hagyományban is:

A szent tűzözön regéje.

(Vogul).

Numi-Tarém apánk azon gondolkozik vala, hogy miképen ölheti meg Kulyatert. Kulyater-lakta földet szent tűzözönnel elmosni szándékozik. A saját népe számára egy *vashajót* készít. Emberei számára egy hét rétegű nyárfa-tutajt készít, hétrétegű *tokhalbörből* való takaró sátorot készít. Miután elkészült, a saját népét a *vashajóba* szállatta föl, vogul népe pedig a nyárfa-tutaj fölé készített takarósátorba bujt. Numi-Tarém most fölment egébe s azután lebecsátotta a szent tűzözönt. Tüzes vizet, eleven *jur-férget*, eleven *sossel-férget* bocsátott fölülről alá. Bármerre levő hegyi fa, erdei fa földes-től mindenestül megsemmisült. Az ember tutajának hat rétege elhamvadt a tűztől, egy rétege megmaradt. A melyik ember keresztül bukott a tutajon,

A vízözön és a sörnek keletkezése.

(Votják).

Hajdani időben Inmárnak egy Noj nevű kedves embere volt. Ez a Noj (igy) szólván: „a világot nagy víz fogja elárasztani” — egy igen nagy hajót kezdett készíteni.

Sajtán észrevevén, hogy Noj falujából kijárkál, egyszer (igy) kérdezősködék Noj feleségétől: „*hová jár ugyan a te urad?*”

„Magam sem tudom, szólott Nojné, jár valahova: kérdeztem, de nem mondta meg.”

„Ha nem mondja meg, nohát most magunk fogjuk vele megmondadni” — mondá Sajtán Nojnónak s komlót mutatott (neki).

„Te mondja, ezt a komlót kádadba tevén főzd meg vízzel és liszttel; ez a főzeted sör lesz; *ha azt a sört Noj megiszsa, meg fogja neked mondani, hogy hová jár.*” Nojné Sajtán-

Magyar vízözön-monda (Magy.-Szent-Márton).

„Mikor az Isten mőkparancsolta Nójénak, hogy csináljon bárkát, Nőjé asz' mondotta, hogy a nem képes asztat mőkcsinálni. Maj' küldök én néköd egy embört, aki néköd mögmutatytya, hogy tő asztat hogy csináld! Az Isten naponta angyal *kepibe'* megjelent oszt, mögmutogatta Nójénak: hogy csinálja a bárkát. Nőjé háromszáz esztendejig csinálta a bárkát; a felesége nagyon óhajtotta tudni, hogy mő're jár (Nőé), de mivel Isten mőktiltotta, hogy sönkinek ne monygya, hát Nőjé nem is mon'ta. Véktire a feleséginek a testvérjei készítették italt, a mölített Nőjé elalutt; a mikor az álobból fölébrett, Isten parancsolatyttyáru'l mőkfelelközött és a feleséginek elbeszélte, hogy az erdőnyílás köszt a tengörpartján épít egy házat, mert ojan víz gyün, hogy az egész földön a népet eltörüli. Másnap röggel osztán Nőjé kimönt a bárkahn, letötte a humicskáját; mikor a baltáját szokás szörint a fába vágta, a fa koppant. Megijett, mert a fa azelőtt nem koppant, mingyá' észrevette, hogy ő vétközött. Az Istennek osztán imádkozott, könyörgött az ő búnejijért. Akkó egy angyal mönt oda, adott neki egy gombolyag fonalat: mőkparancsolta, hogy kösse mög a végít, osztan vigye, eresze (a gombolyagot). Nőjé neki is indult oszt' eresztötte (a gombolyagot), de az angyal előtta a fonalt, így osztán a fonál húzódtott Nőjé után. Mikó mán

az meghalt; más épen maradt, lelke megmenekült.

Kulyátért nem ölte meg a tűzözön. Mialatt Numi-Tarēm a vashajót csinálni járt, ő Numi-Tarēm feleségéhez ment. Mondja neki, „*te férjed hová jár mindig?*” Az asszony szól: hát én honnan tudjam?! Kulyátért szól: „*te itasd őt ebben a hordóban levő vízzel!*” Ő lerészegszik, azután megmondja neked hová megy. Numi-Tarēm hazaérkezett, a feleség vízzel itatta (a feleség), lerészegedett, a feleség megkérdezte s ő elmondta neki abbéli szándékát, hogy szent tűzözönt csinál, Kulyátért (az asszony) titokban egy varázsszám-tartó ládikába tette, azután fölvitte a vashajóra, a szent tűzözön fölé emelte. Habár a föld mezeremeselődött, Kulyá-

nak tanítása szerint sört főzvé, férjét lerészegítette. Noj lerészegedvén, megmondta feleségének: „hajót készíteni járok.” Nojné férjének mondását megmondta Sajtánnak. Akkor Sajtán a Nojtól készített hajót egészen összerakta. Noj új hajót kezdett készíteni. Miután két évi ideig készítette az egész földet egy nagy víz kezdte befogni. Noj ezt látván, Inmár parancsa szerint hajóba ment és feleségét is hívja már. Felesége nem megy be. „Nosza!” szól Noj haragjában ismét feleségének, nosza ördög, gyere be!” Ezen szavát Sajtán meghallván, azt mondta: „engem hítt!” — s az asszony után ő is bement. Midőn a hajóban hajózva jártak, egyszer Sajtán (azt) parancsolja az egérnek, hogy Nojnak hajóját lyukasztza ki. Miután így kilyukasztotta, a hajóba víz kezdett be-
menni. Ama hajón volt egy oroszlán. Akkor amaz

Nője egész léeresztötte a gombojagot, akkor látta, hogy húzódik utanná a fónál. Hét esztendejig bőjongott az erdőbe, mert vissza nem birt mönni; akkor jelönt mög neki mögén' az anygyal, mögmon'ta neki, hogy ez az Isten büntetése, a mé' a feleséginek mögmon'ta, hogy bárkát csinál. Azután Nője feleséginek a tes'vérjeji fölkeresték Nőjét hogy mit csinál? Tűnőttek, hogy ijen dolgon töri az eszit anynyi idő út, aminek hasznát nem veheti. Azután kigúnyolták Nőjét, oszt' (bepiszkoltak) a bárkába. Mindaddig möntek nézni a többi embörök is a bárkát, hogy Nője kéntelen vót ott hanni. Akkor Isten ojan fekéjt eresztött a népre, amibül mög nem gyógyulhattak sömni módon addig az idejig, még végre egy ijen beteg a Nője bárkájába' levő csunyaságba belekeverte magát: beleesött, amijáltal azonnal möggyógyult. Azután az embörök a bárkát végképpen kitisztították, mer' orvoságnak elhor'ták. Azután csakugyan elkövetközött az Istennek ígért büntetése, a vízözön. Anygyal által jelöntötte mög Isten Nőjének, hogy más mán rakoggyon a bárkába, de még akkor is az atytyafjai kinevették, hogy kibújdosott az erdőre közülök lakni. Bekövetközött azután a vízözön, az Isten mökparanesolta Nőjének, hogy mást senkit be ne vögyön az ő csalágygyán kívül. Mikor Nője bemént a bárkába, a felesége a tes'vérjeit mökhítta, hogy mönnyenek úk is a bárkába. A mikor a víz mán ojan vót, hogy

ter nem öldött meg. Ez volt élete megmenekülésének módja.

Munkácsi B. tr. után.

oroszlán egyik orrlikából kigyót bocsátott ki, a másikkól macskát bocsátott ki. Az a macska és kigyó elpusztította az egeret és így Sajtán semmit sem tudott Nojnak csinálni.

Munkácsi B. tr. után.

mán lábalni alig lehetett, oda sijettek. de Nójé be nem eresztette őket. Nójétől még csak bemönte a vóna, de az oroszlán vót a segedelmire: mert mikor látta, hogy Nójó küzd, az oroszlán á'lott az ajtóra, így osztán nem möhöttek be a bárkába. Isten mökparancsolta Nójénak, hogy csak az ojan á'latokból vigyen be, a mölik a vízbe nem él mög; de az eger mikor a lukja teli vót vízzel, kigyütt és a bárkára mászott Nójó tutta né'kül. Mikor Nójé möglátta az egeret, hogy rácsajja a bárkát, lőhúsztu a keztyűt a kezirű, aszt vákta hozzá, a keztyűből macska lött, a mölik azúta az ártalmas férgeket pusztíti, épusztította az egeret is. Mikor a víz apatt, a bárka Borovát högyön állott mög." (Kálmány L. után).

Elüljárójában még egy másik magyar vízözön mondával is be kell számolnunk:

„Mikó Nojé a bárkát készítötte, mög vót (az Isten-től) parancsolva, hogy sēnkinek mög nē mongya, hogy mit csinál. Nojé osztán úgy csinálta, hogy sēnki sē tuggy-mög, hogy huvá jár. A mellék tartományba vót egy nagy erdőség, ennek a közepibe egy igön nagy högy vót, annak a tetejibe' csinálta Nojé a bárkát! Mikor a bárka készült az erdőbe' a högy tetejin, mán akkó mindönféle á'lat mögjelönt a bárka környékin. Nézőgették, de csak az á'latok láthatták a bárkát, mert az ojan bárka vót, hogy (az emberek közül) sēnkinek sē' vót látható. Az Ur-Isten úgy parancsolta ki, hogy (Nojé) sēnkinek nē mongya, még a feleséginek sē mongya mög. Az is mög vót parancsolva, hogy mindön röggel megmozsgyon, mikor a munkára indul, mer' ha mög nem mozdik, be nem végezi (a bárka-csinálást). Így hát Nojé hozzá fogott a dologhon. Mönt mán a dolog jó, de sēnki sē' tutta, hogy huvá jár, mert Nojé mindig korán mönt, még nap fön-

kötte előtt émönt a bárkát csinálni oszt' későn gyütt mög, sémmit útytyát mög nem tapasztalhatták. Az Ördög mindön áron mögakarta tunni, hogy huvá jár Nojé? *Éjárt a feleségihön beszélgetni*, kérdöszte tüle: Huvá jár a tē urad? De a felesége sē' tutta, huvá jár Nojé, nem mon'ta mög neki, csak annyit tudott, hogy mindig még napfönkötte előtt elindul, mög mikō émēn, mindig mög-mozsdik. Asz'ongya az Ördög: *Hát töd' el a mozdó vizit!* Hogy eltötte a mozdó vizit, Nojé nem mozdott mög, úgy mönt mozsdatlanul bárkát csinálni. Mikor hozzá fogott a munkáhon, egész haza ha'lacezott a kopogás; akkō möntek nyomrú-nyomra. Mán nem messzē vótak, mikō az Ur-Isten angyalt kü'dött, hogy azonnal mozs-gyon mög, ha mássā nem, a vizeletytyivē, mer' miny-gyá' vége a munkának. Mihánt mögmozsdott, minygyá' nagy köd ereszködött, nēm tuttak sē huvá sē mönni, nem láttak a ködtű, möktévettek. A felesége asz'tán is ötötte mindön röggē a mozdó vizet, de asz'tán sikeret-len lött. — — — Mikō mán az Ördög látta, hogy hijába töszi el a (Noé) felesége a mozdó vizet, *babona-ságot készitött* (Noé feleségével) *árpából mög komlobul, hogy aszt itassa mög Nojével*, úgy majd nem tuggyá el-készíteni a bárkát.

Háromszor félbe' köllött neki hanni a bárka építésit, mert nem birta az Ördög miatt mindön baj nélkül elké-szíteni és így száz esztendő került bele, mikor' a bárka elkészült. Mikor esözés á'lott be, negyven nap és negy-ven éjjel szüntelen szakatt és így mindönféle á'lat a mö-lik a vízbe nem élhetött meg, a bárkában tolakodott. A népek még akkō is lakadalmaskottak. Nojé oszt'an az á'latokbū szödött be a bárkába, de a legyet kihajtotta, hanem a légy bebút az állatok fülibe, csipte, onnét is kihajtotta. Mikor kinézött, akkō mán oda rakodott az ereszet alá száraz hejre; akkō mon'ta hogy légy, itt légy! Így oszt'an rajta maratt a légy, úgy hijuk azúta. Oda mönt az Ördög is, hogy ereszsze be! Nojé nem akarta beeresztetni, de beszökött. *Az elefánt füle alatt kigyó kőpibe' szökött be*. Mem tuttak sémmit sē felüle, möddig

a bárka majd kilukatt. Akkor vötte észre Nojé, hogy valami ellenség vagy on a bárkába'. Minygyá' vizsgálatot tartottak, mög is tanálták, akkó mán kifurta a bárkát, hanem mökcsipték ű kelmének a gallérját, kidopták a bárkábú. Mikó észrevötte Nojé, hogy a víz apad, ho'lót eresztött ki mög galambot. A galamb össze-vissza kódorgott, visszamönt a bárkába. Mikó jó apatt mán a víz, Örményország högyejin á'lott mög a bárka, akkor ismét egy' galambot boesá'tott ki a bárkábú, a ki azután mán olajfa ágat hozott a szájába', ekkor bizonyosnak á'litotta (Noé), hogy mán a víz jó apad, kimönt a bárkábú.

Mindamellet, hogy körülnészte magát Nojé, szödögöldni keszdött; vesszőkett szödött össze, hogy möggyözte a víz apadását; abbul (a sok leszúrt vesszőből) támatt a szőlő, így lött Nojénak szőlös kertye. Mikor kimöntek a bárkából, Istennek hálát attak. Az Isten mögigérte, hogy többé vízőzönnel nem bünteti mög űket, azért atta az égi szivárvánt; a pipát mög azé' röndölte, mi által aszt jelönti, hogy tűz által fog a világ elveszni." (Szöreg).

Összevetve „a magyar vízőzön mondákat és töredékeket“ a következő eredményre jutunk:

a) Azok eredetije az atyafi népeknél található meg.

b) A legrégibb töredékek a nagyobb áradások egyikét hitregésítik s a természet támadó ereje ellen való védekezést személyesítik.

c) Erkölesi czélzatossággal azon ugor tűzőzön hitrege lép fel első izben, melyben Numi-Tárom Kulyátért a setétség szellemét akarja elveszíteni, mi nem sikerül, ámbár többször tett is erre kísérletet; mert megmenti majd Numi Tárom felesége, ki egy varrószerszám-tartó ládikába rejti (vogul), majd midön a vogul Npé feleségének mondja: „Szálj fel te Ördög!“ az Ördög az asszony hasába bujt s ily módon jutott a bárkába, majd a votjákoknál Noj hívja ekként feleségét: „Nosza Ördög gyere be!“ mit Sajtán magára magyarázván, megy be a bárkába.⁸⁹⁷

Kálmány szerint itt az izlám ördögének paradicsomba való nehéz bejutása történetének csonkitott változatával lenne dolgunk.⁸⁹⁸

d) Magyar hagyományainkban megvannak az ős vonások, de nincsen meg a keresztény fölfogás. Noé nem követi Istennek az elfajult emberiséghez, hanem bosszuállásának titkos eszköze. Noénak titkolnia kell a bárka készítést, a fiú-ácsolás koppanás nélkül történik és a titoknak közhírménetelege hosszabb időre megakadályozta a munkát. A mi vízözön mondánkban leszámítva a kereszténynek látszó vonásokat közel egyenlő erőben látszanak az ellentétes felek: Isten és az Ördög.

e) Magyar hagyományunknál azonban érvényesül már a bibliai felfogás is, hogy a vízözön az Isteni fenytése, a bűn büntetése volt.

„Mindég mulattak az embörök, lakadalmaskottak, azért pusztította el őket a vízözönnel az Isten,“ tartja az egyik vidéki néphagyomány.⁸⁸⁹

„A vízözönbe' multak ki az Óriások mög a Tündérök, mert az Isten parancsolatyját nem akarták tartani. Mindég mulattak, fajtalan életöt éltek, el is pusztultak,“ mondja *Kálmány Lajosnak* másik szegedvidéki följegyzése.

Még sokáig elmotozhatnánk a vízözön magyar mondatörödékek taglalatával, de engedünk az olvasónak, ki már újabb néző pontok után áhitozik.

*

A nemzet ősapái. Tana. Nimród. Étele. Csaba. Hét vezérek. A hősök mondakörének korá A mesék hősei.

A vízözönben az Óriások kipusztulván, új korszak: a Hősök korszaka vévé kezdetét, kik között a „nemzet ősei“ első sorban említendőek.

Ismeretes a monda, mely a *hunt* és *magyart* testvér népekül tünteti föl; illetőleg azt regéli, hogy: őseink Jáfet unokái, kinek fia volt *Thana*, ezé *Nimród óriás*, ki *Eviláth* földére költözött s ott született *Eneth* nevű feleségétől két fia, *Hunor* és *Magor*. E két fiú külön sátorba szállott s történt egyszer vadászaton, hogy szarvasünő akadt eléjük, mely őket üldözés közben a *Meotis* tó (kerek tenger) ingóványaiba

vezette. E földet baromnevelésre alkalmasnak tartván, atyjoktól engedelmet kértek, hogy oda költözve, ott lakhassanak.

Mennyi mythosz és alig hozzáférhető történeti adatok!

Nagy Géza előkelő tudósunk úgy vélekedik, hogy e mondákat nagyon korán összefűzték a bibliai Jáfettel és Nimróddal, miután már krónikáink szerint Etele és azután Árpád *Hunortul* származott, aki Mogorral (Magyarral) egyetemben Nimród (Kézai elnevezése szerint: Ménroth) fia volt, ennek apja Thana, ezé pedig Jáfet, Noé harmadik fia volt.⁸⁴⁰

Szokás-mondás a bibliai származtatás miatt, a középkori krónikást, illetőleg a jó barát-kompilátort tenni felelőssé. Nem így Nagy Géza tudósunk. Szerinte: a középkori barát, ki utóvégre is forgatta a bibliát, ezt a geneológiát nem szerkeszthette. Neki tudnia kellett, hogy Jáfetnek *Thana* nevű fia nem volt, *Nimród* pedig nem Jáfetnek, hanem Khámnak volt az unokája s az aytát sem Thanának hívták, hanem Khusnak. Ilyen hibát papi ember csakis az esetben követhetett el, ha úgy a Jáfettől, mint Nimródtul való származás mondája a néphitben gyökerezett, nem pedig a krónikáíró koholmánya. Az csak jól-rosszul összefűzte az egyes adatokat. *Thaná-t*, a mithikus szkitha királyt, a személyesített *Tanaist* vagy Don folyót, a donmelléki népeknek ezen, már a görög-római korból ismeretes mondai ősapját megtette Jáfet fiának, mert a biblia hatása alatt csakis Noé valamelyik fia lehetett az a legrégibb ő, kitől a későbbi nemzeti ősatyák származtak.⁸⁴¹

A Jáfettől való származás mondája korábban meg volt a magyar népnél, mint sem a kereszténységgel megismerkedett, magukkal hozták azt s csakis így érthető, hogy először Márk krónikásnak jutott eszébe Nimrodot a bibliával egyezően Khámtól és Khustól vezetni le s így Jáfet helyett Khámot tenni meg a magyarok ősapjának, de csakis a Hunn Krónikában, később pedig megfigyelhető róla s Árpád genealogiáját már Jáfettel kezdi meg, míg végre Thúróczi ezt a részt is összhangzásba hozta a bibliával.

A Jáfettől való származás mondájának elterjedése azon zsidókkal hozható kapcsolatba sokat emlegetett tudósunk szerint, kik a VII—VIII. században mind tömegesebben ke-

resik föl az Azovi-tengermenti vidéket s hatásuk már a VIII. század második felében oly nagy volt az ottani népekre, hogy a kozár khágán az összes előkelő családokkal együtt Mózes hitére tért.⁸⁴²

Nimród-ot Ipolyi találomra *Nemeré*-vel azonosítja.⁸⁴³ Nagy *Géza* kevesebbet, de valószínűbbet állít ennél, midőn bizonyosra veszi, hogy Nimród sem krónikáirói ötletből került Árpád geneológiájába.

„Mutatja az is, hogy Kun-László tanult udvari papja nem is a bibliából ismert nevén, hanem *Menróth*-nak nevezi. Ez a névváltozat nagyon fontos, mert fölismerhetővé teszi azon mythikus alakot, akit a bibliai Nimróddal azonosítottak.

Főntebb már jegyzetbe vettük, hogy a török mondák szerint Jáfet egyik fiát, Guznak apját, vagyis az oghuzok mondai ősapját *Ming*-nek nevezték, ki Gumárral együtt Bulgár környékén és a guzok földén, tehát a keleteuropai pusztaságon üttött tanyát. A vogulok és osztjakoknál pedig *Meng* (Mengu, Meang) az erdei isten neve, kinek felügyelete alatt vannak a vadállatok s hozzáfordúlnak a vadászok, hogy segítse őket, mert csakis az lesz szerencsés a vadászatban, a kit Meng pártfogol.“ Semmi kétségünk sem lehet, mondja folytatólag tudósunk, hogy az a Ming, ki az úzoknak és gúzoknak is nevezett kunoktól került a török mondákba, s neve tulajdonképen annyit jelent, mint „a nagy,“ „a magas,“ „az örök,“ továbbá a vadászok istene, a vogul-osztják Meng, Meang senki más, mint a hunn-magyar mondák *Mén-rót*-ja, az „óriás vadász,“ *Hunor*-nak és *Mogor*-nak az apja, kik „vadászat közben“ bukkantak arra a földre, melyet hazájoknak választanak.

„Menküta“ pedig az onujgurok, vagyis az Irtis forrás vidékén vadászatból és halászatból élő népnek volt az első uralkodója.

Men-rot, eredetibb alakjában: *Menorot*, *Menurot* egynek vehető ezzel: „*Men-óriás*.“⁸⁴⁴

Mintha benne a nagy erő és nomád kalandozás mythikus személyét találtuk volna föl!

Visszatérve *Hunor*- és *Magorra*, olvassuk róluk, hogy bekességben élének új hazájokban. Egy alkalommal *Belár*

és *Dula* fejedelmeknek mulatozó hölgyeire akadnak. *Dula* király két leánya *Belár* fiainak feleségeivel és leányaival a „kürt ünnepét“ ülték, midőn Hunor és Mágor elrabolta őket.

Dulát a leányaitól megfosztott atyát alán királynak mondják a krónikások, pedig nyilvánvaló, hogy nem az volt. *Nagy Géza* gyanítása szerint itt az azovi tengermelléki „onogur-bolgár“ uralkodó háznak, a *Dula* nemzetségnak, és a volgai bolgároknak, a *bulároknak* vagy *bilereknek* emléke merül itt föl.⁸⁴⁵

A monda későbbi eseményt viszen át a nemzetalakulás korába.

A komoly történetírás sem hagyhatja figyelmen kívül a hun és magyar érintkezést, még kevésbé a magyar mythologia. Nem ide tartozik, hogy beleártsuk magunkat a Hunfalvy-iskola vitáiba. Mi ezzel homlokegyenest, de a régi hőregék alapján *első és másodszori beköltözésről beszélünk*.

Az „első beköltözés hősei“ a *hét vezérek* és közöttük *Bendegúz* két fia: *Buda* és *Etele*. Utánok *Csabá*-val foglalkozik legtöbbet a beszédes monda, ki úgy is előjön, mint a hun szabírok, a *soba-moger*-ok személyesítője.

A magyarok „második bejövetele“ korának mythikus alakjai között kitűnőbbek *Ügek* és a felesége *Emesü*, fiok *Álmos* és unokájok *Árpád*, a többi hat *vezérek*, a *kürtös Lél*, a *nagy bárdú Botond* stb. stb.

Az olvasó kimélése és a *Beöthy Zsoltok* sikeres fáradásai méltán visszatarthatnak attól, hogy a mythoszok ezen dús mezején elandalogva hosszasan időzzenek.

A mythologiai korszak a vezérek korával berekesztődik. Az elevenen eltemetett *Tomaj-Aba* az ősi hitregék utolsó alakja. Utána a keresztény kor következik, melyben a haladó pogányság már nem támaszt új regehősöket s a régiek is csak keresztény átalakulásban maradhatnak továbbra is népszerűek.

Szent-István anyjának álmában már a keresztény első vértanu jelenik meg, *Csanádnak* pedig *Szent-György* vitéz, *Aba Samu* sebei behegednek és évek múlva fölvert teste épnek mutatkozik.

Szent-Lászlónak egész mondaköre van, de ő már kiválóan a legendák keresztény hőse.

Ipolyi még Nagy-Lajos, Zsigmond és Mátyás korából is mutat föl mythoszi hőseket, mit csak azon föltétel mellett engedhetünk meg, ha azokban középkori ruhájok és fegyverzetök daczára, mint Toldi Miklósban őskori mythoszi alakokra ismerünk.

A hősi kort a mondákban általában szegényebbnek tartjuk, mint tartotta annak idejében Ipolyi.⁸⁴⁶

Azonban nem csupán a krónikáknak, hanem a szájhagyománynak is megvannak a magok hősei, kiket nagy erő, ész és ügyesség emeltek mások fölé. Ilyenek a palócz *Kis Miklós*, s a többi mesék *Vas Luczi*-ja, *Erős Jancsi*-ja stb., kik majd a szegény kunyhók gyermekei, majd a királyok harmadik fiai. Ezen mesék azért nevezeteseek, mert a mythoszi hősökben megkivántató hősi erényeket és tulajdonságokat találjuk bennök áthagyományozva. Nem féltek semmi veszélytől, sőt keresték azt. Megvívta óriásokkal, sárkányokkal. Ártatlanokat szabadítottak, kincseket szereztek meg. Roppant erejök- s nagy ügyességöknél fogva mindig győzedelmeskedtek.

MÁSVILÁG.

XLIII. Az emberi lélek hite az ősvallásban.

A lélekvándorlás hitének kérdése. Mesebeli átalakulások fajtái. A palócok szerint csak a rossz lélek vándorol. Kisértetek. A siron túl a földi élet folytatódik. A halott ellátása. Hazajáró lelkek. A halottak kultuszának fő motívuma. Óvó intézkedések. Torozás. Finn, vogul, votják szokások. Halotti toraink. A halottak felruházása. Marékföld szórás a sírba. A halottnak köszönő látogatása. Lovas temetkezés a szkitháknál. Kunhalmok, korhányok és szkitha sírok. A magyar lovas temetkezés hagyománya. Halottégetés. Százhalom. Halomány, Tetemvár. Bessenyők sírja. Kaptárok. Szobrok vagy Bálványkövek. Az alvilág.

Igaza van Csengerynek, hogy: a fenmaradás reménye oly mélyen gyökerezik az emberi szívben, s a végkép megsemmisülés fogalma annyira érzelmeikbe ütközik, hogy minden népnél már a legrégibb időkben feltaláljuk a hitet az elköltözött lelkek fenmaradása iránt. Igaza vagyon abban is, hogy: a lélek önállósága hitét a *Halál* költi fel leginkább az élőkben.⁸⁴⁷

E részben meséink *lélekvándorlási*, sajátképen pedig *átalakulási* eseteire alig hagyatkozhatunk egyik okból a mesék világvándorlási hajlandóságánál fogva, és továbbá azon okból, mert néphagyományunkban ezt nem találjuk kellőleg igazolva. Nagyon megkapók Ipolyi idézetei: a megölt királyleány, kinek sírján jávorfa nő, s ő a belőle készült furulya hangjában panaszolja el szomorú sorsát. Vagy hogy az eltemetett szerető, mint rózsa virít a sírdombon, avagy hogy a hűtelen, majd gyümölcstelen szederfává lesz, majd földi szederré, melynek indáin keresztül bukik, a ki arra jár, avagy körtefává, melynek gyümölcse mérges és szaga hét mérföldre érzik, stb. Ezek szerintünk nem lélekvándorlási példák, valamint az sem, hogy az elszálló lélek *fejér galamb* vagy *gerlicze* alakjában mutatkozik. (M. Mythologia 358.)

A mit a mesékben (mondjuk: a *mi* meséinkben) találunk e tekintetben, az nem az általánosságnak, hanem a kivételességnek jellegével bír minden esetben. Ezek vagy ártatlan voltak daczára megrontott (elátkozott) lelkek, vagy gonoszságuk miatt büntetvék, s lesznek mint vérszomjas emberek farkassá, mint kevélyek pávává, mint erkölcstelenek kakassá.

De az sem mondható, mintha a lélekvándorlásnak semmi nyoma sem lenne a néphitben. A *palóc*, Pintér szerint ma is hívője a lélekvándorlásnak. Szerintök két állatba szokott a lélek vándorolni: a „macska-“ és a „fekete kutyába.“ Elvértve emlegettetik a *farkas* is. Hite azonban a *palóc*znak az is, hogy a „jó lélek“ soha sem vándorol, csupán csak a rossz.⁸⁴⁸

A nép tud ugyan állatalakban jelentkező *kisértetekről*, melyek *kecske*, *kutya* alakjában az elesteledett utast bizonyos távolban követik, s el nem riaszthatók; hanem arra nincsen bizonyosságunk, hogy ezek állatokba szállt koborló emberi lelkek lennének.⁸⁴⁹

A lélekvándorlásra kevesebb adatunk van, hogy sem azt az ősvallás hitágazatának vallhatnók teljes bizonyossággal, sőt a szokásokból következtetve, úgy látszik azt valotta az őshit, hogy *a síron túl folytatja a lélek a földi életet*, ugyanazok maradván szükségletei és kedvtelései. Ezért van, hogy a sírba ruhát, edényeket és más házi eszközöket, lovat, sőt szolgákat is temetnek el a halottal.

A szkitha királyok és Etele hunn király temetési leírásai, s a fölászott pogánykori magyar sírok leletei erről elegendőleg meggyőzhetnek bennünket.

„A pogány votjákok a halottal ma is sírba rakják mindazon tárgyakat, melyek a háztartáshoz szükségesek, különösen, melyeket az elhunyt életében leginkább kedvelt, mint pipát, bélest, pálinkát és pénzes zacskót. Szájába nem ritkán tesznek egy darab szárított marhahúst, vagy a mit életében leginkább szeretett. Éjszakára a ház bejáratánál eleséget tesznek ki, hogy segítve legyen a baján azon esetre, ha a sírba tett eleség elégséges nem lett volna. Még pénzre is múlhatatlanul szüksége van, hogy ezzel magát a másvilágon megválthassa a kinzástól.

Ha elhunulasztanának a sírba rakni minden, a háztartáshoz megkívántató dolgokat, akkor az elhunyt erősen nyugtalanítani fogná a háziakat, haza jár a szükséges tárgyakért az életben maradottakhoz, s azonkívül, hogy a gazdaságot tönkreteszi, dühében magával viszi még az ásszonyt, fiúkat, unokákat és más rokonokat is, a kik neki szükségesek, hogy másvilágon, mint dologtevők szolgáljanak a háztartásban.⁵⁰

Nálunk a kereszténység lényegesen módosítá az ősi felfogást; de azért ma is vannak *hazajáró lelkek*, és *kísértések* oka, a miért a halott sírjában nem leli nyugtát az, hogy illendőséggel nem temettetett el, vagy utolsó óhaja nem teljesítettett. Az okozat az ősi maradt, csak az ok ment át módosúláson.

Az igazságnak különben tartozunk azon kijelentéssel, hogy a halottak iránt észrevehető cultusnak nem annyira a kegyelet, hanem a *félelem* volt az alapvetője; mert a halottaknak saját országuk van ugyan az altaji népek szerint a föld alatt, de kivétel nélküli a képzelet, hogy a földön is bolyonganak, főleg az éj sötétében, vagy zivatarban. Leginkább a szél üvöltésében, a lombok susogásában, a tűz sustorgásában és más természeti tünetekben ismerhetni rájuk. A sámánok kábult állapotban láthatják őket, a közönséges embereknek csak mint rossz lelkiismeret jelentkeznek vagy álmukban kísértik őket. Leginkább ártékony szándékkal látogatják meg az élőket: azért félnek tőlök, s mindenkép igyekeznek őket eltávoztatni. A *csuvusok*-nál izzó vasat dobna Csengery szerint a koporsó után, hogy elzárják a viszatérési utat a halott előtt; s a toráldozat alkalmával kéri a gyermek elhunyt atyját, ne térjen vissza. A *cseremiszek* karókkal veszik körül a sírt, hogy át ne hághassák halottaik.⁵¹

A halottaktól való félelemre vallanak azon *óvóintézkedések* is, melyeket a lelkek hazajárásának akadályul vetnek, és azon *sziveskedés*, melylyel jóindulatukat megnyerni törekusnek, főleg a *lor* néven tartott halotti áldozatok.

Finnország némely faluja szélén áll még ma is az *ösök fája*, egy kiszáradt fenyőfa, melynek törzsére számos kis fatáblácskák vannak aggatva. A színes táblácskán nincsen név, hanem csak kettős kereszt (†) és évszám. Temetésről haza-

jövet tűzik föl az új táblácskát. Néhol csupán fejszével tesznek az ilyen fa kérgébe egy vágást. A halott fölkelvén sírjából, azon az úton akar hazatérni, a melyen a temetőbe vitték; de mihelyt az úgynevezett „ősök fájához“ ér és ott látja a maga táblácskáját, nem mehet tovább és nem zaklathatja éjnek idején hátramaradt rokonait, úgymond *Wislocki Henrik*.⁸⁵²

A holt lelke jóindulatának biztosítása *Munkácsi Bernát tanár* tapasztalata szerint a *voguloknál* ételáldozatok útján történik, melyet, míg eltemetve nincs, mindennap, azután pedig „szent hetének“ eltelte után és az első év folyamán még 3—4-szer hoznak.⁸⁵³

A *vojákok* is igyekeznek halottaikat engesztelni, számos emlékűnnepet rendezvén részökre s tésztás étkeket, sört és kumiškát áldozván sírjaikon.⁸⁵⁴

A *topu* néptörzs, mond Castrén, Déli-Siberiából Fel-Ázsiába költözvén, sok ideig követek által küldött áldozatot ősei elhagyott sírjára.⁸⁵⁵

Ez az úgynevezett *tor-ülés*, melyet még leginkább ismer és tart a magyar hagyomány, sőt elmaradhatlan, mint a halottnak tartozó tisztességtevés.

A „halotti *tor*“ temetés után a rokonoknak és ismerősöknek a halottas háznál való megvendéglelésében áll. A *tor*, mint a végső tisztesség megadása helyenkint még sok ősi vonást tüntet föl. Így a jó *palócoknál*:

A meghalt helyét a lóczán üresen hagyják; terítéke az asztalnál keresztbe tett késből, kanál- és villából áll, melyet tányérral borítanak le és külön sótartóból, szentül hívén, hogy a meghaltnak lelke közöttök van.⁸⁵⁶

A háztól telhető legjobb ételek tálatatnak föl, italt a család öregebb férfitagja maga tölt a közös pohárba.

A felköszöntőt a legérdemesebb kezdi és mindenik tud valami jót és dicséretet mondani az elköltözőttré.

De fordulnak elő a halott körül egyéb tisztességadások is, melyek okát első sorban a hagyományos félelemben kereshetjük, melylyel az ősvallás az elköltözőttek félni való árnya iránt viseltetett.

Népünk halottait teljes felszereléssel bocsátja a ruha-

nemüekben a nagy útra. A nőket a kívánsága szerint való ruhába öltöztetik, a férfiak ünnepi gunyájokat (öltözetöket) kapják, fiatal ifjak és hajadonok a vőlegény és menyaszszony díszével ékesíttetnek föl. Minden egyes esetben szeretetből történik-e mind ez? Inkább félelemből, hogy a halott lelke „hazajáró“ ne legyen!

Az elhantolásnál a halott ismerősei egy marék földet szoknak vetni a koporsó fölé, „hogy többé ne féljenek a megholttól.“ Mikor a sír már föl van domborítva, a sírnak keleti oldalán némely vidék szokása szerint az elköltözött jóbarátja vagy rokona a kapa nyelvél keresztet csinál. Mi más mindez, mint a lélek útjának elzárása, mint a régi sírbanyilazásnak helyettesítése?

A palóc szentül hiszi, hogy a temetés éjszakáján a halott haza megy a „szállást megköszönni,“ miért is haló csizmájáról lefejtik a patkót, hogy kopogása által ijedséget ne okozzon.⁸⁵⁷

Hasonlóan a matyók is azon hitben vannak, hogy a temetésre következő éjszakán a megholtnak lelke hazamegy látogatóba, miért is az nap az utczai szoba asztalát szép tiszta asztalterítővel beterítik s arra egy kis szelet kenyeret és egy pohár vizet tesznek.⁸⁵⁸

Hogy ezen szokásokban még az ősi hitfelfogás nyilatkozik, alig kell mondanom. Különben a vogulok s bizonyosan ősi hagyomány alapján vallják, hogy a holtak nem jutnak el azonnal a kimúlás után az éjszaki jeges tenger egyik szigetén levő másvilági lakhelyökre, hanem csak negyven nap múlva, ezen ideig pedig a *lélek hazajár*.⁸⁵⁹

A mai temetkezésben csak jelentéktelen töredékeket birunk fölmutatni a pogány eredetű hagyományokból, melyek java részében kimentek a szokásból, vagy jelképes alakot vettek, melyekről azonban a régi történeti leírások és a pogánykori magyar sírok leletei eléggé tanuskodnak.

Ilyenek a régi magyar *lovas temetkezések*, melyeknek legrégibb nyomát a régi szkitha királyi temetkezésben találjuk.

Nem keresztény fejedelmeinket bizonyosan úgy temették el, mint a szkithák királyait, vagy a hunnok a nagy

Ételét, hogy: levágtak egy darabot a fülökből, hajukat levágták, arcukat és orrukát, bőreiket töreik hegyével meg-hasogatták, balkezükön nyilat szúrnak vala át.⁸⁶⁰ Igazi vékonyek és véres gyászolás!

A Tiszamente, Szabolcs és az Alföld nem egy része tele van magányosan álló *Kunhalmokkal*, *Kurgánokkal*, (szabolcsiasan: *korhányok*) és különböző előnevű *Halmokkal*, melyek régészeti tapasztalatok szerint előkori pogány előkelők sírjainak bizonyosodtak be. Ezen sírhalmoknál szembetűnbeknek kell képzelnünk a szkitha királyok egyes sírjait, melyek hogy csakugyan náddal fődött „nagy sírok” valának, abból következtethető, hogy üregében az emelvényre helyezett királyi holttesten kívül elkellett benne férnie megfőjtött szolgálójának, pohárnokának, szakácsának, lovászmesterének, szolgájának, hírnökének, *lovainak*, a tejelő állatoknak és aranyedényeinek s. más egyéb dolgoknak. A sírnál csak a halom volt nagyobb, melyet reá hordtak.

Az eddig megásott és sírokból aránylag kevés bizonyosodott magyar eredetűnek: de azért máris utalhatunk olytén házai ősi sírokra, melyekben az emberi csontok elvegyülve találtattak ló- és vadász-ebecsontokkal. De olyan lelet még nem adta magát elő, a melyet „A monarchia írásban és képben” Jókai olyan szépen leírt és Zichy M. annyi bújjal megrajzolt, hogy a meghalt hőssel jegyese magát elevenen eltemettette volna.

A *halott táncza*, a mit Kinizsi még ellejtett, már régen divatját vesztette, ugyanez mondható az ősi *virrasztó* (gyásztor) és *bajnoki torna* temetési szokásáról is.

Irodalmilag Nagy Géza „a régi kunok temetkezése,” „a magyarhoni lovas sírok,” „a hun, avar és magyar pogánykori leletek jellemzése”⁸⁶¹ és *Munkácsi Bernát*: „a régi magyar lovas temetkezés keleti változatai”⁸⁶² czimű tartalmas czikkekre utaljuk az olvasót bővebb tájékozódás tekintetében.

A kereszténységgel lassankint megszűnt főbb vonásai-ban az ős meggyőződéssel járó temetkezési szokás. De mintha mellékes árnyalatában kísértene az egészen napjainkig. A középkorban a lovat azon monostornak ajándékozta a ro-

konság, mely az elhunytat azon egyházig vitte (s mely ősi szokás szerint vele eltemetendő lett volna).⁸⁶³ Az évi torok tartásával is az egyház bizatott meg a Várad Regestrum jellemző ügyesetei szerint.

Nem közömbös azon lószerszámok előfordulta sem a régibb sírokban, mikor a 18—24 éves fiatal palóc embernek mellére ma is *lópátkót* helyeznek néhol a haló ágyon és vele el is temetik.⁸⁶⁴

A *halott-égetés* hagyományát látszik örökíteni a: „se' hire, se' hamva“ közmondás. Úgy látszik, hogy első sorban is táborozási temetkezési mód volt, miként ezt a sz.-galleni esettel, az érdi *Százhalomok*, a hunnok e nagy temető helyével is igazolhatni.

A honfoglalás táborozó helyeinek köztemetőiben (jobbára *Halomány*, *Testhalom*, *Tetemvár*, *Tetemke* vagy hasonló nevet viselnek) tulnyomó számban mutatkoznak a hamvedres sírok.

A szíhalom szomszédságában megásott *bessenyo strok* (sepulchra bisensorum) is hasonló jellegűek.⁸⁶⁵

Sajátságos jelenség Eger vidékén (másutt is lehetnek) az ugynevezett *kaptárok*, vagy sziklába vágott fülkék, melyekkel némely völgy, péld. a novaji egészen tele van, egy-egy szirten levén 20—25 fülke is. És mert ilyen bemélyítések vannak az éjszakra néző oldalakon is, méhköpüknek tartani nem lehet. Nem lehet üregök csekély voltánál fogva sem, mely csak egy hamvedert fogadhatott magában. A záró tábla a nyomok szerint *ék*-kel volt a nyílásra erősítve.

Szivesen csatlakozom Bartalos Gyula régész barátomhoz, ki ezeket az ősi vallás szent helyeinek tartja, mint temetőket.

A palócoknál szokásos: a halott ágya szalmájának *elégetése*, mi ha Pintér Sándornak igaza van, a holt test egykori elhamvasztására emlékeztetne.⁸⁶⁶

Volt-e a *temető helyére* törvénye az ősi vallásnak? — nem tudhatni. A telep-helyek vizek mellett levén, a temető meg ennek közelében, — természetes, hogy az ősi temetők nagyobb része vizek mellett fog ezután is felmerülni. De ebben mythoszszerűséget keresni tulzás. Az oklevelek régi határjárásai

emlegetnek pogány sírokat halmokon és dombokon, mit inkább irányadónak vehetünk.

Voltak-e itt is *szobrok* a jelesebb pogány sírokon, mint ezt keleten tudjuk? merül föl utolsó kérdésnek. A valószínű felelet arra megy ki, hogy igen. A „Szent helyek“ cikkben említettük a *bálványszobrokat*, *bálványköveket*, melyeket ha pusztán sírkövek voltak is, méltán neveztek el a torok és áldozatok miatt, melyek mellette tartattak, bálványoknak.

Azonban a halottak *cultusa*, ha megvolt is az ős vallásban, de a halottal való érintkezés *tisztátalanságot* vont maga után, melyből mosakodás és fürdőzés által lehetett szabadulni.

Miként ezen töredékekből is kitetszik, az ó-hitnek sarkalatos tétele volt a lélek síron túli élete, vagyis földi életének folytatása. Ezen életet azonban még közelebbről is meg kell tekintenünk.

XLIV. Az ősvallás túlvilága.

A finn *Manala*. Manó családja és a gonoszokra váró gyötrelmek. *Manala* hollétele. A lappok *Aimo*-ja. A mongolok és kalmukok pokla. Meséink és „pokoljáró“ mondáink leírása.

Amint bizonyos, hogy már őseink is majd a *boldogság*, majd a *szenvedés* hazájának vallották a túlvilágot: úgy csaknem a lehetetlenséggel határos akár „*mennyországuk*“-a, akár „*pokluk*-nak“ olyan kezdetleges képét adnunk, amint azokat képzeletök körvonalozta.

Csak ha a rokon hitregék különböző képeit egymás mellé állítjuk, nyerünk fogalmat, hogy *menny*- és *pokol*-hagyományainkban is mennyi lehet a későbbi színezés és idegen alak!

A túlvilágot illetőleg legbeszédesebb a finn hagyomány. A rúnók szerint a lelkek a föld alatt *Tuonela*-ban vagy *Manala*-ban gyűltek össze.⁸⁰⁷

A „*Halál ezen birodalmáról*“ gyakran emlékezik ugyan a finnek hős-költeménye, de leírásának nagyobb töredéke mégis azon runóban fordul elő, mely az egyik hősnek alvilági útját, vagy „*pokol-járását*“ adja elő.⁸⁰⁸ A Halál birodalmában ezen leírás szerint a Halál egyik hajadon leánya

az átszállító. Hogy ő-e rendes csónakosa ezen átkelésnek, arra nem felelhetünk; de annyi bizonyos, hogy még ha férfi volt is a rendes lélekhardozó, más mint a Halál mogorva fia nem lehetett.

Helyén látom jegyzékbe venni, hogy a Borsodban élő tardi matyók minden halottnak egy krajczárt tesznek a „jókézibe,” hogy átvigyék a Jordán folyón ⁸⁶⁰

Hogy a Halálnak a maga földalatti birodalmában egész fegyveres családja volt kardos ifjakkal, középkorú lándzsásokkal és botokra szorult öregekkel, arról szintén a Kalevala biztosít bennünket valamint arról, hogy a gonoszokra ottan kimondhatatlan gyötrelmek várakoznak, mert „alant a Halállakán kész a gyötrő hely a gonoszaknak, ágyaik a hibásoknak. Alja forró kövecsekből, tüzesített kőszírtekből, takarója kígyók, csúszók, halállaki nyúvek, pondrók. ⁸⁷⁰

A Halálnak, a kit különben szerepelni nem látunk, leánya a rút és rossz *Loviátár* is, a kilencz betegségek anyja. ⁸⁷¹

A Halál maga szokta elkisélni a halottakat országa határáig: a fekete szent folyó partjáig. ⁸⁷²

Fekvését is tudjuk. *Manala* vagy *Tuonela* túlhan fekszik Éjszak-honon, mely minden rossznak, bajnak a hazája, valahol az *éjszaki sark alatt*. ⁸⁷³

A finn hitregén észrevehető az éjszaki szomszédság hatása s különös, hogy saját hagyományaink mégis ehhez állanak legközelebb.

A *lappok*-nál kétfelé nyílik az alvilág, vagyis az ő *Aimo*-juk. Egyik a fájdalom, szenvedés és sötétség helye; de ennek szomorú lakói is bizonyos idő eltelte után a ragyogó *Aimóba* kerülnek. Itt különben azoknak van csupán helyök, kik földi életök ideje alatt a másét nem bántották, hamisan nem esküdtek és megférhetetlenek nem voltak. Ezek haláluk után új testet öltenek magukra, s isteneik boldogságának részesei lesznek, mely boldogság különben a földi kedvtelések folytatásában áll. ⁸⁷⁴

A török-tatár népeknél a *pokol* lép előtérbe vas falaival, őrző és kinzó ördögével, kik szarvakkal bírnak, majd kígyó-, oroszlánfejűek stb. A *mongolok* pokla föld alatti birodalom,

hol felerészében fagyasztó hideggel, felében égető tűzzel ki-noztatnak az elkárhozottak.⁸⁷⁵

A *kalmuk*-pokolban nem csupán földarabolódnak s azután megint életre hozatnak az elkárhozottak, hanem vad állatok is szünetlenül háborgatják és nyugtalanítják őket, s a kötelességeiket nem teljesítőik súlyos terhek állandó czipelésével büntetvék.

Hagyományainkban, úgy esik mondani, hogy erősen képviselve van az áltáji ezen fölfogás, mely különben már magában véve is különböző oldalról vett kölcsönzésnek látszik.

Meséink és „pokoljáró” mondáink szerint a pokolbeli büntetésnek főeleme a tűz; „*tüzes nyoszolya*,” „*tüzes kádfürdők*” stb. Tüzesek az elkárhozott lelkek, kik mások földét elszántották, a határ követ megbolygatták, hamisan esküdtek, a miért mások elrettentéseül a kísértetek idején bűnök jeleivel mutatkozniok kell a helyen, hol égbekiáltóan vétkeztek.

Alkalmasint ezen keleti hitregékben találja megfejtését azon mesés előadás is, hogy az elkárhozottak állatalakban is kinoztatnak. Hogy pl. a pokol istállójában mint lovak tartatnak, kiknek vasdorongverés jár ki etetés és vaszindelyszög abrak gyanánt. Kik a szolgálatba odakerült mese-hőst így szólítják meg: „Ne verj fiam, hiszen apád vagyok!” Egy másik tüzelő fát hordva a katlanok alá, imigyen sóhajt föl a teher alatt: „Édes fiam, ne nyomorgass, hisz én anyád vagyok!”⁸⁷⁶

Talán ezen hatásra vall azon büntetés is, mely a néphit szerint asszonyokra vár, kik az anyaság terhét maguktól erőszakkal elodázzák.⁸⁷⁷

*

Oszttyák, votják és mordva mennyország. Hun hagyomány. Dél-monda. Följegyzés a kazar-bolgárok hitéről. A székely „hadak útja.” Magyar hagyományok.

Eredetiségükből talán még az oszttyák, votják és mordvák hitregéi legkevésbé vetkeztetvék ki, melyek mig egymást kiegészítik, más részről a nyersebb, régibb fölfogás tolmácsolói.

Osztják hit szerint tudvelőleg csak azok részesei a túlvilági boldogságnak, kik erőszakos halállal vagy medvová-dászaton halnak meg. A kik ágyban természetes halállal múlnak ki, azok a föld alatt jódarabig egy mogorva szellemet kötelesek szolgálni.⁸⁷⁸

A *votjákok* Barna Ferdinánd szerint a jövő életet a jókra nézve paradicsom élet alakjában képzelik. Az ő mennyországukban minden föltalálható, a mi a votjákokra nézve az életben kívánatos volt. A gonoszra a pokol vára-kozik, a hol ezrivel állanak készen a forró szurokkal telt üstök, melybe fűrdtetnek az istentelenek, esküszegők, gyilkosok, veszekedők, tolvajok.⁸⁷⁹

A *mordvák* hite szerint a mennyország a Napisten birodalmában, az égben van, hol ő száma nélkül való lakó-helylyel rendelkezik, melyekben a jó emberek lelkei élnek. Mint a királynét a méhek: úgy rajzzák körül a jóknak lelkei a Napistent.

A *Hold*(= éj)isten sötét birodalma a megholtak lelkeinek első állomása. A jó lelkeket testvéréhez, a Napistenhez küldi, az elfajultakat pedig a sátán hatalma alá űzi.

E nép „*boldogult*“-jairól, a Napisten udvarának boldog lakóiról nem hiszi, hogy hazajáró zavaró lelkek; hanem az ellenkezőt. Mindnyájan gondot viselnek családjokra és utó-daikait segítik mindennemű hasznos és istenes műveleteik-ben: akadályozzák a rosszban és nem sajnálják fáradságukat, hogy vagy álom közben vagy más megjelentés által figyelmeztessék őket.⁸⁸⁰

Ezek voltak az ősvallásnak is alapvető nézetei, melyek mellett azonban az eleven hagyományt már csak kivételesen szólíthatjuk elő bizonyosságtételre és inkább csak az elavult szokás állhat szolgálatunkra.

Csak a krónikákból vehetjük ki, hogy nagy tisztesége volt a *lovas Vitéznek*, ha sebekkel tetézve állíthatott be a hősök mennyországának udvarába. A nagy hunkirályról olvassuk, hogy a halála hírére összefutott országnagyok nem csupán magukat sebesítették meg, hanem mély sebet ütének a király arcán és testén is, hogy a másvilágon véres csatából érkezettnek látszassék.⁸⁸¹ A *Lél*-ről szóló hősi monda is a

mellett szól, hogy az ősi mennyország a bajnokok gyűlöhelye volt mindenek fölött.⁸⁸²

Minden rokonnép földi örömeit és foglalkozását vivén a síron túl való életbe, nem valószínűtlen, hogy a magyar ős meggyőződés is megengedte a hősi küzdelem győzedelmes folytatását a lelkek országában.

A kazar-bolgárok ilyen hitéről értesít Ibn Foszlán, ki az ő földjökön egy alkalommal naplement után az ég alját veresleni látá, morajt és hangokat halla az égben, felette tüzes felhő úszik vala az égen, melyből hasonló hang és moraj hallatszott, mintha lovak és emberalakok robogtak volna kezökben dárdákkal és kardokkal. Erre egy másik felhő is kerekedett, mely szintén lovas embereket láttata. Ez megröhaná a másikat. Az idegenek a látványon megrémültek, mit azonban a bolgárok kinevettek. A tüneményt végre is a király úgy magyarázá, hogy „őseik hite szerint“ (ő már ekkor népével együtt müzülmán volt) azon alakok pogányok s más hitetlenek, kik minden este viaskodnak s hogy ezt régtől fogva szakadatlanul gyakorolják.⁸⁸³

Vajjon nem a játékos éjszaki fény miatt tették a velünk nyelvrokon vogulok is a boldog lelkek hazáját az éjszaki jeges tenger egyik szigetére?

A szokatlanabb égi tüneményeket nem is számítva, igazán sokszor oly fantasztikusak az egymás ellen tornyosuló felhők, hogy abban csataképet méltán láthatott a természet ijedős tisztelője.

Ipolyi nem csak a „Hadak utját,“ hanem az *égi háború*-kifejezést is mythologiai műszóvá avatja.

A nyelvrokon atyafiak hitregéi során fölmerül a kérdés, hogy vajjon a magyar hagyomány tud-e még arról: *hol keresék a magyar ősök a mennyországot és hol félék a kárhozat helyét?*

A meséknek szívesen adjuk az elsőséget; de ezek majd azt mondják nagy általánosságban, hogy: hegyen-völgyön túl, erdő közepén, messze tájon, hová madár sem száll; majd hogy „a föld belsejében.“ A mesék „pokoljáróinak“ legföllebb lábbelijök bánja meg; hanem nagy útnak utána mindig a földön, ha mindjárt annak végén is, találják meg a hozzá-

vezető kaput. Ellenben a mennyországot a néphitnek minden megnyilatkozása az égben tudja, hol külön csillagok jelölik a *mennyország ablaká-t, határa-t, kapujá-t*. Itt van a *paradicsom* is, mely a nép szerint eredetileg a földön volt és a bűn elkövetése után jutott oda.

A vogul mennyország, illetőleg a jeges tenger szigete az éjszaki fény segítségével szintén összeköttetésben vagyon a csillagos éggel: a tulajdonképi más-világgal.

Hogy itt volt az ősvallás mennyországa, erre nagy bizonyosság a *hadak útja* vagy *Szent-Mihály útja* (a kereszténységben ő a lelkek kalauza), az *országút*, melyen a jó lelkek járnak búcsút (Félegyháza); vagy ősibb jellemzéssel: rajta mennek föl a lelkek mennyégbe azon különbséggel, hogy a jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek. Ez visz, oda. A rosszak az elhajlason jutnak pokolba.⁸⁸⁴

Kálmány szerint lelkek járnak az Országúton a velünk rokon *eszteknél* is. És, miként már láttuk, csak a *Hetevény* vállára emelkedve lehet Kalevala korának hite szerint a főisten lakóhelyére jutni.

A mennyország az égben volt. Es meglehet, hogy az ősvallás is nagyon kényelmesnek tartotta arra az öreg istent, hogy az embereket elítélje s a jóknak maga mellett adjon helyet, hanem az egyikkel az Éjistent, és a másikkal a Napistent bízta meg.

Végül a rokon népeknek még azon monda vonásait is föltaláljuk hagyományunkban, hogy az ősök óva őrködnek századról századra ivadékuk fölött.

A közmondás: *sírházban is megfordul* után ítélve megállapítható, hogy már az ősrégi meggyőződésen alapszik a halottaknak érdeklődése hátrahagyott szeretteik erkölcsi és anyagi állapota iránt.

Meglepők különösen a mondák azon esetei, midőn ezen kedvezés még a késő unokák iránt is mutatkozik.

A borostyánkői vár nagyasszonya Dersfi Katalin a vár alatt való kastélyban megjelenik még mindenkor unokáinak, valahányszor a családban haláleseménynek, vagy nagy szerencsétlenségnek kell bekövetkeznie; de őt csak a család tagja látja. Máskor meg, mint ijesztő rém olyanoknak jele-

nik meg, kik a családnak romlására vannak. Ilyenkor másnapra a képtárban levő arczképén vonása halványabb, szemei be vannak esve.

A zai-ugróczyi várban a család ősanyja jelenik meg éjnek idején fekete magyar öltözetben. Kitekint hosszas és fájdalmas sóhajjal a vár alatt elterülő völgyre. Erre ilyenkor a Tarkács hegyi szellemei kikelnek s látni őket a várban fels alájárni.

. i kastélyban, ha a családból való leány ment férjhez, megszokott volt jelenni menyasszony-ruhában a család egyik fiának hűtelenül elhagyott jegyese koszorúzottan. Aki vele ilyenkor találkozott, arra káros lehelletét fuvalta. Midőn egykor ily alkalommal egyik a bátrabbak közül meg akarta lesni s a terembe vetett ágyba feküdt, az éjfélkor megjelent ara, az oldalt fekvő arczájára lehelt, mitől azon az oldalon haja és szakála megőszült.³⁸⁵

Alig van várrom, lakott vagy lakatlan ó-épület, melyet a néphit a jó vagy ellenséges indulatú kísértetek ilyenén alakjaival meg nem népesítene.

Mindent összevéve kétségtelen marad, hogy az ó-valásnak is hitágazata volt a lélek halhatatlansága és a másvilágnak érdemszerint való boldog vagy boldogtalan állapota.

De ezzel ismét új területre, az ó-hit *erkölcsmezejének* szomszédságába jutottunk. Észrevétel nélkül e mellett sem haladhatunk el.

FÜGGELÉK.

XLV. Az ősvallás erkölcstana.

Vitézség. Vérivás kérdése. Istenfélelem és erkölcsszeretet. Közmondásaink. Vérszerződés. Eb- és farkaseskü. Testvér-barátság a szkitháknál. Vendégszeretet. Nagylelkűség. Becsületesség. Asszonyok törvénye. Gyermekek.

Mert minden nemzeti vallásban a faji szellem domboz ki, s leginkább pedig annak erkölcsi részében, — van szükségünk pogány vallásunk erkölcstanára, melynek azonban csak főbb tételeivel számolhatunk be ezuttal.

Irva áll a *krónikákban*, hogy őseink bölcssek és szelidek voltak, *bűn nem volt köztök*, másét nem kívánták stb. Ezen elbeszélés folytatását a *hitregék* veszik át, melyek szerint a Halál képében a földre jött a Rossz, s vele megszakadt az aranykor, az emberek boldogságának kora.

Hála geniusunknak, hogy ifju korában jól fogta és sok olyanokra szoktatta rá a magyart, miket később a szokás és vallási hitregék erős törvénynyé avattak, s a mik ma is nemzeti erényeinknek tekintendők. Ilyenek: a *vitézség*.⁸⁸⁶ A vitézség nem vallási erény, de az előkor nagyon is azzá tette, midőn a hősi halálnál a túlvilági boldogulásra nagyobb jogosultságot nem ismert el. Az is igaz, hogy a pogánykor jobban kitüntette magát a vérontásban, mint a későbbi századok; de hogy ezen ősi erénynek gyakorlatából ennek-utána sem jött ki a magyar, már abból is látható, hogy nem csupán saját függetlenségét tartotta fenn, hanem a szomszéd-tartományok felett is mindig messzebbre terjesztette hatalmát.

Ezen nemzeti erény azonban a hitregék korában az erkölcsök nem kis elvadulása nélkül el sem képzelhető.

Ki fogja az öreg Herodotoszt meghazudtolni, kinek előadása szerint: mikor a szkitha hurezos az első embert leteríti, a véreből iszik, a hányat pedig a csutáiban megöl, *azoknak*

fejét a királyhoz viszi; mert csak az kap a zsákmányból, ki fejet hozott; a ki pedig nem hozott, az nem kap.⁸⁸⁷

Khivában most is szokásos az ellenségfejekkel való illetén beszámolás. Mintegy száz lovas érkezett meg a táborból, írja Vámbéry, mindegyik vezetett néhány foglyot, ezenkívül még egy nagy zsák volt mögötte a nyeregre felkötve, melyben vitézségének bizonyítékai: a levágott ellenséges fejek valának. A nagy térre megérkezvén, mindegyik átadta a khánnak vagy valamelyik országnagynak ajándékul hozott foglyait, azután leoldván a zsákot, megfogta a két csücskét, s úgy rázta ki tartalmát, mint valami burgonyát; a szakálás vagy még szakálatlan fejek oda gurúltak a jegyzőkönyv vezetőjéhez, kinek szolgája egy halomra, rugdosta össze, míg néhány száz össze nem gyűlt. Mindegyik hős nyugtát kapott az általa beadott fejeokről, s néhány nap múlva kikapta érték a jutalmat.⁸⁸⁸

Arra nézve, hogy a pogány magyar kor osztozott-e a szkithák e szokásában, bizvást hagyatkozhatunk sok elmeéllel nyilatkozó Nagy Géza tudósunk véleményére:

„A *vérivás* szokása meg volt őseinknél is. Tudom ugyan, hogy Reginó, a honfoglalás korában élt prümi apát azon sorait, melyekben azt mondja, hogy a magyarok embervért ittak, s az emberek szívét orvossággként ették meg, a hazafias túlbuzgóság a czellája falán túl nem látó barát korlátolt elfogultságának, s rosszakaratú koholmányának tartja: de nem kell feledni, hogy itt egy harezias nép hagyományos szokásáról van szó, mely meg volt, a szkitháknál is, oly népnél tehát, melynek maradványai a magyarság alakulására is befolyást gyakoroltak és szokásaikból sokat megtalálunk őseinknél.

Azonfelül más adatok is igazolják, hogy kellett ilyen szokásnak lenni. Kézai, a kifogástalan magyar érzelmű udvari pap írja, hogy a hét magyar vezér közül Vér-Bulcs, Anonymus szerint: a „*vír sanguinis*“ onnan kapta ezt a nevet, mert őset, a krimhildi csatában megölt Cun-t megakarta boszúlni, — oly kegyetlen volt az elfogott németekhez, hogy *vérüket itta*, mint a bort. Fráter Ricardus pedig, Julián nagy magyarországi útjának leírásában mondja, hogy az őshazában vissza-

maradt magyarok ló- és farkashúst s más ilyesfélét esznek, s lótejet és vért isznak.

Az ellenség levágott fejével való beszámolás pedig, mi különben a balkáni népeknél sem ismeretlen, szokásban volt a *kunoknál*. Így péld. fenmaradt a német évkönyviróknál, hogy a midőn Kun László Habsburgi Rudolfot segítette Ottokár ellen, a seregében volt kunok egy kémszemléből visszatérve, az épen tanácskozó két uralkodó előtt szedték elő a sisakostúl együtt levágott cseh- és lengyel fejeket és kitergették Rudolf elé a fűbe, hadd lássa, hogy szembeszálltak az ellenséggel.⁸⁸⁹

A mesékben a sárkányölő hős akárhányszor a kivágott nyelvvel igazolja, hogy ő a hőstett végrehajtója. Így igazolja *Csanád* vezér is, hogy ő Ajton (Achtum) legyőzője Gyula vajda ellenében, ki Ajton levágott fejét saját dicsősége jeléül viszi meg István királynak. „Ha a főt a királynak hozta, miért nem hozta el a nyelvet is?” úgymond bosszankodva *Csanád*, a levágott nyelvet tarsolyából kivévén⁸⁹⁰ Ajton feje a királyi lak tornyára tűzetett ki.

A régi *osztják* hadi énekek szerint a győző fejedelem diadalmi jelül fejbőrét szokta venni ellenfelének s vannak határozott nyomok arra is, hogy *megette szívét* azon hitben, hogy ezzel emennek ereje átszáll belé.⁸⁹¹

Ehhez már nincs messze a szintén skitha szokás, kik legnagyobb ellenségeknek kikészített *koponyáját ivópohárnak használták*. A régi bolgároknál, mondja *Nagy Géza*, szokásban volt, hogy *lakomáikon emberkoponyákból ittak*.

Ki hinné, hogy még ezen legidősebb nyers szokásnak is meg van hagyományunkban utolsó tűnő nyoma?

Dunántúl használatos a „*csontveder*”- és „*csontcseber*” kifejezés.⁸⁹² Somogyban annak előtte szokásban volt források- és kutaknál a kút kávájára utasok és arra menők számára tölgy- vagy más fa héjából alakított ivóedényt tenni és ezt „*kaponyá-nak*” hitták!⁸⁹³

Ki ne tartaná e kifejezéseket tárgyunk tekintetében fontos történeti adatoknak?

És mind e szkitha szokások csak a vitézség járulékai lévén, annak idejében nem jöttek *kegyetlenség* számba, s nem

akadályozák őseinket sem, hogy e mellett *nagylelkűek* is ne tudjanak lenni.

Úgy tetszik nekem azonban, hogy a tulajdonképen való erényeket véve, legnagyobb becsben az *istenfélelem* gyakorlati erénye állt.

A szives olvasóra bízom, hogy ítéljen e részben köztem s azon íróink között, kik pogány őseinket a vallás dolgában közömbös lelkűeknek föltételezik.⁸⁹⁴

Az ó vallás egészen áthatotta a *közéletet* és *család*ot. A Névtelen nem egy helyütt említi, hogy a honfoglaló ősök áldozva keltek át a folyókon, és az egyes területek szerencsés elfoglalását hálaáldozatokkal ünnepelték napokon át; de hogy semmi életbe vágó dologhoz sem fogtak isten segítségül hívása nélkül s hogy jelesen a *hadbaszállás* isten nevében történt, annak kitapasztalása végett saját hagyományunk hiányában nyelvrokonainkhoz kell fordulnunk.

Igy a *hadbaszállás* vallásos régi szertartásáról az *ostyák*ok ősrégi hagyománya: a „*hadakozási énekek*“ fönlevő töredékéből vehetünk tudomást.

„Mielőtt útnak eredtek volna, a fejedelem hétszer meghajlott az *isten képét viselő szent fa*, azaz a bálványoszlop előtt. Ezután a kíséretét tevő vének háromszor fölkiáltottak ég felé, mint az ének mondja: *A hadfiak elválását megillető hangos kiáltást kiáltának*: Alacsony fának tetejéig, magas fának közepéig ért e kiáltás. *Második kiáltást kiáltának*; a tarka felhők útjáig ért. *Harmadik kiáltást kiáltának*; az *Aranyos-Fényhez*: az *Atyához* (t. i. az égbe) ért föl az. — „*Elindulunk immár, így hangzott a bizodalommal teli válasz, hadfiainkkal, a nyírott fejűekkel; az Aranyos-Fényhez, a mi Atyánkhoz hatott föl a ti kiáltások; nem fog bennünket érni a leveretés és halál napja.*“⁸⁹⁵

És vallás jellegű volt bizonyára azon harezi kiáltásuk is, melybe kitörtek az ellenség megtámadása pillanatában tudván, hogy: *a hadverés Isten dolga*. Deésnél háromszor Istent kiáltának, írja hamis alkalmazással a krónikás.

Még észrevehetőbb az ősvallás istenfélelme az *egyesek életviszonya és családi körében*. A Kalevala nemcsakúgy *inségben, betegségben* levők számára ír elő könyörgő igéket, hanem a

hadakozók, halászok és vadászok részére is. A *csordakihajítás, húzahajítás* külön-külön áldó fohászok között történt, sőt a *fürdővételnek* is stb. megvolt a maga eláldása. A finn ember maga is meglepetve olvassa ma ezen különösen hangzó környörgés-alakokat, melyeket annak idejében őseik annyi hittel és bizodalommal rebegének el.

A régi *isteni félelem* és *erkölcs-szeretet* mellett szólnak különösen is a Kalevala *erkölcsi figyelmeztetései*, milyenek:

„Eddigi nép után jövő, s te fel csak még mostan nővő, fogadásból *hetykélkedve*, senki semmit⁸⁹⁶ ne készítsen; mert pályátok Isten mérte, teremtőnknel éltünk vége. Nem függ az a férfiútól, bármilyen nagy hatalmútól!”⁸⁹⁷

„Embereknek ivadéki, míg a világ soha senki, *jámborokat* ne bántatok, ártatlannak ne ártsatok; hej gonoszúl adják vissza! Alant *Halál-lakán* kész a gyötrő hely a gonoszoknak: ágyaik a hibásoknak, alja forró kövecsekből, tüzesített kőszirttekből, takarója a kígyók, csúszók, halállaki nyüvek, pondrók.”⁸⁹⁸

Talán még az őshit hívei istenfélelmének tolmácsolja a nép, mikor vallja, „né bizakodjék el senki se gazdagságában, se derékségében, mert meggátolja az Isten; ha pedig az Isten meggátolja, lehetetlen akkor az ember” (Türk Frigyes).

Mennyi vallásosság, bizodalom és megnyugvás jellemzi a saját *köszmondásainkat*, melyeket méltán úgy tekinthetünk, mint az ősi erkölestan szálló igéit. Milyenek:

Mit ad Isten, azt ad. — Jobb egy isten száz papnál. — Jobb az Isten mindnyájunknál, maradjon a mi házunknál! — Ad az Isten, kinek nincsen. — Kinek Isten mit ad, ember el ne vallja. — Hadd Istenre dolgotat, búból vigasztalást hoz! — Nem rövidült meg az Isten keze. — Hiszem az Istent, nekem is fölvirad még. Mit Istennek sajnálsz, elviszi az ördög. — Isten sem tehet mindenkinek eleget. — Adjon Isten, ami nincsen! — Nehéz Istennel ujjat húzni. — Lasan jó az isten, de azért elérkezik. Tudja Isten, kinek subát, kinek gubát. — Kenyérnek legjobb dagasztója az Isten. — Isten szavát nem alku megvetni. Végző betegségnek Isten az orvosa. — Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. — Szegény ember gondolatját boldog Isten bírja. — Érdem után fizet az Isten stb.—

Ezekből azonban kiolvasható az is, hogy félni inkább csak a *rossz szellemeket félték*. Neveiket nem merték említeni.

Nemzeti jellemzőbb erényekül még az *eskünek* és *adott szónak* hív megtartása, a *barátság*, *becsületesség*, *nemeslelkűség*, *rendégszeretet* erényének általános érvényesülése s a *női erények* számbavétele hozhatók föl. Ezekről a hely szűk voltánál fogva azonban kellő részletezéssel már nincsen módomban szólhatni.

Vallási cselekedet volt őseinknél az *eskü* és erős törvény, nagy kötelezettség annak megtartása.

Az éjszaki rokonok: *vogulok* és *osztjákok* a *medvére esküsnek*: földrészők legfélelmetesebb állatjára e szavakkal: „Ha ígéretemet meg nem tartom (nem igaz, amit mondok), szagasson szét, egyen meg a medve.”⁹⁰⁰ Őseinknél az ünnepeyesebb eskü az írott hagyományok szerint az altaji népek szertartása szerint történt: *vérszerződéssel*. Kezeiket megmetsették s néhány *csepp vért* bocsátva valamely italba, azt közösen kiitták. Ha még nagyobb biztosítékot akartak a szerződő félnek adni, *kutyát* (farkast) *vagyaltak* *agyon* annak jeléül, hogy úgy veszszen el, ki esküjét megszegi. Az esküvésnek e módja régiségével egészen az öreg Herodotosz korába benyúlik.⁹⁰⁰

A bajor püspökök 900-ik. évi tudósítása pedig arról értesít, hogy a magyarok eskü közben *ebet* vagy *farkast konzoltak fel*, mi által azt jelentették, hogy az esküszegő magát hasonló halálnak veti alá.

Őseinknél volt még *földeskü* és a szótartásra kötelező *kézfogás*, mely úgy látszik a régi vérszerződést szorította ki lassankint a gyakorlatból.

Hogy a pogány őseknél eskü és adott szó szentek voltak, a hét vezér és más példákkal könnyű lenne történelmileg megvilágítani, e helyett azonban elegendőnek látszik a *néptudatra* rámutatni, mely a hamis eskü megtorlásáról a legijesztőbb alakban értesít.⁹⁰¹

Ősi időben, a törzsrend korában nem volt ritka a *testvér barátság* kötése, mi szintén vérszerződés vala. Ennek törvénye és leírása szintén szkitha hagyományban maradt ránk csupán: „Miután valakit barátunknak kiszemeltünk,

akkor szerződést és esküt teszünk, a legnagyobbat, hogy vagy együtt élünk, vagy ha szükség, egyik a másikért együtt halunk. És úgy is teszünk, mert attól fogva, hogy egyszer ujjainkat megvágván, vérünket egy edénybe csepegtettük és kardunknak belemártása után azt egyszerre s együtt ajkainkhoz emelve kiittuk, többé bennünket semmi el nem választ.⁹⁰²

Mesének is hihetetlen, mi a görög írónál a szkitha barátság példáiként öt történetben elmondatik.⁹⁰³ Sajnos, hogy följegyzéseink szegények arra, hogy ezen ősvallási fogadásra és baráti hűsége a honfoglaló vezéreken kívül másokat fölhozhassunk.

Az ősvallásnak is voltak fogadalmasai.

A *vendégszeretet* nemzeti erényeinknek nem utolsója. Más népek előtt sem volt ismeretlen a vendégszeretet, de annak különb gyakorlója egy történelmi nép sem volt, mint a magyar s mondhatni azt ma is. És a mi fő, gyakorolták nem csupán egymás iránt, hanem idegenekkel, sőt nemeslelkűségeiktől indítatva, ellenségeikkel szemben is. A vendégjog oly törvény volt, mely ellen az ősvallás híve soha sem vétett. A magyarok olyasmit soha sem követtek el, mint teszem azt a bajorok, kik (904-ben) a vendégül hívott előkelő magyarokat lekaszaboltatták.

Hála a nemzeti geniusnak, a magyarnak sajátja volt a *nagylelkűség* is, melylyel nagyobb hódítást vitt véghez a hatalmába került földön, mint győzedelmes fegyvereivel.

A magyar tudott nagylelkű lenni még halálos ellenségeihez is. Az ellenséges Berengárt és Arnulfot, midőn ezek hozzáfolyamodtak volt, megoltalmazták. Különösen nevezetes az utóbbinak esete.

913-ban Arnulf bajor herceg többet magával Oettingennél a magyarok felett teljes győzedelmet aratott; de a következő évben a német birodalmi gyűlés által lázadónak bélyegeztetvén, nejével és gyermekeivel legveszedelmesebb ellenségeihez, a magyarokhoz menekült, s itt Konrád haláláig (918-ik év) nemcsak kitűnő vendégszeretetre talált, hanem azután is, míg élt, a magyar hadak volt vendégek tartományát, Bajorországot megkimélték.⁹⁰⁴

A *magyar becsület* azonban azon erény, mely a többieknek is öre volt és felvigyázója. Ezért van talán, hogy a Genius azt alig eltörülhetőleg véste a magyar lélekbe. Gyönyörű életnézeteket és jellemvonásokat hallunk e részben a régi öregekről. Sajnos azonban, hogy a civilizáció erősen szüntja a mezőiséget, hol eddig a magyar becsületesség legszebb virágai vadonjában termettek, s ma már inkább csak negative, azon pokoli büntetésekből, melyeket még az ó-törvény szabott ezen erény áthágóira, ismerhetjük meg régi becsében.⁹⁰⁵ Vagy a műveltségben hátramaradt rokonokhoz kell fordulni a példák kedvéért.⁹⁰⁶

Messze állunk az aranykortól. De ha az az őszinte jámborságban és a bűn nemismerésében állott, fajunknak kellett arany-korának lennie.

Az *asszonyok törvénye* a Kalevalában iratik le bőségesen, különösen a 23-ik rúnóban. A *házi dolgoknak végzése* a kicsitől a nagyig, a *fürgeség*, az *otthoniasság*, a *ház ülősbjeinek megbecsülése* azon szigorú követelmények, melyeket az ó-vallás a családi örömek és boldogság fejében a fiatal asszonyoktól megkívánt. Szerinte még a szép Napleányok és Holdleányok is fonnak és szőnek.

A *gyermek*ek tekintetében majd a szülőket inti,⁹⁰⁷ majd amazokat figyelmezteti.⁹⁰⁸

Szóval meg volt az ősvallásnak is a maga erkölestana, melynek nem egy pontja, mert a nemzeti létel nagy föltételeit foglalja magában, mindenkorra, kell hogy érvényben maradjon.

XLVI. Ősvallási nyomok a népéletben.

I. A bölcső körül.

Boldogasszony ágya. Fölszerelése. Első fürdő. Piros pántlika. Földretevés. A csökk jelentős volta. Tisztuló mosakodás. Boldogasszony pohara.

Megszületvén a nép szerény hajlékának gyermeke, a környezet az új született körül azon hagyományos szertartásokat hajtja végre, melyek avúlt voltuknál fogva a pogány ősvallás korára és hatására vallanak.

Ilyen Szegedvidéken és a palóczoknál és matyóknál a *Boldogasszony ágya*, mely nem más mint a gyermekágy, hol az anya gyermekével fekszik szülése után egészen avatásig. *Szülő ágy*-nak is neveztetik, mi Kálmányunk szerint annyi, mint *Szülő-boldogasszony ágya*.⁹⁰⁹ A Boldogasszony ágya ismeretes a Mátrában és a Bükkben is.

A Boldogasszony ágya „mennyezetes.” Szeged vidékén *szúnyoghálót* szegeznek föléje: „Mikor a gyer'ök mökszületik mingyá' csinálják a Boldogasszony ágyát. Abba sē' tallumak, sē' ojasnak mán mint dohány, vagy más valami, nem szabad lönni. Tiszta szalmát tősznek bele, lőteritik lepedővel. A szúnyoghálót fő'szegezik.”⁹¹⁰ A palóczoknál a *sátrat*, honnét a palócz ma is *sátoros ünnepnek* nevezi a születést.

Az ősvallás hagyományaira vall a Boldogasszony ágyának és ernyőjének felszerelése. Szeged vidéken, miként egy ízben már említve is volt, az ágyba tesznek *fokhagymát, kakukfüvet, kenyeret, meg sőt*. Bicskát is tesznek bele, hogy a boszorkány oda ne menjen.⁹¹¹ A palóczok a sátor-lepedő csücskeibe szintén kenyérszeletet, fokhagyma-gerezdet tesznek.⁹¹²

A gyermek első fürdője arról nevezetes, hogy az a palóczoknál *tisztes fűből* készül, a szegedvidékiek „*Három királyok viziből*” dűtenek abba a vízbe, melyben a gyermeket legelőször megmossák aztán meg ebbe a vízbe *szenet* is tesznek.

A piros *pántlika* használata ígézet ellen szintén az ó-vallás korából származónak látszik.⁹¹³ A pántlikát, miként Kálmány megjegyzi, addig viselik a gyermekek, míg kalapot nem kapnak.

Hogy az *ősvallás keresztsége* (felavatása) abban állt-e, hogy a tűz fölé tarták, vízzel megmosák? nem tudhatni. Hanem a keresztelés után való *földretevésben* valószínűleg még az ó-szertartás egyik része tartotta fön magát.⁹¹⁴

Másik ősvallási maradvány lehet a keresztelés után elmaradhatatlan *csökk*. Ilyennek tartható azon nagy, több napos lakoma, melyet Névtelen szerint Árpád vezér szerzett volt Zsolt fia születésének örömére.

A csökköt tudós Kálmány Szeged némely vidékén, mi

szintén igazolná az ősvallási jelleget, a *Boldogasszony tisztelésére rendezett ünnepnek* hallotta mondatni. A csökk (*paszri, poszrik. paszita*) tehát eredetében családi áldozat vagy régi nevén: *áldomás* volt. Ezért volt az kötelező is, az levén ma is a hagyomány, hogy: *a ki a csökköt nem tartja, szerencsétlen lesz a gyermeke.*

De nem hiába, hogy áldomás a csökk, hanem nem is maradhat el a pohár eláldása.⁹¹⁵

Az avatás vet véget a „palócz sátoros ünnepnek“ s a „Boldogasszony ágya“ fekvésének. A mai *avatás* helyett az ó-vallásnak valami *tisztulási szertartása* fogott szokásos lenni, minek valószínűségét a többi között abban látom, hogy a szülőasszonynak az első tennivalója, mikor hazajön az avatásról, hogy: a kútról egy veder vizet hoz és belemosakodik.⁹¹⁶ Ugyancsak avatás után az asszonyok a férfiak kizárásával rövid lakomára gyűlnek össze.

Kálmány Lajos írónké az érdem, hogy az itt kézen forgó *Boldogasszony pohara* után ezen népszokásban azon áldozat töredékére ismert, melyet a magyar ős anyák a Boldogasszony ágyából való fölszabadulás után mutattak be.

Ő a névleg sem ismert *Boldogasszony poharának* szerencsés fölfedezője.

„A Boldogasszony poharát, vallja a szőregi asszony, avatás után igyuk. Mikor a Boldogasszony ágyát kifekütte az asszony, elmén a templomba avatóra. Mikor a templombul kigyün, akkó mán ott vannak az asszonyok. A legöregebb asszony a (jobb) tenyerire tőszí a poharat, úgy álgya el: Agygya Isten, hogy a mint most szőröncsésen kiszabadúlt Rúzza a Boldogasszony ágyából, sé' léptibe' sé' jártába' sëmmi baj sé' érje! (Ezután az atyára áldja el, majd a gyermekére s kívánja, hogy, ha fiú, minden ujjára 10 leányt kapjon, ha pedig leány, sok kőrője legyen.) Úgy osztán sorba álgják el (állva) a Boldogasszony poharát, hálájják az Istennek, hogy szépen kifekütte a Boldogasszony ágyát.“

Tehát a születés az ősvallásban a *Szülő-Boldogasszony* két ízben is megtartott ünnepe volt.

2. A lakadalmi szokásokban.

Leányvétel. Vásár. Ormánysági szokás. Leánynézés a mordváknál. Az esküvés napja és időszaka. A kézfogói áldozat nyoma. Legény- és leánytor hagyományai. Esküvő előtt. Az esküvés régi alakja. Az egykori nőrablás hagyományai. Hitregei nyomok.

A kereszténység annyira megnemesítette és fölemelte az ősvallás korának nyers házasságát, hogy lakadalmi nemzeti szokásainkban alig találunk valamit, a mit kapcsolatba hozhatnánk az ó-hittel, ősi hitregéinkkel.

Csak ha a rokon népek alkalmi eljárását ismerjük, találunk imitt-amott mythologiai vonatkozásokat.

Sokkal tartalmasabbak lakadalmi szokásaink *történeti* adatokban, melyek bizonyosakká tesznek bennünket, hogy az ősidők vőlegénye mennyasszonyát *vette* volt vagy *erőszakosan* kerítette hatalmába.

Itt méltán számba jöhetnek Leányfalu-, Leánymező-, Leányvásár helyneveink. Az „Ormányságban“ Hőke Lajos értesítése szerint a vásárokon köti a fiatalság az ismeretséget. Különösen a *vaiszlói* Lucza-napi vásárt „leánynézőnek“ is nevezik. Nem lehet véletlen, hogy a falusi leánynép másutt is ünneplőben jár be a vásárokra. Ezért van az is, hogy a felseerdült lány „eladó,“ a házasuló „vevő“ (vő)legény, társa „vevőfél“ (vőfély), a megvett pedig, miként némelyek a mennyasszonyt értelmezik, a szülői háztól „menő,“ régente: *menej*:

A lakadalmat illetőleg is ellehet mondani, hogy: a hány ház (= vidék), annyi szokás. De az áll, hogy ezen szokásokban lényeges eltérés nincsen és hogy azok a *kézfogó* és *esküvő*, mint főbb mozzanatok körül csoportosúlnak.

„Ormányság“-ban a legény oly embert kér föl *revő-ül* (násznagyúl), ki a leányt jól ismeri, sőt ajánlja. Ha odadják, napot határoznak, melyen az alku történik, a kialakított összeg a leányé. Következik a *jegyváltás* vagy *kézfogó*.

A matyóknál régi jogon az anya szerez fiának feleséget. Az ősrégi idők gyakorlata szerint is e jog a szülőket és különösen az atyát illette.

Nagyon sok régi vonást tüntet még fel e részben „a mordva nép házassági szokása,“ melyek számbavételével

válnak elmosódott hagyományaink érthetőkké. Régenten a mordva házasság nem is volt ezimeres, ha csak a menyasszonyt nem erőnek-erejével szöktette meg az apai háztól a vőlegény. A hasonló szokás egyenlően megtetszik történeti és lakadalmi hagyományainkon. A közönséges lakadalmak kezdete azonban egészen azonos a miénkkel a mordváknál is. A vőlegény atyja és anyja az isten segítségül hívása és a házörző szellemeinek hozott áldozat után indultak „leánynézőbe,” hol ha tisztába hozták a jegyajándékot (vételért) és a közzététel (áldomás) napját megszabják vala, behívják a leányt a szobába; ki sert hozván elő, áldoztak az isteneknek, s áldomást ittak.

Az Ormánságban az esküvések rendszeren *szerdán* történnek. Sork-on és Hadházán is szerdán tartják a lakadalmat. A Bakonak-iak házasságkötésre a kedd és péntek napokat szerencsétleneknek tartják. Legtöbb esetben, így a palóczoknál és a velők sokban egységes matyóknál hétfő az esküvő nap. Lozsádon minden lakadalom keddi napra esik. Hosdáton hétfőn, csötörtökön.

Manapság a nép „nagy-“ vagy „kis farsangban“ szeret lakadalmaskodni, honnét a közmondás is: *farsangon kívül is esik leányvásár*. Régenten valószínűleg egészen hitregés időhöz: a Napisten, a Nagyasszony és Vizanya ünnepeihez fogott kötve lenni.

A mordvák egyik ágánál a húshagyó előtt való nap, és a pünkösdi előtt való tartatik szerencsésnek a házasságkötésre, mint a Vizanya ünnepei, és Péter napja után, mikor a Napisten ünnepe van. Egyik a sors istenasszonya, másik a szerencse istene.— A Boldogasszonyt nyilván már az orosz vallás szorította nálok háttérbe, holott még a mi hagyományunkból is kivehető, hogy valaha a házasság főpártfogójának tekintetett.

Hogy a „leánynéző“ vagy *kézfogó* az ó-vallás hiveinél istentiszteleti gyakorlat: áldozat volt, annak már csak annyiban van nyoma, hogy péld. Szeged táján, midőn az eladó a leánynézőknek *poharut dűt* egy pohárból, mely mindig az eláldás pohara, kínálja őket.

Régenten a *leánynézés* az eladóra, a *kézfogás* az eladó

és vevő félre vonatkozott. A völegény atyja összegyűjtven a legközelebbi rokonokat, miután a házi áldozatot és könyörgést elvégezte, útra indul, hogy kíséretével a mennyasszonyos házhoz menjen. A vendégvárók pedig lovat hajtanak a kapun bejövők elé (a régi *lőáldozatok* emlékezetére), vagy pedig kenyeret és sót hozva, maguk fogadják a vendégeket. A legény atyjának a mestergerenda alatt a helye. A kézfogás következőleg történik (sajátképen: történt azelőtt): a két apa balkezevel a mestergerendát érinti, a jobbikat e szavakkal nyújtják egymásnak: „száradjon el a kezem.” Következik az áldozatos könyörgés, melynél a pap a völegény apja; a menyasszony ajándékot oszt és kap. A völegény hímes inget, melyet a lakodalom napján ölt először magára. Lakománál fő ételek: a *hal* és a napistenre emlékeztető *kerek-lepény*.—

Nem csupán a matyóknál, de másutt is szokás, hogy a lagzi napja előtt való délután a völegény pajtásai eljönnek a völegényes házhoz táncolni, illetőleg czimborájokat a legényi állapottól elbúcsúztatni. Ezen *legény-* és *leánytor-*nak azonban erősebb nyoma van nyelvrokonaink hagyományai-ban, mint a mienkben.

*Erzn-*rokonainknál a menyasszonyra nézve a lakodalom előtti nap „sirató nap” nevet visel és megható jelenetekre szolgál alkalmúl. E napon a mennyasszony korán fölkelvén, a hátulsó ajtón a mezőre megy, s meghajtván magát ötször kelet felé, mondja: áldj meg engem atya, áldj meg engem anya, áldj meg engem kedves földanya, áldj meg engem ég és föld! Nincs nyugta, haza megy, a szoba közepére ül és sír. Barátnéi körülveszik, dalolnak és sírnak. Majd a reggeli virradatot köszönti panaszolkodva: „Virradat anyám, áldj meg engem piros napoddal, ragyogó aranyoddal, tündöklő csillagaiddal. Nekem föltámadt a hajnal — atyám pedig elűz. A szép nap feljön — szabadságom elvész.” Leánypajtásai vigasztalják, hogy édes anyja meg fogja őt látogatni, s kalácsot hoz neki. Majd rokonaitól búcsúzik el. Este áldást kér atyjától, anyjától, kik sírva áldják, mit ő sírva térden-állva fogad.—

Az *esküvés* előtt és után való szokásos eljárások hitregei vonatkozásokban nem szűkölködnek ugyan; de mégis inkább

az ősi erőszakos nőszerzés mellett bizonyítanak, mint az ó-hit mellett.

Az egyházba, a *hittételre* való menetel ideje helyenkint változik. Hogy reggel, délután vagy később történjék az esküvő, ebben a bevett szokáson kívül határoz sokszor a házasulandók kívánsága, illetőleg, vagyoni állása is. A fölvonulás a két háztól majd külön, majd együtt történik.

A palócoknál külön indulnak, még pedig a „legény” zászlót vivő lovas legényekkel muzsikaszó mellett, a „leány” pedig a lehető legnagyobb csendben úgy, hogy az egyházba menetele feltűnő se legyen.

A vőlegény násznépe nem csupán lármásabb, de harciasabb is; az *érczfokosokkal*, *pisztolyokkal* való fölfegyverkezés, a *lovas legények*: nagy idők, kemény erkölcsök maradványainak látszanak.

Az elindulás előtti idő is vigabb a legényes, mint a leányos háznál. Amott a zeneszó mellett vígadnak, itt meg állandó a könnyezés és levertség. Búcsúznak a ház leányától, ki szintén pártájától, szüleitől, szabadságától vesz búcsút szagatott mondatokban.

Ahol a szokás úgy hozza magával, hogy a vőlegény násznépével maga menjen, menyasszonyát esküvőre kísérendő, — a kapuban színelte ellenzéssel fogadtatik s csak hosszabb huzavona után, melyben a két násznagy vetekedik egymással, nyer szabad bemenetelt.

Esküvő után a hazamenetelkor van tombolás, lövöldözés.

Miből állott az *esküvés* régenten, arra már fogytékosak adataink. Mintha a pogánykori régibb összeadás abból állt volna: hogy a menyasszony atyja kézen fogva leányát és az anyja vevén a sóval hintett kenyeret az asztalról, mind a leányt, mind a kenyeret átadják a vőlegény szüleinek. A Kalevalában már fordul elő esküvés is, midőn a férfival megfogadtatja a nő, hogy soha esatába nem megy, ezt meg arra esketi meg, hogy faluzó nem lesz. — Már ezelőtt száz évvel esküdtek a mordvák is. A menyecske belépven a vőlegényes házba, a násznagy a fiatalokat a kemenczéhez hátal állítván, kenyeret és sőt teszen vala eléjük s ezek egymásnak örök hűséget esküsznek vala.

Házassági szokásaink többi részében úgy esik mondani, hogy sűrűbben váltakoznak az őstörténeti adatok a hitregciekkel.

A *nőrablásnak* hagyománya a következőkben nyilatkozik:

A *kétfelé tartott lagziban*. Ez főleg azon vidékek szokásában nyilatkozik érthetően, hol esküvő után a menyasszony a vőlegény kíséretéhez tartozandónak tekintetik s násznépe nélküle kénytelen hazamenni. Ilyenkor, ha szerét ejtheti a menyasszony násznépe, ellopja a menyasszonyt.

Kis-Kun-Halason esküvő után, este és másnap avató után kísérlik meg a menyasszonyt ellopni.

Némely vidéken közvetítő szokás uralkodik. A palócz menyasszony esküvő után hazamegy ugyan, de ebédet küld a vőlegénynek.

A matyóknál ebéd táján a menyasszonyos ház 5 embere meghívja a vőlegényt, a menyegzői tiszteket s a násznép férfi tagjait obédre.

A hol kétfelé szakadva foly a lagzi, ott a menyasszonyért való menetelkor sok ellenállásba kerül a menyasszonyos házba a bejutás. Hasonlóképen azon helyeken, hol nem az esküvő előtt való nap szokás a menyasszony holniját a vőlegényes házhoz átszállítani, — nagy dolog a vőlegény főembereinek a „menyasszony ágyának“ birtokba vétele.¹⁷

Ennek nyomát látjuk a lakodalom után a vőlegény házánál tartatni szokott kis lakodalomban, miként még az érintve is lesz.

Annak is nyoma vagyon, hogy az *eladás mellett* sem volt egészen akadálytalan a nő birtokba vétele. Ormánságban esküvő után a leány részéről egy tudákos ember három találós mesét ad fel s a vőlegény csak ezek megfejtése után kapja meg a leányt. A három találós mese megfelel azon hármas próbaműnek, melyekkel a mesehősök maguknak ne-jöket kiérdemlik. A Kalevalában *Ilmarinen-nek*, hogy a bájos Küllikkit elnyerje: föl kellett szántania a sárkány földet, elfognia a Halál medvéjét, egy szörnyű nagy csukát fognia ki a Halál folyójából (XIX. rúnó).

Hitregei vonatkozást a következő lakodalmi mozzanatokban találunk.

Nagy-Bakonak vidékén a menyasszony a vőlegényes ház küszöbén az odatett bögre vizet rúgja föl. A mordvánál ez komlóval telt forró serpenyővel, a termékeny vizanya jelvényével történik. (Ethn. VI, 315. *Barna* i. m. 32).

Nyoma van annak is, hogy az ó-hit megkövetelte az új menyecskétől, hogy áldozzon a Napistennek, Víznek. Egyik vidéken a menyasszonyt, mikor férje házához megy, égő fáklyát tartva vezetik körül a házban, kamrában, udvaron és vezetik a kúthoz is. Más helyen az udvaron gyújtott szalmatűz füstje mellett vezetik be az udvarba. A palócoknál a másnap reggeli *menyasszonyi porkolás* úgy látszik az ősvallás avatója volt.

A mindenütt jelentkező *kása* (tejbe kása, forró kása, tejbe kása öregben stb.) a Nagyasszony tiszteletére vall.

Az elrabolt leány szülői egy évre közönségesen kibékülnek vala a leányrabló legénynyel és szülőivel; mintha erre emlékeztetne a *kis-lakudalom* szokása, melyre egy-két hét múlva az új asszony hívja meg szüleit az ura házához.

3. Az áldomásban.

Áldomás-szavunk. Áldomások. A nemzet áldomáspohara. Székely áldozó pohár. Magyar szokás. Szorzódési záradék. Nem Ukko pohara.

Az „áldomás” tiszteletreméltó öreg szó, az ősvallásnak ereklyéje, jegyeztöredéke a régi jó magyar lelkületnek. Régi tisztességére azonban kopott voltánál fogva bajos dolog ma már ráismerni. Megérdemli, hogy még egyszer elandalogjunk rajta.

A honfoglalás történetében a hegyaljai táborozásról olvassuk, hogy: azon helyen pogány szertartás szerint egy szerfelett kövér lovat leölvén, *nagy áldomást tőnek*.

A Nyirnek meghódoltatásáról írva nagyon, hogy ez hírül esvén a főhadiszálláson, igen nagy örömmel örvendézének és *ősi mód szerint nagy áldomást tőnek*.

Tehát a mai *áldozat fogalma* van a régiségben az áldomás szó alatt értve. Az áldomás étel-, leginkább pedig ital-áldozat volt.

A nemzet *áldomáspohara* talán még a vezérek korában került a lomtárba. A székelyeké tovább tartotta magát, s a

rabonbánoknál állott, s egyszersmind oly nagy szentségnek tartatott, hogy az utolsó rabonbánok ennek birtoka tisztességeért egymással véres harczot vívtak. Ika rabonbánnak a székely áldomáspohárhoz való ragaszkodása életébe került.

A magyar istenfélő, áldozatos nép volt, mely nem csupán ünnepeken vette elő az áldomás poharát, hanem szerződéseknél, adás-vevésnél, sőt a barátság és jóindulat kisebb, hétköznapi alkalmával is.

Nem is lett az *áldomás*-szó avulttá, sőt vallásos színezetét sem veszíté el egészen. A nép sem áldomáspohárral kezében, sem barátságos összejövetelein nem iszik addig, míg az italt bevett szokás szerint *el nem áldotta*.

Fontos, sőt jogi szerepe volt az újabb időkig az áldomáspohárnak a szerződéseknél, adásnál-vevésnél, melyre jó embereiket meghívták, a tett helyen „az áldomáspoharat” előhozták, borral megtöltötték, az Istennek fölmutatták, s a köztudatban levő jót kívánó imádság után kiüritették.

Egy 1310-iki írás, mely Patakon szőlőeladási ügyben kelt, „bevett szokásnak” mondja az áldomás-ivást, melylyel a vevő fél vala köteles.

1573. Miskolczon egy szőlő cseréjéről levén szó, az okirat záradékában olvassuk: „Ezeknek *áldomás italán* voltak első főbíró Varga Demeter, *bor-áldó* Tanda Péter.”

1581. peres esetben találjuk följegyezve Második tanu, Dia Bálint, hiti után ezt vallotta: *Az áldomás-ital* lőtt Körtvélyest (Krasznahorka mellett) az birák és polgárok előtt; ott volt mind az 2 fél, Kelemen Imre és Balás Miklós, és Kelemen Imre *kértére én mutattam fel az Urkon pohárt* . . .

1592. Gömörmegyei esetben így záródik az igazságlevél: „Mellynek bizónyságára a *tudomány-pohárt* fölmutatták.”

1596. Rátkán: „Mi eskütt birák és polgárok, ez két félnek igenlő akaratjokat megértettük volna ez szőlőnek eladásából és megvételeből, mi ennek *áldomását ivók Ukkon-poharát mutatta föl* Kis András. Ennek ellenzője senki sem volt . . . Az mi Hegyalja törvényünk és szokásunk azt tartja.”

1610. Szántó . . . „Nem ellenzette senki. *Áldomását is az mi városunknak szokása szerint* megadta ű maga.”

1612. Tályán. „Mely cserélt ültetés szőlőnek mi is felü

megnevezett bírák és polgárok *eleinknek régi élő szokások szerint áldomását is ittuk*, melynek áldomását éppen István diák ő kegyelme adta meg . . . *Ukkon pohár fölmutató* volt ő maga István diák.

1623. Tályán . . . „Mely vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is felül megnevezett bírák és esküttek *eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk* . . . Az *Ukkon-pohár fölmutató* volt lizskai Kantuk J.“

1665. Füüzéren (Abauj) egy ortvány föld eladása „mind az áldomással, mind a *kötő-pohárral*“ erősítettik.

Az áldozatok őskorára vezethető vissza a marha- és ló-eladásnál inni szokott áldomás régisége is. Werbőczy körülbelül velünk tart, midőn mondja . . . De ha az orv azt mondandja, hogy . . . vette és szavatosát nem adhatja vagy gazdáját vagy pedig mást, „*ki a vételnak áldomását szokás szerint megáldotta,*“ elé nem hozhatja és elé nem állíthatja . . .

Az adó-vevő embereknek megvolt a maguk *Ukkon-* (Ukon-, Urkon-) *pohara, bizonyság-, tudomány- és kötőpohara*, az asszonyok kezében pedig ott látjuk a „Bóldogasszony-poharát,“ melyet avatás után áld el Szeged vidékén a család asszonynépe, kiket ilyenkor talán még az őskori áldozatok hagyománya ösztönöz az összejövetelre.

Tehát a Nagyasszony-pohara még megvagyon ; de hogy a sok példában fölmutatott *Ukkon-pohár* nem Ukko pohara, hanem csak a *bizonyság, tudomás kötőpohara*, abban többé nem lehetünk ingadozók. Mi a betelepített városok gyakorlatának átadtuk az áldomás szokását, ők a pohárnak adtak nevet : a német „Urkunde“ (okirat-) szót nem csupán magyarra fordítván, hanem az *Ukon-, Ukkony- és Urkony-*szavakban magyarosítván is. Révész Imrének van igaza, ámbar az utolsó szó a Hunfalvyé volt.

Ház-építés áldomással záródik be. A felül elkészöntött, kiürített és ledobott pohárnak azonban épnek kell maradnia : az eltörés rossz előjel. Minden munkást szakmájának elvégzése áldomás illet, mely mindig istenes megemlékezés és jókívánság kifejezése mellett ejtetik meg.

A magyar mód fölött áldomásozó nép. A ősvallásból ez

a legátalánosabb gyakorlati szokása, — — de kifogástalan keresztény alakban, Ukkó emlékezete nélkül.

Ős szokás a libáczió is: az ivás előtti kiloccsantás. A nép gyakorolja; de természetesen már nem tudja a gyakorlat valódi okát.

A nép teszi; de természetesen nem tudja, hogy ős-szer-tartás szerint jár el. Im egy palócz példa:

„— Miért loccsantanak ki a kulaesből, mikor megki-nálják az embert?

— Tiszteletnek tartják azt, meg becsőletesnek, úgy hal-lottam világeletembe, — felelt a vén palócz. Ha oda kénállya az ember másnak a palaczkot a kocsnába, akkor mongya: „Isten álgya meg!“ — mikor *kiloccsantya*. Má nekem, ha kéri valaki a kossót, mikor vizet iszok, úgy illik, hogy előbb kiöntök belőle. Ha ki nem öntök, aszongyák: „De na' szá-már vagy, ki se öntöttél!“ Mingyá jobban esik az ital, ha kiöntőnek belőle.“ (*Türk Frigyes gyűjtése.*)

4. A Nap és Hald babonáiban.

Minden a jegyre nő. A csillagok félelmetesek. Gyermekek *naphivó*. A palócz naptisztolete. Vélte jelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag- és nap jóslat.

Az ember életszerencséje, fáradozásának sikere a csil-lagoktól függ. Csak az utóbbira kívánok egy-két példát említeni.

Eger-vidéki néphit szerint: „a répát a *Hal*-jegyben jó ültetni; akkor vastag, szálas lesz. Ha meg a *Rák*-ban vagy *Skorpióban* ültetik, akkor ágas-bogas lesz. Minden a jegyre nő.

A kerek ég alatt minden a jegyre nő. Már a hagymát meg a *Font*-ban jó ültetni; akkor lesz nagy feje“ (*Türk Frigyes*).

A csillagok félelmesek: A ki ujjával egy csillagra mu-tat s nem köpi le háromszor az ujját, annak az ujjja elpe-nészesedik. (Bácsm.)

„Ne számlálj csillagot, mert szömötyüd lesz“ (*Há-romszék*).

A ki a csillagokat vizsgálja, annak a kezére szemölcs lesz. (Csángó Hétfalu).

A régi napimádás maradványának látszik a veszprémmegyei „naphivó” gyermek-mondóka:

„Süss föl, süss föl napocska! Kertek alatt báránka. Majd megfagy.

Kertek alatt tikok vannak, Mind megfannak.”

Szabolesban *Türk Frigyes* barátom tapasztalata szerint a temetőbeli és útszéli keresztok ágain a nap, és hold rézképét láthatni.

A palóczokról már említettem, hogy *delelés*-kor úgy tanak pihenőt, hogy arcezzal a napnak fordúlnak. Vagy miként tartják: „apáinkró’ maradt ránk, hogy a *minden jónak teremtő apját: a napot tiszteljük*, azé’ hát minden jóra való munkás arczval fekszik a napnak.”

És *Pintér Sándor* a palóczház homlokzatán látható pyramis alakzatot (Δ) is a Nap, Napisten jelének tartja, a faluvégi pyramis alakú, kőből épült tömöroszlopot, melynek a világ négy tája felé tekintő oldalán fülkéje van, — szintén még ősinék vallja eredetében.

Jolvényének látszik a titokszerű, *kerék*-dísz is; a *kereszt-úton* körrel bezárt *bűvös kör*,

mely egyrészt a kincsek szellemét megjelenésre kényszeríti, másrészt pedig, miként már láttuk, a Rosszak ellen erős ótalom.

Figyelemre méltó némely vidéken a pokolvar népies gyógyításmódja. Ha az már megvan érve, egy tűbe piros selyemszálat húz a tudós s a selymet *keresztbe* úgy huzza keresztül a pattanáson, hogy a szálak találkozása a seb közepére essék. Ezután hüvelyk ujjával a seb körül kört nyomkod. Tehát a négy küllőjű kerék gyógyító bűvös eszköz is.

A lepény hajdan napáldozati étel volt s *kerek*-alakja a Nap isteni tetszésének keresésére vihető vissza.

„Verje meg a Napisten” mondja nagyobb haragjában a székely.

Közmondásunk szerint: *Az alkonyodó nap fáradtak párt-*

a legáltalánosabb gyakorlati szokása, — — de kifogástalan keresztény alakban, Ukkó emlékezete nélkül.

Ős szokás a libáczió is: az ivás előtti kiloccsantás. A nép gyakorolja; de természetesen már nem tudja a gyakorlat valódi okát.

A nép teszi; de természetesen nem tudja, hogy ős-szer-tartás szerint jár el. Im egy palócz példa:

„— Miért loccsantanak ki a kulaesból, mikor megki-nálják az embert?

— Tiszteletnek tartják azt, meg becsőletesnek, úgy hal-lottam világeletembe, — felelt a vén palócz. Ha oda kénállya az ember másnak a palaczkot a kocsnába, akkor mongya: „Isten álgya meg!“ — mikor *kiloccsantya*. Má nekem, ha kéri valaki a kossót, mikor vizet iszok, úgy illik, hogy előbb kiöntök belőle. Ha ki nem öntök, aszongyák: „De na' szá-már vagy, ki se öntöttél!“ Mingyá jobban esik az ital, ha kiöntőnek belőle.“ (*Türk Frigyes gyűjtése.*)

4. A Nap és Hald babonáiban.

Minden a jegyre nő. A csillagok félelmetesek. Gyermekek *naphivó*. A palócz naptisztolete. Véltségjelvényei. Személyesítései. Napkelte előtt. Napnyugta után. Asszony-tilalom. Leány-bűnhődés. Csillag- és nap jóslat.

Az ember életszerencséje, fáradozásának sikere a csil-lagoktól függ. Csak az utóbbira kívánok egy-két példát említeni.

Eger-vidéki néphit szerint: „a répát a *Hal*-jegyben jó ültetni; akkor vastag, szálas lesz. Ha meg a *Rák*-ban vagy *Skorpióban* ültetik, akkor ágas-bogas lesz. Minden a jegyre nő.

A kerek ég alatt minden a jegyre nő. Már a hagymát meg a *Font*-ban jó ültetni; akkor lesz nagy feje“ (*Türk Frigyes*).

A csillagok félelmesek: A ki ujjával egy csillagra mu-tat s nem köpi le háromszor az ujját, annak az ujjja elpe-nészesedik. (Bácsm.)

„Ne számlálj csillagot, mert szömötyüd lesz“ (*Há-romszék*).

A ki a csillagokat vizsgálja, annak a kezére szemölcs lesz. (Csángó Hétfalu).

A régi napimádás maradványának látszik a veszprémmegyei „naphivó” gyermek-mondóka:

„Süss föl, süss föl napocska! Kertek alatt báránka. Majd megfagy.

Kertek alatt tikok vannak, Mind megfannak.”

Szabolesban *Türk Frigyes* barátom tapasztalata szerint a temetőbeli és útszéli keresztok ágain a nap, és hold rézképét láthatni.

A palóczokról már említettem, hogy *delelés*-kor úgy tanak pihenőt, hogy arcezzal a napnak fordúlnak. Vagy miként tartják: „apáinkró’ maradt ránk, hogy a *minden jónak teremtő apját: a napot tiszteljük*, azé’ hát minden jóra való munkás arczval fekszik a napnak.”

És *Pintér Sándor* a palóczház homlokzatán látható pyramis alakzatot (Δ) is a Nap, Napisten jelének tartja, a faluvégi pyramis alakú, kőből épült tömöroszlopot, melynek a világ négy tája felé tekintő oldalán fülkéje van, — szintén még ősinék vallja eredetében.

Jolvényének látszik a titokszerű, *kerék*-dísz is; a *kereszt-úton* körrel bezárt *bűvös kör*,

mely egyrészt a kincsek szellemét megjelenésre kényszeríti, másrészt pedig, miként már láttuk, a Rosszak ellen erős ótalom.

Figyelemre méltó némely vidéken a pokolvar népies gyógyításmódja. Ha az már megvan érve, egy tűbe piros selyemszálat húz a tudós s a selymet *keresztbe* úgy huzza keresztül a pattanáson, hogy a szálak találkozása a seb közepére essék. Ezután hüvelyk ujjával a seb körül kört nyomkod. Tehát a négy küllőjű kerék gyógyító bűvös eszköz is.

A lepény hajdan napáldozati étel volt s *kerek*-alakja a Nap isteni tetszésének keresésére vihető vissza.

„Verje meg a Napisten” mondja nagyobb haragjában a székely.

Közmondásunk szerint: *Az alkonyodó nap fáradtak párt-*

fogója és „nem lehet két nap az égen;“ *többet ér egy nap, mint száz holdvilág.*

Szólásaink szerint a nap: *serken, fölkel, lemén, lenyugszik.* Este bemegy a földbe s ott pihen egész éjszaka.

Napkelté-nek és nyugtá-nak is meg vannak a maga babonái. A napfelkelte *előtt* merített víz gyógyító, más esetben bűvös hatású. E néphitben a *Hajnal*-cultusnak jöhetünk nyomára.

Napnyugta *után* nem jó tejet kiadni a házból, mer' vírt ad a tehén. „Naplemente után szemetet kivinni nem szabad, mert a házban levők nem fognak tudni alunni (Szathmár m.) A lozsádi néphit szerint: megfájúl a feje.

A Naptisztelettel áll kapcsolkozásban azon néphit is, hogy az asszonynak nem lehet hajadon fővel a Nap előtt, ki a házasság jó szelleme, — megjelenni. „Ha egyszer az asszonyt felkontyolták, asszony lett belőle, többet nem szabad, hogy a *nap megsüsse* a fejét. Künn a fejrevalót mindig fenn kell tartani.“

A mese úgy fejti meg a leány férjhez nem menését, hogy rossz szokása volt a szemetet szembe önteni a nappal. A lozsádi néphitben pedig az él: „a nap felé söpörni viték.“

A hozzá való tekintést jutalmazza. Bácsmegyei néphit szerint: *piros* lesz a kukoricza, ha ültetés közben az ültető napba néz.

Sokat ad népünk a nap s csillagok időjósolataira is.

„Esett hajnalra. A hogy kimegyek tennapelőtt este, fel-nézek az égre: látom, ho' *sűrű a csillag.* „No, mondok, hogy bemegyek, esseü lesz harmannapra.“ Aszongya Kátyli Náczi (városi ember):

— Tuggya is maga.

— Jobban tudom, min' maga. Maga nem tuggya a csillagok járását, de én tudom . . . En csak a csillagot nézem. Ha sok apró csillag van: harmannapra esseü lesz“ (Türk Frigyes gyűjtéséből).

„Ha a csillagok nagyon „futosnak“ az égen, akkó szellet várhatónk,“ tartják a Mátrában.

„Ha a nap tisztába halad el, másnap szép üdőt vár-haccz, de ha felhőbe halad el, esső lessz. Ha nap-haladat

után kigyúl az ég, szél lessz. Ha napközbe' igen hëgyësen sût a nap, még essô lessz" (Székelység).

„Ha este a nap fellebbe búvik el, másnap esô lesz, ha tisztába, akkor szép idô" (Lozsád).

Az alföldi pásztor nem hijába, hogy sokat van a szabad ég alatt, de ki is tapasztalta a nap minden tulajdonságát. Ő tudja, hogy

eső leszen,	{	ha napfelkelte előtt zöldes-veres felhők látszanak ;
		ha veresen süt ki és nem forrós nagyon ;
	{	ha keltével vereses felhők látszanak ;
		ha napnyugtával balfelől (délről) sötét felhők mu- tatkoznak.
(Az eső ez esetben közeli.)		
Szeles esőt vár- hatni,	{	ha napközben nagyon tüzesen süt a nap ;
		ha nyugtával felhők borítják a napot.
Szél vár- ható	{	(nagy és sok), ha a nap keltében tüzesen mu- tatkozik ;
		ha a fellegek közül igen veresen süt ki és forráz,
		ha lenyugtával veres tiszta felhők veszik körül a a napot.
Hideg lesz az idő,	{	ha sugarai fölkelte előtt mutatkoznak ;
		ha felhők közül süt ki a nap (hideg téli idő kö- vetkezik) ;
		ha sugarai megtörve látszanak (hideg téli idő és esőzés)
		ha nagyon melegen süt ki a fellegek közül (hi- deg téli idő)
		ha nagynak látszik a nap reggel ;
		ha keltével körülötte gömbölyű kör látszik (hideg és téli idő)
Forróság, jégeső	{	ha nyugtával a nap köré a szelek felhőket ver- nek (hideg téli)
		ha a nap keltével tisztán mutatkozik ;
		ha a nap mintegy órányira kisüt s azután elgyön- gül és sugarait a felhők közül löveli ki (jégeső)

Tiszta	{	ha nyugtával felhők veszik körül a napot (de
időre		nem veres színben);
mutat		ha a nap nyugtával visszapillant és éjszaken veres, délen pedig fekete felhők veszik körül (tisztá, de hideg téli időt várhatunk).

De nem csupán az időt kormányozza a Nap; hanem a természetet is.

„Szen' György öltöztet, Szent Mihály vetkeztet,“ tartja a palóc (Türk Frigyes gy.), mit a napeultus némi töredékénél kevesebbre nem becsülhetünk.

*

Az új és telt hold tisztelete. Mit jó újboldkor és mit holdtöltekor tenni? Hold mint időjós. Hetes száma. Az elemek babonái. Vízi villám.

A régi hold-imádás nem kevés nyomaira akadunk még ma is a népnél. Az új hold, mint új király köszöntetik és a néphit úgy tudja, hogy némely „ráolvasónál“ le kell térdepelniük előtte.

Érdekes a *Csillagmesék* írójának szabolcsi tapasztalata: „Fölbukkant az erdő mögül a telt hold és ezüst fénynyel öntötte el a tanyai ispán-lakot. Egyszerre az istálló fejér oldalán egy emberi alak támad, akár egy szobor s merőn néz a holdba. Elhallgattunk és érdekléssel figyeltük a tünényt vagy egy negyed óráig. Kíváncsiak lettünk, csöndben megkerültük a gyanus alakot. Nézzük, hát látjuk, hogy az urasági csordás áll ott, levett kalappal és a hold felé fordulva suttag, mintha imádkoznék.

Ez a pásztorember imádkozott a Holdhoz.

Kíméletesen huzódtunk vissza, hogy ne zavarjuk áhitátát és eszembe jutottak Jókainak szavai: „midőn a pásztorember nyári éjszakákon át a fűbe elfekve az ég csillagait nézi, az a titkos ösztön, mely őt virasztani kényszeríti, nem a hajdani csillagimádás maradványösztone-e még lelkében?...“

Bizony, kimondhatjuk, hogy népünk egyik kezével mindig áldozgat úgy lopvást ősiszteneinek, — a csillagoknak. Élete folyásában, mindennapi munkájában oly szívósan, annyi hittel ragaszkodik e nemű hagyományaihoz, hogy babonás ragaszkodása egész „vallásos félelem“ (Türk Frigyes).

A Hold-cultus tekintetében még mindig elég erősnek mondható az ős hagyomány. Így a palócz úgy tudja hogy :

„Új hold péntekjén jó haját nyíratni akkor sürűen nő.

Vetni, ültetni holdtöltekor jó.

Meszelni holdfogytán jó; mert akkor kivesz a házhól holmi bogár. Gilisza ellen berenni ekkor jó.“ (Egervidék. Türk Frigyes).

És ugyanezen vidéknek is hagyománya: *Mikor az Újságot először meglátod, hajolj meg előtte: szerencsét hoz.*

A szathmárnegyei néphit szerint: a ki újholdkor pénzt tart a markában, annak egész hónapban lesz pénze.

Újholdkor jó haját, körmöt vágni, akkor gyorsan és szépen nő. A ki holdujuláskor születik, nagyon kövér lesz. (Bácsm.)

A zágoni-i asszonyok sem meszelnek újság-ra.

Újságra itt nem veteményeznek; mert a vetemény csak levelében fejlődnek. A viola újságra vetve teljetlen marad.

Újhold péntekjén fésülni nem szabad, mert az ember megnémül, vagy haja elhull.

A tyukot újhold péntekén vagy vásáros napon kell megültetni, hogy jól költsön

Ha a csirke újságra kelt ki, jó tojóvá válik.

Fát, virágot oltani, gabonát vetni újságra kell.

Disznót újságra ölni nem jó, mert husa hamar megnyüvesedik. (Zágon.)

Ugyan itt tartják, hogy holdváltozáskor nem szabad vágni épület- vagy szerszámfát, mert az szúrágott lesz.

A bácsmegyeiek úgy tudják, hogy: tavaszkor akkor legtanácsosabb ültetni vagy vetni, a midőn a hold a föld alatt van.

Sok vidéken figyelemmel vannak a gazdasszonyok reá, hogy úgy ültessék meg a tyúkot, hogy a költés újholdra essék; a hogy a hold növekszik, úgy fognak a kis csirkék is növekedni. (Szathm.)

Lózsád népe a következőkben vall a hold időleges hatására: „Ha újságra malacozik a kocza, akkor agyarai nőnek a malacznak, miket le kell vágni.

Ha újságon malacozik a kocza, eldöglenek a malaczkok.

Újságon nem jó veteményezni, mert csak virágzik, de nem terem, s a ki virágot vet, az nem lesz csokros, hanem teljetlen.

Ha fát vág, akkor a szű boleáll, s mind megeszi. Újságba meszelni nem jó, mert

„A ki holdtöltekor születik, a hetedik éven túl nem viszi. (Csurgó.)

Ha a hold tiszta, jó idő lesz.

Ha nagyon sárgán látszik, eső lesz.

Ha a hold télen felhőkkel van borítva, hideg időt jelent.

Ha újhold harmadik vagy negyedik napján a holdsugarak el vannak setételve, esőt várunk.

Ha a holdudvar tűzveres, — *hideget* és *nagy esőt* mutat.

Ugyanez várható, ha holdtöltekor feketeség látszik rajta, vagy ha karikák vesznek körül.

A népbabona előtt az *újholdnak* van nagy kelete és a *hold tölté-nek*. Tőle származik a *hetes szám* hitregés volta is.

Az elemek: tűz, víz, levegő cultusának hagyományai tekintetében az eddig mondottakra legyen elég rámutatni addig is, míg gyűjteményünk teljesebbé válhatik. Szzebbnél-szebb mythoszi virágokat szedegethetünk még össze a népelet mezején.

Ilyen például a *Vízi villám*.

„Egy recski ködus há't nálunk. Felbeszégetünk sokáig. A' monta, hogy *kisírtet* nincs. Mer mikor az Isten az embert agyagbú teremtetete, belelehelte; oszt az a *szelelet*, ha mehhaz az ember, visszamegy az Istenbe, a honnan gyött; az többet ide a földre vissza nem gyühet. De *bírályosók*, azok vannak. Csak azt csudálom én, ho' tud elvátóznyi hun kutyájé, hun macskájé, hun kecskéjé! . . Mő' van *vízivillám*. Mikor legénkoromba éczaka a Kisasszon-temetőbe a lovat kiesaptam, oszt mebbéklyóztam: fé tizenkettőkor mindé' hazagyött, mer — vízivillámot látott. Éfé után 1 órátu megint memmaratt. Meg mikor a Hajdúhegy vőgyin, a lábába legeltettünk, ott se maradt meg a ló éfékor a — vízivillámtú. (*Türk Fr. gy.*)

*

Fáradt ujjam közül kiesik a toll, s remegő kézzel teszem nem remekbe készült munkámat a hazaszéretet oltárára, melynek szent tüze fog hű őrzőket találni az új évezredben is!

JEGYZET.

¹ *Eduard Sayous*: L'histoire des Hongrois pag. 116.

² Ezen szellemben indultak meg az első mythologiai tanulmányok, vagy csak fejezetek *otrokócsi Foris Ferencztől* (*Origines Hungariae* 1693.), *Cornides Dánieltől* (1791: *Commentatio de religione veterum Hungarorum*), *Horvát Jánostól* (1817: A régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotokról), *Kis Bálinttól* (1839: Magyar régiségek), *Bizoni Károlytól* (1845: Magyarok ázsiai emléke), *Jerney Jánostól* (1844—5: Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett), *Kállay Ferencztől* (A pogány magyarok vallása 1861), melyeket több-kevesebb méltánnyal említ a magyar írók történetkönyve.

A magy. tud. Akadémia ez évi első ülésén e tárgyban *Katona Lajos dr.* ismert írónk, mint vendég „A magyar Mythologia irodalma” czímen figyelmet keltett értekezést olvasott föl, melyben szigorú kritikával, nem fukarkodva az elismeréssel sem, — foglalkozik főleg *Horváth István*, *Cornides*, *Kállay Ferencz* és *Ipolyi Arnold* munkásságával, melyet a mythologia kérdésének fejtegetése körül kifejtettek. *Ethn.* VIII. 54. l.

³ *M. Myth.* „Előszó” XII. l.

⁴ Csengery főbb kifogásai *Ipolyi „Magyar Mythologia”* című munkája ellen kivonatosan a következők:

„*Ipolyi ur* munkájában folyvást hivatkozik a gyűjteményében levő mesékre, mondákra s egyéb efféle adatokra. Miért nem sietett azokat mindenek előtt közrebocsátani? ... Ha ezt teszi, nemcsak magának több ideje marad azoknak egybevetésére: hanem más írók figyelmét is e tárgyra fordítván, némi buzgóságot sikerül vala élesztenie hasonló gyűjtések iránt; az előszavakban és kritikákban talán eszmecsere is fogott támadni, ami előkészítette volna utóbbi nagyobb munkájának mind megérthetőségét, mind kelendőségét.” (*Csengery*: Tanulmányok és jellemrajzok I. 19. l.)

„*Ipolyi ur*, — mondja alább — azon meglepő állítással lép föl mindjárt munkája kezdetén: hogy *népünknel még maiglan majdnem minden a régi kerékvágásban van*; hogy szokásai, öltözete, eledele (? lótej), gondolkodása, természeti világnézlete még nagyobbára legalább, a régi, amint volt századok előtt. S e szempontból aztán *minden* népies szokásban, mesében stb., ami népünk között él jelenleg, mind magyar, és mythologiai nyomokat lát még akkor is, ha a közöttünk és körülöttünk lakó népeknél ama közmondásokat, szokásokat, meséket mind föltaláljuk.

Mennyire kritikaian ez eljárás, úgy hiszem első tekintetre föltetszik mindenkinek, aki némi jártassággal bír a történetekben. Az elvet,

mely Grimm nyomozásaiban oly termékenynek mutatkozott, mindjárt munkája kezdetén túlságig viszi szoroznák, ami aztán szükségképpen képzelenségre vezet." (U. o. 20. l.)

„Részemről — úgymond hosszas közbevetés után folytatólag — anyyira szembetűnőnek tartom ez állítás képtelenségét, hogy czáfolásával sem foglalkoznám, ha Ipolyi ur munkájának nagy része e valóttan tételre nem volna építve: ha péld. az ősz magyar istenfogalmat mindazon szólásformákból, melléknévekből nem állítaná össze, melyeket a magyar jelenleg az istenségre ruház. Így péld. az „egy élő Isten“ kifejezésről, mely alkalmasint a keresztény hitformával csúszott nyelvünkbe, következett a magyar ősz monotheismusra, — mennyire helyesen, majd meglátjuk.

Meglehet, mint fönnebb is mondtam, hogy a kifejezésekben, szólásformákban, melyek a nép között e részben divatoznak, van egy és más, amely még régi világnézetünk maradványa, ezt azonban szoros kritika útján állapíthatni meg, amit Ipolyi ur, tágalapú kiindulási pontjánál fogva, meg sem igen kísért. Elfogad majd mindent vizsgálatlanúl, s következtetéseket von abból, amit vizsgálat nélkül elfogadott." (U. o. 24. l.)

„Ki fogja mondani, kérdezi Csengery másutt, hogy Ipolyi ur helyesen cselekvék, midőn összezavarta a magyar mythológiában mindazon elemeket, midőn, úgyszólva, nem is akar elismerni europai, idegen befolyást. azon, hitűségünknek hízélgő állítással igazolván nézetét, miszerint: „a magyarság oly erélylyel nyilatkozott e téren, melyet hazánknek nevezünk, hogy gyakran nemzetünk fogadtatá el nyelvét, szokását stb. a közünk lakó népiségekkel." (U. o. 31. l.)

„Ipolyi ur nem is akar különböztetni s úgy bánik a nép közt talált mesékkel, mondákkal, szokásokkal, mint a közmondásokkal. A közmondásokat kivonatban egybeállítja, minden tárgyról összeszedi például mindazokat, a melyekben előfordul az „isten-név" és így szól: ime ezen meg ezen tulajdonokat köti össze az ősz magyar mythologia az istenség fogalmával, keveset törődve azzal, hogy az idézett kifejezések közt nem egy van, amely minden népnél általános, ami kölesönzött, sőt épen keresztény." (U. o. 33. l.)

„S amit egybezarvarja, — mondja a többi közt — műve a magyar és idegen elemeket: szintoly kevés érzéket tanúsít az ősi-nek, eredeti-nek kiismerésében, szemközt azzal, ami későbbi származású, s nem a népképzelet alkotása." (U. o. 37. l.)

„Ipolyi ur azonban csak az europai hitkörök, mondák, mesék befolyását vonja kétségbbe: az ázsiai mythosokat oly szoros összeköttetésben látja az általa *ugynevezett magyar mythológiával*, hogy azon hitkörök befolyásával minden lépten-nyomon találkozunk." (U. o. 39. l.)

„Amily kevésbé hajlandó a körülöttünk fekvő népek befolyását elismerni, kikkel ezer év óta élünk együtt: annyira elragadja őt mythosalkotási heve ázsiai párhuzamaiban, úgy hogy sokszor, úgyszólván semmiből teremti a magyar mythoszt, a keleti mythoszek képmére és hason-

latosságára, azon elmélet szerint, így s így van ennél vagy amannál a keleti népnél, tehát így kell lenni nálunk is.

S ugyan o párhuzamok néha meg ellenkező túlságba is ragadják. A Toldy-monda eredetiségét, azt hiszem, kézzel foghatólag megmutatta báró Kemény Zsigmond. *Ipolyi* ur addig keresi a hasonlatokat minden világrész hősmondáiból, míg vögre a magyar hősről minden saját, magyar népies színt, a történeti monda minden egyéni vonásait eltörölve, az ó-kor kalandor hősenek, egy Heraklesz, Rustem stb. tipikus alakjában tünik föl." (U. o. 42. l.)

"A hasonlítás törvényei azt parancsolják, miszerint valamely nyelvet először is azzal hasonlítsunk össze, a melynek rokonsága előttünk nem csupán az anyag, hanem az alak tekintetében is bizonyos. A rokon nyelvek vizsgálata nélkül egy nyelv szógyökeiről sem lehet beszélni.

S *Ipolyi* úr mythologia rendszere nagy részint az ellenkező nyelvészkedésen alapszik. Majd egy indógerman, majd egy semi nyelvben köresi egyik és másik szó gyökerét: az *ural-ajtai* nyelvekhez nyelvészeti párhuzamaiban, fölvilágosításaiban csak igen ritkán, mondhatni kivételesen folyamodik. Megesik, hogy a hol egy rokon hangzású és értelmű szó valamely áltáji nyelvből, más által figyelmoztetve, megüti fülét, azt legfőlebb jegyzetben említi meg, míg a munka szövegében más, nem rokon nyelvcsalád köréből igyekszik kiokoskodni egy vagy más összavunk értelmét. Jegyzetében olvassuk, hogy *Reguly* figyelmeztette őt, miszerint a csoremisz nyelvben *esta* = csinálót, teremtőt jelent. Amit az *isten*-név magyarázatánál látunk, ugyanazt tapasztaljuk péld. a *táltos*-név fejtegetésében, melyet a hindu *tat* (= az, amaz atya) gyökből származtat, amit aztán rokonságba hoz az egyiptomi *Tóth*-tal, sőt *Phtah* istennel és a kaldei *Thaute*-val stb. Szükség volt-e e név jelentésének keresése végett Indiába mennie *Ipolyi* urnak, midőn például Hunfalvy fejtegetéseiből tudjuk, hogy a finn nyelvben *taitaa* = *tudni*-t jelent, s *taitaja* annyi mint *tató*, *tátós*, melyet a különböző nyelvjárás majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejthet, mi e szerint tudóst jelent? *Ipolyi* ur ezt nem tudván, miután előbb idegen nyelvek körében kereste e szó jelentését, utóbb maga is mintegy kételkedve eljárása helyességén, azon ingatagságnál s idestova kapkodásánál fogva, mely általában jellemzi nyelvészkedését, azon hibába esett, mely a rokon nyelvek nem tudása miatt szinte kikerülhetetlen, hogy a mi nyelvünk módja szerint elemez kölcsönvett szokat; s a *tátos*-nevet még a magyar *szájtató*-val (*tát*, *tátó* = *dőre*) is igyekszik magyarázni. Így a *tatár*-név magyarázatával, melyet a magyar *tatar* (honnan: *tatarozni*) névből származtat, mennyire helyesen, meglátjuk alább. Legyen elég ez egy-két példa sok helyett. Ha szerzőnk minden szóelemzését bonczolni akarnók, hasonló vastagságú könyvet kellene írni." (U. o. 58. l.)

"Valamely szó gyökereiről csak a rokon nyelvek vizsgálata után mondhatunk helyes ítéletet . . . Ügyelt-e *Ipolyi* ur e törvényekre szószármaztatásaiban? Megfelel-e például az etymologia törvényeinek; ha szerzőnk az „ördög”-név utolsó szótagját a szanszkrit *dev*-ből származ-

tatja s hogy a rokon hangzást kihozza, az „idegen“ névből előbb *magyar többest* képez s e többest veszi aztán egyes jelentéssel (devek = dők = dög)? E kérdések eldöntését nyelvtudósainkra hagyom.

És csak némi általánosságokra figyelmeztetem ismét Ipolyi ura, melyek úgy hiszem minden történetnyomozó által szemmel tartandók, aki a nyelvtudomány fáklyájával keres világot, a hol egyéb történeti nyomok az őskor szürkületében elvesznek szemeink elől.

Mindenek előtt föltűnt előttem, hogy amint munkája kezdetén fölállítá Ipolyi ur ama képtelen állítást, miszerint a magyar világnézet egy egészen új hit és polgárosodás fölvételével, ezredéves su lódás és idegen elemekkel való érintkezés mellett sem változott mind e mai napig: úgy a magyar nyelvre nézve sem akar európai kölcsönzéseket elismerni; valahányszor oly szóra akad, mely például a szláv nyelvekben egészen föltalálható, tagadja a kölcsönzést s vagy valamely rokon hangzású ázsiai gyökszóra, vagy — a hol ilyesre nem talál, — egyszerűen az *ős nyelvre* utal. Így a *pokol-* és a *nyavalya* származtatásaiban.

Másik hibája Ipolyi ur nyelvészetének, hogy többször az idegen nyelvek teljes ismerete nélkül nyelvészkedik, egyes szavak, szótagok puszta hangzása után indulva s keveset törődve azzal, hogy ugyanegy hangzású szó különböző eredettel és értelemmel bírhat különböző nyelvekben.“ (U. o. 61. l.)

„Ipolyi ur az összes keloti nyelvek egyes szavaiból építi föl mythologiai rendszerét. Így látjuk ugyanazon vallás papjait majd tibeti (*bonczok*, lásd *garabonczok*), majd zsidó (rabbi) néven nevezni el, mely utóbbi meg egy perzsa szóval párosúl, hogy Ipolyi úr szerint *robonbán* legyen.“ (U. o. 63. l.)

„Szerzőnk a *tatúr*-név gyökét majd a „*tat*“ mytkoszi névből származtatja, s tehát a szanszkritből — mely név már a *títos*-név magyarázatánál szerepelt nála: majd *tatar*-tájszónkkal hozza összeköttetésbe, mi rossz, rongyos, hitvány, alávaló embert jelent. Innen *tatarozni* = megfoltogatni. S mind a mellett, hogy ilyen megvetést fejez ki e szó, azt hiszi szerző: „hogy világosan kivehető óriási tulajdonokra vihetők vissza e szó maiglan fentartott értelmői.“ S mivel igazolja ezt? A szokásos szólásformákkal: *vigyen el a tatár* stb. Ha meggondoljuk, hogy hasonló szólásformák vitték rá szerzőt, miszerint a *nyavalya*-ból, *fené*-ből, *ocsmány*-ból is mythologiai fogalmakat csináljon, ezen nem csodálkozom. Minden áron magyar Mythológiát akart alkotni. De csodálom, hogy nyelvtani hozzávetéseiből történeti következtetéseket is von.“ (U. o. 66. l.)

„Idézhetnék több hasonló adatot is Ipolyi ur művéből. Azonban ezen adatok közül néhány úgy is előfordúl, ha majd részleteire térvén, vizsgálni fogom, mi tehát Ipolyi ur szerint a magyar mythologia.

Akkor az is még inkább ki fog derülni, hogy szerzőnk nem helyesen cselekvék, ha a németek példáját követve, valamint mythologiai párhuzamaiban, úgy származtatásaiban is többnyire a szanszkrit népet vette kiindulási pontjául. Szintoly tévedés, mint Otrókocsié és másoké,

kik a zsidó nyelvből indultak ki őstörténeti nyomozásaikban, amit Ipolyi ur több helyen kárhoztat. A német nyelvet rokonsági kapcsok fűzik a szanszkrithez s e rokonság nem csak a nyelv idomában, hanem anyagában is minduntalan föltűnt. Kétségtelenül a mi nyelvünkben is vannak indogerman szavak, a szanszkrit tanulmányok ennél fogva hasznosak ránk nézve is. Hasznosak e nyelv rendkívüli tökélyeinél fogva is. Mindenek előtt kell azonban művelnünk a rokonabb uralaltaji nyelveket. Így egészíti ki egyik irodalom a másikat, a nyelvészet a nyomozó történetírást.

Azt hiszem, a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy Ipolyi urnak kétségtelen érdemei vannak a magyar mythologiai nyomok gyűjtésében; de kitetszik egyszersmind, hogy ez adatok egybeállításában nem járt el azon kritikával, melyet a nyomozó történetírótól várhatnánk.

Ebből következik, hogy ingatagnak kell lennie azon épületnek, mely a kritikátlanul egybehordott anyagokon, ily tágalapú mythologiai párhuzamokon és oly helytelen nyelvészkedésen alapszik." (U. o. 68.)

Eddig Csengery, ki jól tette, hogy ámbár ígérete ellenére, cikksorozata folytatásában egészen tárgyilagos volt és minden való vagy látszólagos személyeskedés nélkül vitatá meg ellentétes módszerét.

⁵ Dr. Dudek János: a kereszt. vallás apologiája. Budapest 1893. 236—239. l.)

⁶ Az ugor-ág Norris szerint a magyar és ostyák, a permi, szürjén és cseremis nyelvket s más kisebb volgai törzsek nyelveit foglalja magában (L. Csengery i. m. 194). Ezen állítás mellett bizonyítanak a hármas nyelvű perzi. ékíratok szkitha szövegének egyes szavai (L. alább Turán és a szkíták nemzetisége cz. cikkett).

⁷ Négyessy László tr. egyetemi tanár ur szíves sorai után.

⁸ Hunfalvytól átvett állítás, melynek a látszó oka abban nyilvánul, hogy *tenger*-szavunk török kölcsönzés. Valószínűbb is, hogy csupán az ugor „saras,” „saris”-szót szórította le a török „tengiz” a gyakorlat teréről.

⁹ Magyarul	Vogokül	Finnül
szem	szem	szilme
fej	pänk	pää (olv. pe)
torok	tor, tur	kurkku
kéz	két	keszi
hón (al)	khanél, khalna	kain (alo)
váll	vaien, väyén	olka
szív	szim	szüden
máj	majt	maksza
velő	walem	üdin
vér	wuir	veri.

¹⁰ „saras,” „saris” a vogulok, ostyákok, permiek, szürjének nyelvében a *tenger*-fogalom hordozója. A magyar *Sár*-név nem azonos-e vele? Annyi bizonyos, hogy *saar* a régi nyelvben tavat, kiterjedtebb álló vizet jelentett.

¹¹ *Hunfalvy*: Sur l'antiquité des Hongrois. Compte-rendu du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. I. 591—5.

¹² *Bálint Gábor* a többszörös ázsiai utazásairól és nyelvbuvárlatairól ismeretes tudósunk a *tamul nyelvet* úgy mutatja be, mint „a turáni nyelvek szanszkrit-ját.”

Azt vallja, hogy nemzetünk a közép és éjszaki Turánságban, mint külön egyediségű népség áll, s hogy ekkép nyelvünk édes-testvéri rokonságban nincs sem a Közép-Turánság főbb nyelveivel (mint Japán, Mandsu, Mongol és Tatár), sem a Turánság éjszakra szorított asteroidjainak, a Suomi vagy Finn-féle népecskéknek kétes minőségű nyelveivel.

Caldwell püspök azonban a dél-indiai nyelveket az éjszaki Turánsággal általánosságban összehasonlító nyelvtanában (Comparative Grammar of the Dravidian Languages) rámutatott, hogy ama nyelvek az éjszaki Turánságban a nyelvünkkel együvé osztályozott nyelvek rendébe sorozhatók. Ha én turáni fajú nem volnék, ugymond, s gyermekkorom óta nem sovárgok vala az eredetünket takaró sűrű homály mögé jutni, meglehet beértem volna a rokonság amaz általánosságban való kimutatásával s nem törődtem volna azzal, hogy a magyar nemzet által fizetett, tehát hivatalos nyelvészei miként igyekeznek a Turánság legelferdültebb nyelvecskéire alapítani egyoldalú tanaikat. Minthogy azonban turáni fajú vagyok, s a dél-indiai nyelvek tanulmányozása arról győzött meg, hogy amaz általánosságban reá mutatott rokonságot határozottabb és meggyőzőbb alakban kell a nemzet tudomására hozni: azért küldém be 1887-ben Beirut városából az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai számára kilencz évi tanulmányozgatásom rövid kivonatát ily czim alatt („A Tamul nyelv a Turáni Nyelvek Sanscrit-ja”). Természetesen a tamul nyelvet nem azért neveztem sanscrit-nak, mintha az oly bonyolult és nehéz volna, mint a sanscrit, hanem azért, mert valamint ez a legrégibb irodalmú nyelv az árya nyelvekre nézve: *épen úgy a tamul nyelv a turániakra nézve*, ezek közzé nem számítván sem a Kinai-féle egyszótagu nyelveket, noha több ősi-szó közös a kinai, tamul és magyar nyelvben, sem a szó közepébe ékelő Malay-féle nyelveket, sem a turáni alapú, de igen-igen korán sémi-árya logikára tört Sumir-Akkadi csoportot.

Mivel pedig a tamul nyelv a szorosabb értelemben vett Turánságban a legrégibb írott okmány, nem következik-e abból, hogy nyelvünk vizsgálásánál még akkor is első sorban volna tekintetbe veendő, ha az nyelvünkhöz nem is állaua közelebb, mint a Turánság többi ágaihoz? Mert ugyan mi bizonyít a nyelvészeti összevetéseknél, mintegy szembeállításoknál a józan ítélet szerint többet, az-e, ha nem tudom hány (Caeremis-Vogul doctor) igyekszik kimutatni, hogy pl. a magyar *a*, az (régén *ad*), *azon*, *i*, *e*, *ez*, *ez-en* stb. mutató elemek nyelvünkben csonkák, kopottak, minthogy azok az általuk eredetibbnek dekretált éjszaki nyelvecskében *s* vagy *t* kezdetűek, vagy az, ha én kimutatom, hogy a Tamulok ősrégi, pálmalevelekre vasbegyel írt szótáraiban, s vagy félszáz millió ember ajkán is a megfelelő alakok *a*, *adu*, *adan*, *i*, *idu*, *id-an* (id-en) stb.?! Nem

joggal mondhatja-e az elfogulatlan nyelvész, hogy koressék a doktor urak az ő teljesebb alakjaik mását az árya germán-szláv nyelvekben?

De én ama kivonatka által nem csak arra kívántam figyelmeztetni a nemzet fiait, hogy a tamul nyelv a Turánság legrégibb írott okmánya, hanem arra is, hogy a Tamul-féle nyelvek magyar nyelvünkkel szorosabb összefüggésben vannak, mint a hogy az idéztem műben látható, s hogy ezen szorosabb összefüggésnek igazolását a körülmények engedtével a nemzet, s ha kell, a külföld elé is merem terjeszteni.

Már most lássuk, mit tartalmaz, s mire czéloz két részből álló tanulmányom.

Az első vagy nyelvtani részben igyekeztem kevés segédeszközeimhez képest kimutatni, hogy az alább rámutatott ősi hazától idáig, s még itt e hazában is tartott különféle érintkezések által kimagyarázható külretegek nélkül tekintett magyar nyelv hangtanilag, alaktanilag és szókötésileg is az összes éjszaki Turánság nyelvei közül *legközelebb áll a dél-indiai Turánság alább ismertetett 12 testvéryelvéhez*, és ezek között a minden tekintethon óriásilag kimagasló, régi és gazdag irodalmú tamul nyelvhez, a mely kitűnő tekintélyek, mint: Rev. P. Percival, Rev. W. Taylor, Dr. Caldwell püspök, Dr. Rev. G. U. Pope és több mások ítélete szerint minden tekintetben kiállja a versenyt magával a sanscrit nyelvvel.

Hogy régi nyelvünkben birtokragozás nem volt, mutatja *a)* az, hogy én, te, ő a birtokragos szó előtt ragtalan áll (az én apám), *b)*, a székely nyelvjárás szerint: miénk mellett, münk-ő járja, s a megszólításnál „édes anya! (s nem édes anyám), édes apa (s nem édes apám)” stb.

Általában szomorú jelenség, midőn a turáni embert nem turáni ember akarja tanítani arra, a mit ő maga som ismer. Valamint szomorú tény az is, hogy mi igazi turáni nép létünkre kapkodunk arab, perzsa, sőt sanscrit, tehát csupa idegen fajú régibb nyelvek után (nem is említve az éjszaki Turánság semmit mondó nyelvecskét), holott a mi még ma is élő sanscritunkról, a tamulról, ha gróf Széchenyi Béla úr nem áldoz, valószínűleg ma sem tudnánk többet, mint a mi a M. Nyelvtudományi Közlemények egyik régibb füzetében van, a mely szerint a Tamulok nyelve nincs nyelvünkkel rokonságban.

A mű 2-ik vagy szótári részében a számos, nem csak kiszaggatott gyökök, hanem törzsek, ágak és képzetek azonosságából, a mi a rokonságnak mintegy folytonosságát mutatja, láthatni, hogy a tamul nyelv oly gyökök és képzeteknél ad kézzelfogható magyarázatot, a melyet az éjszaki Turánság nyelvei még kerébbe törő vallatás után sem adhatnak; mert hiába, a mandsuk szótárát neu lehet a szereveszett tunguz nyelvből kifejtetni, a mongolokét sem az általuk félnyelvűnek nevezett buriátokéból, pedig ezek testvéryelvek, sőt ez utóbbi nyelvjárás. Vagy mit lehetne arról tartani, a ki a görög nyelvet az albánból, s a sanscritot az afghán nyelveiből akarná kifejtetni és tudós alapra fektetni, minthogy rokonok, s a számnevekben még jobban, mint a magyar az éjszaki nyelvecskékre nézve?

A Tamul-féle nyelvek nem ismerése miatt van az, hogy az évek előtt hevenyében összeállítottam „Magyar-Mongol Párhuzam“-ban tett összevetések egy része ma nem állhat meg. Nagy baj a nyelvészetre nézve, hogy nem betűszámoltam az, a mi szerintem azt teszi, hogy még ugyanazon egy nyelvben sem lehet valamely betűre nézve kivétel nélküli szabályt föállítani. Ki merné például azt állítani, hogy a magyar *gy* nyelvhang a *d*-nek lágyulása, a mint a gyémánt (Diamant) idegen szón kívül, az eredetibb székelv *va-d*-nak-ból lett vagynak bizonyítja, mikor látjuk, hogy Georgius-ból György lett, s mi több, még *jö*-ből is *gyö* lehet? Épen ezért, a mily téves a túlságos csűrös-csavarás, épen oly hibás eljárás a csupán hason hangzaton való lovagolás. De vakmerő eljárásnak tartom új gyököt csinálni, s azt mint tényleg létezőt mutatni.

Én a szótári részben a magyar nyelv összes szókincsét a gombalakok kivételével szemügyre vettem azért, mert annak jó része finn kaptára üthető nem lévén, kölcsönnek tartatik, s azután levonnak belőle nemzeti mivoltunk, sőt multunkra nézve is olyau következtetéseket, hogy csakugyan méltó a Cseremis (= rothadt) nézve az a magyar, a ki azokat olvasva, ülőhelyében képes maradni.

Annak megítélésére, hogy valamely szó a Tamul-féle nyelvekben sanscrit-e vagy turáni, tekintetbe kell venni a sanscrit nyelvnek éjszaki társait, nevezetesen a hangtanilag és szótárilag igen közel álló szláv nyelveket, de tekintetbe kell venni az éjszaki Turánság olyan nyelveit is, a melyekről inkább föltehető, hogy arya befolyástól mentek, mint a mandsu s részben a mongol nyelv.

A magyar szókincsnél hasonlóképen nem téveszthetők szem elől a szláv nyelvek, nem a Szlávok hánytorgatott műveltségénél fogva, mert bizony az egyenes haju mongolság még ma is mint ember minden tudomány nélkül magasabban áll, mint a csupa csudákban hívő szlávtság nagy zöme, hanem azért kell tekintetbe venni, mert régóta élünk együtt kereszteződve kölcsönösen. Azonban a magyar nyelvnel is áll azon tétel, hogy nem mind szláv, a mit annak tartanak, mert a szláv nyelvekben nemcsak mongol-török-tatár szók szerepelnek, hanem hun-magyar szók is.

A mondottakból következik, hogy magyar-tamul összevetéseimben, a hol különösen indokolt volt, az összevetést támogattam a főbb közép-turáni nyelvekből, a mandsu, mongol a török-tatárból való példákkal is annyiaval inkább, mert nálunk mindkét hivatalos nyelvészpárt mongol-izonyban szenved, pedig hiába, mert azt mellőzni a magyar nyelvésznek nem lehet. Nem lehet azért, mert nyelvünkben oly elemek közösek a mandsu-mongol nyelvvel, a melyeket jó szemügyre venni épen történeti szempontból szükséges.

Midőn említett Magyar-Mongol Párhuzamom összehevenyésztem, saját költségemen adva azt ki, sokat nem láttam, a mit ma a Turánság-ösokmánya, a tamul nyelv által tisztán látok. Akkor a mongol-mandsu nyelvekben és nyelvünkben azonos szókat közös turáni kincsnek tartottam s ma is egy részét annak tartom, mert a nyelvtények arról győztek

meg, hogy minden árva szó valamely turáni nyelvágban nem szükség-kép kölcsön csupán azért, mert egyik gyöke csak így 2-dik, 3-ik, vagy 4-ik ágban él.

De egy másik részét kölcsönnek kell tartanom, de nem a hivatalos nyelvészet szerint a mongol-mandsu nyelvekből a miénkbe, hanem ellonkezőleg, a székely-magyar nyelvből amazokba, sőt a jelenlegi keleti törökségbe. Mert hogy az állítólagos volgai csuvas-török hatás csak igen-igen piczi mértékben állhat, mutatja azon körülmény, hogy a nyelvünk-höz legközelebb álló, közel félszáz milliót számláló dél-indiai turánság szintén *r*-ező, mint a magyar és mongol nyelv, a mint a szótári részben látható.

Bálint itt egy-két olyan szót mutat be, a melyek, mivoltát megismerni fontosnak tart.

De hogyan merem én a székely-magyar nyelvet mongol-mandsu érintkezésbe hozni, fogja mondani a hivatalos nyelvészek által már csaknem sarokba szorított nemzeti nyelvész és történész?

Hát úgy, hogy az én nyelvészetem szerint áll az elfogulatlan külföldi történészek, mint: Deguignes, Rotteck, Neumann, Thierry Am. kutatásainak lényege, a mely szerint az európai Húnok a kínai évkönyvek Hiung-nu vagy Hun-jo nevű népe. De főképen áll az én nyelvészetem szerint a mi hagyományunk és krónikáink azon sarkalatos tétele, hogy Hún-or és Mog-or testvérek voltak, természetesen nem mint a biblia Nimrod, vagy Chronikáink Menróth-jának fiai, hanem mint a Közép-Turánság egyik ágának két főtörzse.

Ezen állításom azzal indokolom, hogy miután nyelvünk legközelebb áll a Tamul-féle nyelvekhez s ezekben a mi *k*-s többesüaknek megfelelően kívül még egy *r*-es többes vagy ma megtisztelő alak is van: minden valószínűség szerint az ősi székely magyar nyelvben is volt, a mit a Hún-or és Mog-or törzsneveken kívül egyebek is bizonyítanak. (L. A többesképzést a nyelvtanban.) Chronikásaink korában érthetetlen lévén az *r*-es többes, a törzsnévből személynevet csináltak. Hogy a törzsnevek rendesen többes végzettel állanak, mutatják a többi közt a következő mongol törzsnevek: Xos-ot, Oni-ut, Buri-at, Oir-at, az eredetileg mongol Kerg-id, ma török-tatár törzs, Kirg-iz, de ismét csak többes alaku neve.

Ezért merőben fölösleges a magyar nemzet eredetileg törzsnevét, a Mog-or, Mog-er, Moger (cf. mandsu ri többesképző) alakot a Közép-Volgánál nyomorgó vagy Szibéria erdeiben kódorgó bizonytalan mivoltu népecskék nyelvéből tákolni össze annyiival is inkább, mert annak minden csürés-csavarás nélkül megfelel a különben is legközelebbi tamul nyelvnek mag-ar vagy mag-er (fiuk, emberek, ember. Tuda, mokh gyermek) többes és megtisztelő alaku szava épen olyan jelentésben, mint a minőt ősi törzs- vagy népnévnél lépten-nyomon találunk.

Hogy a Hunokat az egyik hivatalos nyelvészpárt Török-tatár nemzetiségűeknek mondja a hun személynevek alapján, az semmit sem bizonyít, mert ugyanazon nyelvészpárt az Avarokat is ugyan oly alapon

Török-tatároknak bizonyította be, s mégis a Kaukázusban élő Avarok minden egyebek, csak nem Török-tatárok. Vagy talán a történet Avarjai s a kaukázusi Avarok mások? Aligha. Az Avarok mai nyelve szorosabb vizsgálatra vár. Bizonytalan följegyzésü, jelentősre nézve magyarázatlan személynevekből történetet csinálni vagy azt elferdíteni nem tanácsos. Aztán a hun személynevek közt olyan is van, mint pl. Oi-bars, a mely még ma is minden Mongol előtt ismeretes „erdei tigris” értelemben. Hol a mi turáni szónk a tigris megnevezésére?

A kínai évkönyvek által föntartott *ten-ki-li-ku-tu* összetett szó, mint a *Hunok* vagy *Hiungnu-k* fejedelmének czime, tohát körülbelül „ég vagy isten fia” jelentéssel, látszanék valamit bizonyítani, de nem épen azt, hogy a Hiung-nu-k török-tatár nyelvűek voltak, mert ama kínai átírással szó első része inkább a mongol *tengeri* (ég, isten) alaknak megfelelő, mint a török-tatár *tanri*-nak. A *ku* szó „fiu” értelemben se nem mongol, se nem török-tatár, hanem inkább a tumul *kutti*, *kuttan* (enfant, fiú) szóval egy. Azonban ama cím sem elégséges a Hiung-nu-k nemzetiségének biztos meghatározására, mert a *Hiung-nu-k*-nál a fő- vagy vezérszerepet vivő népségen kívül lehetnek Mongolok, Mandsuk stb. mint alattvalók vagy szövetségeseik. S ki biztosít arról, hogy a kínaiak nem ezek valamelyikének tolmácsolására jegyezték föl ama címet? Hát a Magyarokat a tolmácsok után nem nevezték-e a Görögök Törököknek? Én épen a Húnoknak a Mongolok (éjszokról) és Mandsuk (keletről) mellett laktából magyarázom a székely-magyar és mandsu-mongol nyelvekben látható sok hangtani és szókinsi azonosságot. Azután ki tudná megmondani, mi mindenféle nemzetiségű elemek voltak a Dzungáriából a Volgához s onnan később Pannoniának tartó Húnok seregében?

Hogy a Hunok (valószínűleg a mongol nyelv által *hün*, *kün* alakban „ember” jelentésben megőrzött ős-turáni szó) nyugatra vonulásakor a Moger testvérek még közel tanyáztak a közös őshazához, a mely a nyelv s az egész nemzet habitusa szerint az Indus folyó mellett volt, a meddig t. i. a Tamul-féle népeknek biztos nyoma látható (a kis számuk miatt!) elperzsásodott Brahnik nyelvében, abból sejthető, hogy a szerintem egyszerűbb nyelvű, lovag (s nem kutyagoló) Mogerek még Pannoniában is folytatták az indiai hullaögetés igen régi szokását, előszere-ttel voltak a szabadabb pusztai élet iránt, megtartották mind maig a déliesebb öltözetet, az indiai kócsagtollas főveget s hogy a fekete tudomány- (cf. Tam. karu-vittei v. k. baudoi, magie; gara-boncza) és a tet-szés szerinti átváltozhatásban való hitet Indiából nyugatra ök hozták, valamint az arra vonatkozó meséket is.

Míg ellenben az ősi hazából előbb keletre, Kína éjszaknyugoti oldalához s onnan nyugatra vonult Hun testvéreknél a hullaögetés helyett olyan temetkezési mód jött szokásba, a mely a Mongoloknál a buddhizmus előtt általános volt s a melyhez hasonló még ma is járja több hegyi székely faluban, természetesen az elbunytt lovát, vadászkutyáját leölés s azokat az összetört hadi- és vadász eszközökkel együtt elteme-

lós gyermekes szokásáról szó sem lehet, mert az valószínűleg ott maradt Ázsiában. Gyermekkori értesülésem alapján még Nagyváradon tanulunkor leírtam volt az Atyba-i temetést, a történet tanárának kételyeivel szemben, hun eredetünk védelmére. Hogy a Mongoloknál a buddhizmus előtt meg volt fehér lóáldozat nálunk Székelyeknél egész a kereszténység főláteléig tartott, hagyományilag eléggé ismeretes s hogy azután az egykor Hadu-nak szentelt fehér lovakat az egyháznak kezdték örökbe hagyni, mutatják a Székely Memzeti Muzeumba a lelkes alapítónő által letett régi végrendeletek. Ezek közül az egyik szerint 1525-ben Margit asszony, Imecs Antalné hagyományoz egy fehér paripát a papnak; egy másik szerint 1565-ben Konya László és Lőrincz hagy végrendeletileg egy fehér paripát szintén a papnak stb. A sokak által szintén fitymált székely írás, a melyet a kínai és mongol írások módjára felülről lefelé írtak és róttak, sem hagyható figyelmen kívül, mert ez bizonyítja egyszer a Székelyek őseinek, a Hunoknak a kínaiakkal való érintkezését, másodszer pedig azt, hogy több hun törzsek egész Dél-Szibériáig hatoltak volt éjszakra, minthogy a Mongoliával határos Jeniszej kormányzóságban talált többrendű feliratok sok betűje azonos a mi írásunkéval. *Nemzet* 1897. jan. 6.

¹³ *Beöthy*: magyar irodalomtörténete 15. l.

¹⁴ *Hunfalvy Pál*: A vogul föld és népe 119—134. l.

¹⁵ U. o. 203. l.

¹⁶ „Az ember-szó, mondja *Réthy László tudor*, eredetileg a vogul *Elmپی* s a finn *Impi*-vel egy jelentésű. A szónak első tagja *em* = vog. *elm*, finn *ilm*, *ilma* levegő, ég (mint a palóciban: *elme*gy helyett „éme”gy“) és a . . . *ber* (régén: *perj*, *berj*, a cseremizben *pir*) = fi, férj. A magyar ember-szóban ily formán a vogul *elm*-*kales* [a levegő fia], lég halandója fogalmának megfelelő szót birunk, mint ősz vallásunk egyik erekljéjé. A lapp nyelvben is ilyen töredéke maradt a közös mythosznak az olmuá, *olmuac* (ember) szóban, mely szintén az *alme* = ég szóból alakult“ [*Beöthy*: magyar irodalomtörténete 17. l.]

¹⁷ V. ö. *Hunfalvy Pál*: a vogul föld népe 1. 79. l.

¹⁸ *Kálmány Lajos* [Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 3. l.] mondja, hogy a vogul teremtes a kutyaparti *indekével*, és a *mönné-tárikével* hasonlatos.

¹⁹ *Sepp*: Das Heidenthum etc. I. 291.

²⁰ *Barna Ferdinánd*: a mordvaiak pogány istenei és ünnepi szerűrtásai 7. stb. l.

²¹ *Barna Ferdinánd*: a votjások pogány vallásáról 20. l.

²² *Munkácsi Bernát*: *Ethnographia* V. 270. l.

²³ *Bálint Gábor*: a mandsuk szertartásos könyve 7. l.

²⁴ Másik változata: „Vót a világon egy' embör, annak vót egy' Lidvercze [ördöge], egygyik hētön ű vele vót a Lidvércz oszt' a mit mon-dott a világon, mindönt hordott, másik hētön a fájává vót a Lidvércz, oszt' a Lidvércz mindég asz'monta: Mit, mit, mit? Asz'onta neki: Hozzá'

mostan kukoriczát! A Lidvercz annyit hozott, tele lőtt az udvara kukoriczával; asz'tán aszonta: Hozzá pé'szt! Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lőtt. Mikö gazdag ember vôt mán, mögunta a Lidvérozöt tartani, émönt a szomszédba, hogy mit csináljon a Lidvérczö, mert mindig a bôna alatt tartoszkodott? Hát kügygye el a tengörnek a köllö köze-pibe, hogy hozzon égy' kötél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a Lidvércz: Mit, mit, mit? Erigy el, a tengörnek a közepirül hozzá' égy' kötél homokot! A Lidvércz elmönt, nem gyütt soha többet vissza.* [Magyar-szent-Mihály.]

²⁵ *Tógát* = *rekeaztó, elválasztó*. V. ö. Kálmány Lajos: Világunk alakulási nyelvahagyományainkban 8. l.

²⁶ Torontálmegyei elbeszélés szerint: *Illést mög Énokot Lucsifer furmálta ki, de nem bírt neki lelköt anni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte őket az égbe, onnan' hívődözék a rosszszakat*. [Temesközi-Lőrinczfalva. Elmondva „Világunk alakulási nyelvahagyományainkban“ 11. l.]

²⁷ Kálmány Lajos gyűjtése után.

²⁸ U. ott.

²⁹ Változatai Kálmány Lajos gyűjteményében:

Mikö az Isten méhét teremttét, az Ördög asz'on'ta, hogy ű 's teremt oja't! Teremcs hát! Hozzá fogott csinálni, de amit az Ördög teremttét méhét, nem bírt szá'l'ni. Asz'onta neki az Isten: Hát szá'licsd! De nem bírt sehova szá'l'ni; akkő monta [az Isten:] *His' légy! Azúta légy* [Horgos Csongrádban].

Mikö az Isten méhecskét teremttét, asz'onta az Ördög, ű 's teremt oja't! Teremcs hát! Teremttött is méhecsköt, hanem mikö el akart mönni az Istenhön, hogy maj' elhíjja, asz'onta: *Itt légy! Akkő a méhecske mind légy lött: azúta van légy* [Apácza Csanádban].

Mikö az Ur Isten méhet teremttét, *Szent-Péter* is akart teremteni, de az üvéből *légy lött* [O oszlámos Torontálban].

Mikö látta Luczifer, hogy Isten méhet teremttét, asz'onta: Én is tudok oja't teremteni! Akkő teremttét ű oja't, de *bögöj lött, vérré é* [Egyházas-Kér.]

Mikör az Isten teremttötte a világot oda mönt az Ördög, hogy maj' ű jis teremt. Kérdöszte az Ur-Isten: mit teremttö', Ördög? Asz'onta: *legyet, akkorát mint egy ló, oszt' akit mőkcsip, belehal*. Nem úgy lösz a', hanem maj' teremttök én legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat né hagygya alunni! Így teremttötte osztán ekkorára az Ur-Isten a legyet. Jó is lött vóna, ha az Ördög legye akkora lött vóna, mind egy ló, ha asz'tán mőkcsipte vóna az embört, vége lett vóna [Szeged Csongrádban].

Vogul hagyomány szerint is az ördög teremttötte a „legyet“, a „darázs-t“ Munkácsi Bernát: Vogul népkölt. I. 163. l.

³⁰ A lovat, tartja a torontáli hagyomány, az Ördög teremttötte, de nagyon futós vôt, kivötte az ízt a lábábú; kivötte, hogy né birjon szalanni, oszt' a ló lábának az eleire a var' furmát oda tötte, attü nem bír szalanni: ha eszt az Ördög nem töszí, a ló sokkal futósab' lött vóna, mind az Ördög.

„Az Isten Ádámnak teremttött lőt. Ádámnak sömmi baja se' vót a lóvú, hanem mikó küszto az Isten a paradicsombn, akkó a ló nagyon futós vót. Monta oszt' az Ur-Istennek, hogy nem bir vole. Akkó mon'ta [az Ur-Isten], hogy vágja mög a lába szárát, úgy nyött a békája [a lónak]. Ádám oszt'an földmivess ombör lött.“

Mikor a lovat az Isten mőkteremtötte, ojan futós vót, hogy szélös a világon nem vót mása, hanem az Ördög mögírillötte, mögvákta mind a nél lábát, hogy ű rajta ki ne fokhasson, azúta a ló nem bir úsz szalanni, mind az Ördög [Egyházas-Kér. *Külmány Lajos* gyűjtéséből].

³¹ A tüzet az Ördög rontotta meg: Az Ördögnek mőkhalt az anyya, az ombörök a tűz körül ültek, oda mönt az Ördög, asz'onta: Mőkhalt az anyám, sirassátok! Az embörök asz'onták: Nem siratytyuk mink! No, ha nem siratytyátok most, akkó maj' siratytyátok még éltök mindég! Körösztillogrott az Ördög a tűzön [boleszellentett], mingyá' készdött naty füst lönni, azúta mindég siratytyák az ű ödös annyát, kivált ha vizes a fa [*Szeged Gajgonyja*].

³² Magyar-Kanizsán az a változat járja, hogy Szent-Péter halász volt s azért kérte Krisztus Urunkat, hogy a víz egyik oldala fölfelé folyjon, hogy így könnyebb lesz fölfelé mennie.

³³ A mátrai palócok közt is ugyan ezen néphit tartja magát. *Türk Frigyes* barátom lejegyzése szerint:

„Hát az Uristen is kódús vót a földön, oszt a kódusokat is maga helyett hagyta. Kódusruhába járt Péterrel a földön. Egyszer is beérnek egy faluba. Lakadalom is vót abba a faluba, meg temetés is. Kérdezi az Isten Pétert [mer Péter mindé meg akarta az Istent csinálni]:

— Hová mennyőnk, Péter, a hol vigság van-e, vagy a hol szomorúság?

— De bijon, Uram Teremtőm, inkább a hol vigság van.

— Nem bánom, Péter, ha a vigságba menőnk is.

No hát bemennek ők egy húzba, a hol az ácsok épen lakodalmat tartottak. Beköszönt az: „Jau estét adjon Isten!“ — Adjon Isten, két öreg!

„Szállást adhatnának nekünk az északára.“ — Ó jó két öreg, hogy adhatnánk mink szállást; isz látják, hogy lakodalom van a házná.

„Elhálónk mink a kemenczén is.“ Hát ott nem bánták. Uram Teremtőm felfeküdt Pétervel a kemenczére. Egyszer csak összevesznek az ácsok, püföli egymást a lakadalmas nép, meg azt kiáltják: „Annak is a ki a kemenczén van!“ Lerántják Pétert [mert ő fekütt szérő], osztan csihi-puhi! jó elhánták. Visszamegy Péter a kemenczére, aszongya:

— Jaj, Uram Teremtőm, de összetörték! Erressz má engem belőrő.

Az Isten eresztette, mer tutta a sorát. Oszt'an aszongyák az ácsok: „Még a belső nem kapott, üssük azt is!“ Megest lerántják Pétert, újra megverik. Aszongya oszt Péter:

Jaj, Uram teremtőm, engem má agyon vertek!

„Ládd, Péter, mondtam ugy-e, hogy a szomorúságba mennyőnk-e, vagy a vigasságba. Te azt mondtad, hogy a vigasságba; hát ezt kaptad!

— Uram teremtőm, teremősnk a fába léccszöget, hogy az ácsok szerszámja beletörjön! — „Nem lehet, Péter; mer akkor hogy keresse kenyerét! Hanem gancsot azt teremthetek.“ Így lett a fába a *gancs*. [*„Flóra“* ozimű művéből].

⁸⁴ Csengery: Nyugotázsia őstörténetei [Tanulmányok és jellemrajzok I. 124.]

⁸⁵ U. o. 145. l.

⁸⁶ Csengery „a szkiták nemzetisége“ című felolvasásában Norris és Oppert után a következő médskytha szavakra hivatkozik:

pi; fül;	gir, gur: gerezd;
szi: szem;	tin: tonyész
kas: kéz:	szam [mérték]: szám
kat: két [kutta: kettő]:	asz: ész;
ha: hal;	assz: hosz;
nap: nap [nappal];	niman, numan, namri: nem [nemzetség];
annap: isten	val [ház]: falu;
at, ata: atya	nin [asszony]: uén, néne;
vur [föld]: or-szág;	nk: ük;
lub: láb;	gara: kor;
ar: orr;	irs [nagy]: erős;
zal: zöld;	afvarris: vár, város;
síp [csip]: csepp;	vá: — vá, — vé; — ba, — be [Győrré];
pal: pallos;	aka: aki;
szal: szül;	kukta: kutat, keres;
rak: rokon	rilu: róni, irni;
mú: mul;	tiri; terécselni, mondani;
mu: mu-tat;	marri [fogni, tartani]: markolni, marok;
tal: tölt	vin [erő]: vinni
	vakcsi és vacscsi: vágni;
	viallu: való;
	tanim: törvény;
	tan; tanács [Tanulmányok és jellemrajzok I. 197.]

⁸⁷ Idézve Csengery-nél I. 152. l.

⁸⁸ „Auramazda [Ormuзд] hatalmából vagyok király, Auramazda adta át nekem az országot . . .

Auramazda kegyelméből kormányozom ezen országot . . .

Auramazda nyújtott nokom segítséget . . .

Auramazda kegyelméből foglaltam el Babyloniát s fogtam el Naditabirát.

Azért segített engem Auramazda és a többi istenek, kik léteznek, mivel nem voltam ellenséges indulatú, nem voltam hazug, nem voltam zsarnok sem én, sem családom.“

⁸⁹ „Ezon megsejtségtelenítés az Istenek királyát [Mcredakot] mélyen megszorította és valamennyi isten, ki Babylonban lakott, el-

hagyta lakását a fölötti haragjában, hogy Nabonéd az idegen isteneket Babylonba bevitte. [Cyrust sugalmazták, vezetik és diadalra segítik]. Én vagyok Cyrus, a nagy király, a királyok királya, a hatalmas király, Babylon királya, a négy égi táj királya kinek kormányát *Bél* és *Nebo* [Mercur csillag] szeretik . . . az isteneket, akik Aszur és Isztár városaiiban laktak, kiknek székhelye rég romokban hevert, őket mind visszahoztam helyükre s örökre beköltöztettem őket lakukba. [*Kaulen tr.: Assyria és Babylon* a legújabb fölfedezések után. 191. l.]

⁴⁰ Müller: Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion. Strassburg 1881. 58—145.

⁴¹ Csengery: Tanulmányok 52. l.

⁴² ἑνός ἑνός = egy.

⁴³ „Bizalommal várom, hogy el fog érkezni az idő, melyben az emberiség valamennyi vallásának legmélyebb alapjai mindinkább jobban megközelíthetők lesznek és a vallástudomány, mely jelenleg még csak kezdet és remény, teljes kifejlődéséhez és bő aratásához fog jutni. Midőn ez idő elérkezik, midőn a világ minden vallásának legmélyebb alapjai felfödözve és helyreállítva lesznek, ki tudja, vajjon ez alapok nem szolgálnak-e még egykor, mint a katakombák és a régi székesegyházak kriptái, bizonyos értelemben menedékhelyül azok számára, kik valamely jobb, tisztább, régibb és igazabb után sóvárognak, mint amit a liturgikus áldozatokban, az isteni szolgálatokban és azon időbeli hitszónoklatokban találhatnak, melyben sorsuk őket a földön élni kénytet; azon emberek számára, akik megtanulták elvetni a gyermekes dolgokat, nevezzék azokat legendáknak, genealogiáknak, csodáknak, jövődöléseknek, hanem nem szakadhatnak el szívök gyermekded hitétől. Akkor elhagyva egy jó nagy részét annak, amit a hindu pagodákban, a buddha viharákban, a muzulmán mecsetekben és a keresztény egyházakban imádnak és hirdetnek, minden hívő magával hozza e néma kryptába azt, amit legtöbbször becsül, saját értékes drága gyöngyét: a hindu veleszületett meggyőződését e világ semmiségéről és rendíthetetlen hitét egy más világban; a buddhista egy örök törvény ismeretét, szelidségét, engedelmességét könyörületességét; a muzulmán ha egyebet nem, legalább józanságát: a zsidó bizalmát, ragaszkodását egyetlen egy istenhez, jó és rossz napokban; mi keresztények oda hozzuk azt, mi mindennél többet ér, — szeretetünket az Isten iránt, bármiképp nevezzék is azt: végtelennek, láthatatlannak, halhatatlannak, atyának, a legfőbb lénynek, ki minden fölött és mindenben van s e szeretet nyilvánul a felebaráti szeretetben, szeretetünkben az élők és holtak iránt, ami élő és el nem muló szeretetünkben. E kryptát, noha még kiesiny és homályos, már most látogatják azok, kiknek elviselhetetlen a sok szó zaja, a sok világítás fénye, a vélemények összeütközése. Ki tudja vajjon nem lesz-e ez idővel tágasabb és világosabb és a mult kriptája nem lesz-e a jövőnek egyháza?“. [*Karácsón Imre tr. után*].

⁴⁴ Dudek: a keresztény vallás apologiája 241.

⁴⁵ Külön lonyomat a „Katholikus Szemle“ VIII. kötetéből.

⁴⁶ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 18. l.

⁴⁷ *Horváth*: Kis. Munkái I. 96. l.

⁴⁸ *Horváth M.* Magyarorsz. tört. I. 66. l.

⁴⁹ *Szalay*: Magyarorsz. tört. I. 52. l.

⁵⁰ *Fessler*: Die Geschichten der Ungern I. B. I. Th. 339. l.

⁵¹ *Comentariusai* I. 150. l.

⁵² A magy. nemzet tört. I. 12. l.

⁵³ *Kerékgyártó Árpád*: A miveltség fejlődése Magyarországon.

I. 63. l.

⁵⁴ *Kállay Ferencz*: A pogány magyarok vallása 24. l.

⁵⁵ *Csengery*: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis. munk.

I. 76. l.

⁵⁶ *Wolf Gy.*, Érdy-Codex II. 239. l.

⁵⁷ *Érdy János*, Szent-István életrata Hartvik szerint 3. l. — És alább: . . . „Azt kezdé elmélkedése tárgyává tenni: miként bírhatná alattvalóit az „*egy isten tiszteletére*“ (apud se cepit Stephanus meditari, qualiter subiectum sibi populum! Unius Dei cultui manciparet.) — „ . . . és megkeresztelkedvén . . . az egy Isten tiszteletére kényszerítették“ (et baptismatis unda lotos unum Deum colere compulsi). U. ott 8. 9. l.

⁵⁸ *Szabó Károly*, Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről 21. l.

⁵⁹ *Thuróczi*, Cronica Hungarorum 39. fojez. és *Podhraczky*, Cronicon Budense 93. l.

⁶⁰ A krónikás szavai szerint: *de multis deabus una nomine Rasdi*; tehát az *isten*-szóval még takarékosan sem bántak volna!

⁶¹ *Thuróczi*-nál 46. fej.

⁶² *Bálcánykép* = fakép, *bálcányozó* = bálcányimádó, *gerenda-bálcány* = oszlop. Van *kapubálcány* (kapufél-fa), *csűr-bálcány*, *malom-bálcány*, *só-bálcány*, *bálcányoz* = rajongással szeret, tisztel. Néha *nagy*-ot jelent: „A tenger hánykódása *bálcány* habokat ver.“ Közmondás: Úgy áll, mint egy bálcány (L. A m. nyelv szótárát), melyekre javarészen ráfoghatjuk, hogy ősi pogány eszmék rejtegetői.

A mongolföldi ó-török feliratokban *balbal* == emlékkő, hősök sírján emelt kőszobor, mely kőoszlopok tudvalevőleg kezökben áldozati serleget tartó kucsulás emberalakokat ábrázolnak és vallásos tiszteletnek voltak tárgyai.

Balranker, miként az *áldozatok*-nál felfjűk látni, még a XIII. században is, eléggé gyakori eszt a határleíró oklevelekben, melyek a kereszténység megerősödésével ép úgy elmosódtak, mint a kő- és faképek eltűntek Ázsia pusztáin a kurgánok fölött az izlam elterjedésével.

Ezen halotti cultuson alapszik tudós Munkácsi Bernát szerint a vogulok és osztjások bálcányimádása is. Az istenszobrocskák úgymond, a mint a felőlük egybegyűjtött hősök énekek igazolják, nagyobb részt elhunyt fejedelmeknek és vitézeknek emlékfetisei. (Ethn. VII. 228.)

Érdekes Budenz-nek hátramaradt értekezése: *Bábuány és fejfa*, mely nem régiben látott napvilágot. Ő ezt „fa kép-nek” értelmezi, melynek kóprése csak emberfej, illetőleg ember-arcz, a többije pedig egy-azéri oszlop vagy ezülp fogott lenni. A fej-fában is pogánykori hagyományt lát, mely szerint nem azért fej fa; mert a sir fejéhez szokták állítani, hanem azért, mert régebben csúcsa fej-alakuvá volt kifaragva. Ethn. VIII. 123—4. 1.

⁶³ Az O. Monarchia írásban és képben I. 306.

⁶⁴ „A miket Ipolyi ur, úgymond Csengory, a magyar „isten“-névnek a szanszkrit *eshú*-ból való származtatására nézve mond, melynek értelme ez vagy az, tudniillik a leghatározottabb létező: a nyelvtudósokra bízom megítélni, mennyiben egyez a nyelv törvényeivel származtatása. Fejtsék meg azok, mounyiban helyes főnevet idegen gyökből magyar ige-határozó raggal (ten = ad formam: itten, miszerint az isten név semmivel sem tenne többet, mint itten) képezni.” (Tanulmányok 54. l.)

⁶⁵ „minthogy héber nyelven *jesch* = lény, létező valami, s arabul *eszthi*, latin *est*, német *ist*, görög *εστι*, szláv *jeszt*, szanszkrit *aszti* vagy *eszt*, perzsa *eszt* vagy *heszt* stb., honnan *en* harmadik személyraggal származott volna: *eszthien*, *isten*.” (Akadémia Szótára III. 137.)

⁶⁶ „A magyarban *is* = a mai *ös*, *ten* pedig vagy *tön*, vagy *dön* s mely hangon: *don* ismeretes képzők, mint *újdon*, *zordon* s mely képzők különösebben főneveket is alkotnak, mint *ösztön* = *üz-lön*, *hajadon*, *gordon* stb. Ezek után ítélve *ösdön* vagy régiesen: *isden* vagy *isten*, annyi mint *is-tevő* vagy *östevő*, összebb huzva *is-* vagy *östő*. *Tő* = *tevő* és *n* toldalékkal (mint eleve-n) *östön*, *istön*, *isten*. Tehát jelentése: ősműködő vagy ősváló, őslény, melynek ezek szerint akár tiszta magyarságát, akár találó jelentését, találóbbat, mint akármelyik a mondottak közül, csak az elfogult tagadandja.”

⁶⁷ *is* = *ös*; *ten* a tengeri tatár szóból = ég, isten. Sinai nyelven *thien* = ég, idő, nap; tehát *is-thien* = *ösidő*, *ösidőtől* fogva való; *ös* ég, ég lakó.

⁶⁸ Budenz szerint az *isten*-szóban az *is* = *ös* vagy atya, *ten* pedig (= ken) afféle kicsinyítő képző, mint a feledő-*keny*. A *k-t* hangváltozására példa *nő-s-tény* szavunk. *Isten* = atyácska, ösöcske.

Vasverő Rajmond a Nyelvőrben (XVI. 97—103.) kifogásolja ez egyeztetést. Azt mondja, hogy csak lehetséges, de behizonyítva nincsen: 1. Alaprésze az *is* egyeztetése ellen a finn *isä* és a lapp *ačče* szóval hangtani tekintetben kétséges; 2. *ten-keny* képző sem bizonyítható be, *ten*: *kény* minden hangjában különbözik s a *k-t* változás hasonló helyzet. ben előfordul ugyan, de oly ritka, hogy nincs kritériuma, mikor áll be okvetlenül s a feled-*é-kenyben* az *é* is fontos, anélkül talán nincs is diminutív érték; 3. a *nős-tény*nyel való magyarázás is csak lehetséges, de nem bizonyos, mert *s* is van ebben, s hosszú *é*, továbbá még ennek elemzése sem bizonyos. Ismeretlennel nem lehet magyarázni.

Maga e helyett egy más kombinációt vet fel. Van a cseremisiz

nyelvben egy *est* (ejtsd: *est*) ige, mely a hegyi cseremisiz dialektusban *ist*-nek hangzik s „csinál, alkot” az értelme. Ennek part. perf. activi alakja betűről betűre: *istén* (ejtsd: *Isten*), jelenti: a ki alkotott, a ki csinált. Ez a jelentés minden esetre megfér a magyarral annyira, mint az *atyácska*. Elismeri, hogy a hangtani megfelelés itt sincs bizonyítva. Lehet szerinte az is, hogy nem a közös alapnyelvből örökölte a cseremisiz is, a magyar is ezt a szót, hanem a magyar később mint önállóan kialakult nyelv a már szintén kialakult cseremisiz nyelvből készen vette kölcsön a szót. Általán ő is csak lehetségeseket állít föl, mint Budenz.

Steuer János szintén a Nyelvrörben (XVI. 337–843 l.) elvetendőnek tartja Vasverő hipotézisét és visszatér a Budenzéhez. Szerinte Vasverő egyeztetése laikusnak tetszetős, de a nyelvészti éppen a nagyon is feltűnő egyezés ejti gondolkodóba; tudva, hogy a nyelv fiziológiai okok folytán is mindig változik, a legritkább eset, hogy két egymástól rettentő régen elvált nyelvben egy szó ugyanazon alakban maradt volna meg. Van a cseremiszből *iste* ige, de nincsen ilyen névszó; *istén* *deus*, nem az isenség eszméjének jelölésére használt szó ez, hanem alkalmi ige alak. A magyarban megvan az *isten* névszó, de nincs *iste* ige, mely *creare*-értelemmel bírna. Különös is volna, ha a távolabbi cseremisiz nyelvben lenne ilyen specziális egyezés. Kölcsön sem vehettük, mert a magyar és cseremisiz nyelv nem állottak kölcsönvételi érintkezésben; ez volna az egyetlen eset.

Ellenben nagyon jó a Budenz egybevetése, mely ellen Steuer szerint Vasverő csak aprólékosságokat tud felhozni, — és pedig az *isten*-nek az a megfejtése helyes, mely szerint e szóban ugyanazon diminutív képző van, a mi a *nös-tény*-ben⁶¹ is, ez a képző még egy szóban feltűnik, az *aggas-tyán*-ban, s ez nagyon erősíti az egybevetést. Az *isten* tehát így tagolódik *is-tén* és értelme az: *atyácska*. — Hozzáteszi, hogy az ugor népek az eredetibb hitképzet alapján az *ég* = *coelum*-ot jelentő szóval nevezték el az istent, vagy pedig az *atya* = *pater*-féle melléknévvel ruházták fel.

A mi a Steuerében új, az mindössze az *aggastyán* analogiája, a mi nagyban erősítő az a fölvetelt, hogy az *isten* *kicsinyített* szó. A míg az *istent* csak egy szóval (*nöstény*) lehet egybevetni, addig nagyon bizonytalan, képzővel van-e dolgunk, de ha még hasonló szó akad, már akkor igen valószínű volna.

Csak hogy az *aggastyán*-nak hamar kitört a nyaka. *Nagyszigethy* (= Szily) *Kálmán* és mások felszólalása kimutatta, hogy az *aggastyán* csak az *Agoston*-ból tótos kiejtéssel alakult csúfnév volt eredetileg.

Négyesy László oryetermi tanár úrnak nagy köszönettel tartozom, hogy ezen ugor *isten*-vitára figyelmemet fölkeltette.

⁶¹ A török-tatároknál *iston* még ma is *ize*, a hajdani *izde*, *izden* helyett . . . Az izdan szónak nemcsak a magyaroknál, hanem a besenyőknél és részben a khazaroknál is el kellett terjednie: mert hogy az uzok és kunok, kiknek nyelve egy volt, használták, az a *Petrarca-kódex*-ből

he van bizonyítva, mely szerint *jezdü* még a XIII-ik században is kún nyelven istent jelentett. Ha azt tekintjük, hogy többes raggal van ellátva az *izdan-* vagy *jezdan-*szó, melyek különben egyes száma is, az „izid” istont jelent, talán könnyen helyesnek találhatnók azt az okoskodást, hogy amaz (izdan) alatt az *istenek* fogalmát fejezi ki és hogy ennél fogva a legnagyobb okot szolgáltatja ama föltevés hebizonyítására, hogy a régi magyarok polytheismusban éltek. (Vámbéry, A magyarok eredete 366. l.)

Napjaink jelesebb ugoristáinak egyike: *Munkácsi Bernát* szintén iráni eredetűnek vallja *Isten*-szavunkat.

Lásd: (Ethn. V. 138. l.)

⁷⁰ „Az isten névszót a perzsa vallásból kölcsönözték őseink, úgy mond *Kállay*. Az időt, mikor az történt, bizonyosan elhatározni nem lehet, hihetőleg a Sassanidák időszakába esett. (A pogány magyarok vallása 9. l.)

⁷¹ *Csengery*, Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Kis munkái I. 76. l.

⁷² *Vámbéry*. Az istenség kifejezést még a kereszténységben is megtartotta: Úr háza = Tañara háza; Úr vacsorája = Tañara tápláléka; ünnep = Tañara napja. Ezt a csuvasz alakot *tora*, oszmán *tari* átmentnek kell tekinteni a török-tatár *tengri*, *tangri*, *teñri*, *tañara*, és a vogul-osztják *torom*, *torm*, *tarm*, *tarom* között.

⁷³ *Vámbéry* szerint: *sjuldi-tora* = csillagistent; *chwel-tora* = napistent, *oich-tora* = holdistent stb. ismer még ma is. (A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek 5. l.)

⁷⁴ A votjákok legfőbb jó istene *Inmár* a napban lakik. (*Barna Ferdinánd*, A votjákok pogány vallásáról 1. l.)

⁷⁵ *Csengery*, Tanulmányok és jellemrajzok I. 84. l.

⁷⁶ *Vámbéry*, A magyarok eredete 374. l.

⁷⁷ *Barna Ferd.* Ősvallásunk főistene 47. l.

⁷⁸ *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr V. 87. l.

⁷⁹ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 42. l.

⁸⁰ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr IV. 374. IX. 560. l.

⁸¹ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr V. 87. l.

⁸² *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 275. l.

⁸³ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VI. 84. l.

⁸⁴ *Szarvas*, Magyar Nyelvőr VII. 277. l.

⁸⁵ *Kálmán Lajos*, A csillagok nyelvahagyományainkban 4. l.

⁸⁶ Tanulm. I. 88. l.

⁸⁷ *Szarvas G.*, Magyar Nyelvőr VI. 42. és a *vizvetésről* II. 306. 307. VI. 83. A *szentelt vízről*. U. o. III. 322. 424; VI. 369.

⁸⁸ *Barna F.*, Ősvallásunk főistenei 26. l.

⁸⁹ *Houzeau*, A csillagászat történelmi jellemvonásai 209. l.

⁹⁰ U. o. 210 l. * jegyzet.

⁹¹ L. a vogul teremtés-mondát s ennek különösen 8. 9. 11. 14. 16. 24. 25. 30 verseit.

⁹² *Hunfalvy*: *Vogul Nép.* 189. 1.

⁹³ U. o. 165. 1.

⁹⁴ *Ukko* = a magyar *ük* (*Atavus* = 5-ik nagyapám = *öa-ösömnek* atya = *ük-üköm-nek* nagyatyja (*Márton-szótár.* 1818. 274. 1.) *Rokon vole* a *jakut*: *aga* = atya az *ostyík*: iki.

⁹⁵ „Legfőbb isten *Ukkó* atya, a mennynek hatalmas ura, gyűlést tart a fellegek közt, tanácsot a sugarak közt“ (II. rúnó).

„Főteremtő *Ukkó* atya, a levegő ura maga.“ (IX. rúnó). — Főteremtő, kegyes *Ukkó*, isten a mennyégben lakó, jövel ide esdetünkben, segélyünkre mikértünkben“ (U. o. 403—406. vers).

„Oh *Ukkó*, te legfőbb isten, atyánk te ott fenn az égben!“ (XIV. rúnó). „Oh *Ukkó*, te legfőbb isten, *Ukkó* felhők fentartója“ (U. o. 304. v.)

„*Ukkó*, ki az ég köldökén lakol bárány-felhők szélén.“ (XVII. 301.)

„Oh *Ukkó*, te legfőbb isten, vagyis atyánk fenn az égben“ (XXVI. 519.)

„Megtéheti *Ukkó* maga, fellegeket a ki tartja; derűs felhők között lakó, Viharokon uralkodó“ (XLV. 241.)

⁹⁶ „Villámait cikáztatá, ég fedelét meghasgatá; adott vihart, fergeget, hullottak nagy daráb-jegek: kisebbek a ló fejénél, nagyobbak az ember fejnél.“ (XIV. rúnó 815.)

„Most *Ukkó*hoz így könyörgött, esengett a mennydörgőhöz: Oh *Ukkó*, te legfőbb isten! *Kalevala* népét ejtsd el, kemény vaskő záporoddal, aczélhegyű nyilaiddal.“ (XLV. rúnó 14. v.)

„Ó *Ukkó* te arany-király, hozz egy felhőt észak felől, hajíts másikat nyugatról, villámolj egy harmadikat keletről, vedd őket és dörgesd egymás karjába“ (XXVI. 531. vers; de nem versbe szedve).

„Jövel ide szükségemben, siess hozzád esdésomben — — Te lángoló tűzkardoddal, szikrát szóró pallosoddal.“ (XVII. rúnó 307. v.)

„Lég fedele bele görbed, kettő törik *Ukkó* nyila, holdnak a két szarva csúcsa“ (XIX. rúnó 310. v.)

„Oh fölséges *Ukkó* isten! ajazd fel a legjobb nyilad', vedd elő legkülömb. ijjad', s réz-nyílveesszőt illessz arra, te lángoló kéziijadra, tüzes nyilad jól helyezd el, réz-veesszőjét gyorsan lödd el, lödd keresztül őt a vállán!“ (XXXIII. rúnó 264. v.)

⁹⁷ *Irtak e tárgyban: Hunfalvi Pál* (Nyelvtudományi Közlemények VI. köt. 1867), *Révész Imre* („Ellenőr“ 1877. 89. sz.), „és Figyelmező“ 1878. 118—120. ll., *Deák Farkas*: Adalékok az *Ukkon* poharához. [„Ellenőr“ 1877. 95. sz.] *Nagy Gyula* „Történelmi Tár“ 1878. évf. 657—661. ll. — *Hunfalvy Pál*: *Ukkonpohár* (akadémiai értekezés 1879.), *Barna Ferdinánd*: *Ösvallásunk főistenei* 14—24. l., *Réthy László* „Egyetértés“ 1880. 35. sz.

⁹⁸ *Kalevala* 47. rúnó.

⁹⁹ *Benedek Elek*: Magyar mese- és mondavilág I. 255. II. 224. 1. *Ipolyi*: Magyar Mythologia 265. 1. „A Napisten“ egy olyan magas hegyen lakik, tarja az erdélyi néphit, melynek teteje az eget veri. Hét nap a hét éjjel folyton-folyvást menve lehet megközelíteni, de ekkor az em-

ber arczát majd elégeti a rettentő melegség" (*Benedek*: Mese és mondavilág II. 193. l.)

¹⁰⁰ *Kalevala* 48. rúnó 301. v. Ugyancsak a Kalevala azt éneкли szép szüzéről: „A Nap megkérte fiának, de nem ment a Nap lakába. — — — Kérte hold is a fiának, Holdnak sem ment a lakába. Kérte csillag a fiának, Csillagnak se ment lakába, égni sötét éjjeleken a sanyarú téli égen.” (11 rúnó). Azon mese, melyben a *nap*, mint királyfi jő a királyleányért, kopogva a palota ablakára s a kiadott szüzet *aranyhídon* viszi országába, a *nap középebe*; míg a *holdkirály*, mint *ezüzfolyó* nyúlik alá s ragyogó hajjain viszi királyi a-áját a holdba, — a népiesnek mértékét nem egészen üti meg.

¹⁰¹ *Hunfalvy*: Vogul nép. 137. l.

¹⁰² *Kalevala* 4. rúnó 141; 8. r. 27; 25. r. 583; 41. r. 100. v.

¹⁰³ U. o. 21. r. 81. v.: 25. r. 579. v.

¹⁰⁴ *Beöthy Zs.*: Magyar irodalomtörténet 17. l.

¹⁰⁵ *Kalevala* 18. rúnó 41. v.

¹⁰⁶ *Benedek Elek*: Magyar mese- és mondavilág I. 36. l.

¹⁰⁷ *Benedek*: M. mese- és mondavilág III. 147. l.

¹⁰⁸ A mindenség atyja örökifju szolgáló leányai egyikének: *Ámarik*-nak gondviselésére bízta a napot, hogy annak tüzeit oltsa el minden nap s a tűzhelyet jól befödje, nehogy éjjel valami szerencsétlenség történjék. *Koit*-nak, a fiúnak kötelessége, hogy a tüzet újra fölleleszsze. Így viselkedik gondját egy ideig, midőn egyszer egymásnak átadva, ajkaik is csóokban találkoztak. A szem, mely sohasem hunyódik be, látta őket s mondá: mivel jól végzőtek dolgotokat, legyetek egymásé; de azok kérték őt: marad hassanak, hogy szerelmök örökké ifju legyen, örökké jegyesek. Az öreg belenyugodott. Így végzik maig szolgálatukat. Csak egyszer jönnek egy évben össze négy hétre, midőn *Koit* csókjától piruló *Ámarik* aroza alkotja az esti és hajnali pirt, vagy az éjszaki fényt. [*Ipolyi*: Magyar Mythologia 291.]

¹⁰⁹ „Ilmarinen. Il exerce que Ukko sa puissance dans le ciel. Il est le dieu de l'air, des vents et des orages à pou près, comme L' Eol des Grecs” [*Migne*: Dictionnaire universelle de Mythologie. 545.]

¹¹⁰ *Kalevala* 10 rúnó 165. v.

¹¹¹ „Szállj fel oh szél az egekbe, száguldv a fellegekbe, ten nemedhez, fajzatodhoz, ten cseléded-, családodhoz! Ne veszed el deszkahajóm, ne borítsd el fenyő-kompom; dönts inkább fát az irtáson, fenyő-fákat a hegyháton!” [42. r. 535. v.]

¹¹² *Ipolyi*: Magyar Mythologia 215. l.

¹¹³ *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág I. 113. l.

¹¹⁴ U. o. 256. l. „Éstére kelve betéved egy félen való házba. Hát ott egy olyan vén asszony lakott, akinek a tűzhely alól az asztalig ért az orra. Köszön neki: Adjon Isten jó estét, nénémasszony! — Isten hozott édes flam. Hát te hol jársz, ahol a madár se jár. Elmondja, hogy

mi járatban van. „Már, édes fiám, tudd meg, hogy én a *Szél anyja* vagyok s még sem tudom, hol van az a város.“ (U. o. II. 330. l.)

¹¹³ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 216. l.

¹¹⁶ „Volt Tündérország királyának egy gyönyörűséges szép leánya, a kinél szebbet a világ nem látott, s a ki olyan sebesen tudott szaladni, mint a szél. Nem is volt más az ő neve, mint *Szélike* királykisasszony (Benedek: Mese- és mondavilág III. 238.)

¹¹⁷ *Kalevala* 40. rúnó 20. v.

¹¹⁸ „Oh Vellamo, viz urnője, haboknak sásmellű űke! Jöszte velem ing-cserélned, változtatnod öltönyödet. Gyékényből az üngöd neked, tajték burok van a felett, Széltündérek köszítménye, Habtündérek szövőményo. Én viszont len inget adok, patyolatot lenből valót, Holdtündére szövőményét, Naptündére remeklését (48. rúnó 123. v.)

¹¹⁹ *Barna*: Ósvallásunk kisebb isteni lényei 9. l.

¹²⁰ *Benedek*: Mese- és mondavilág II. 176. l.

¹²¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 100 l.

¹²² *Merényi*: Eredeti népmesék II. r.

¹²³ *Benedek*: Magyar mese- és mondavilág III. 231.

¹²⁴ Egyik szerint ilyen vala a „tengeri kisasszony,“ kit a királyfi váltott meg eredeti, rút, szörnyalakjából. A végzetnőtől kilencz aranyvesszőt kap: a hányszor egygyel ráút a vízi tündérre, az mindig kiugrik egy-egy bőréből. A nyolczadiknál a leány könnyörög, esdekel, hogy ne üsse többet. De a királyfi nem hajt rá s a kilenczedik vesszővel is rásújt. Ekkor aztán tündéri szépsége egész bűbájában támad eléje s szabadtőjének feleségévé lesz. Ha így nem tett volna a királyfi, őt magát is békává varázsolta volna. („A vízi tündér és a királyfi“ művészi ábrázolata az Oszt.-Magy. Monarchia magyar részében 325. lapján *Zichy Mihálytól* látható).

¹²⁵ *Ipolyi*: Magyar Mythologia 213. l.

¹²⁶ *Kalevala* 14. rúnó.

¹²⁷ Tápió, neje: Mielikki 14. rúnó 45.

Nürikki fia. Tellervo leánya. Tulikki leánya.

37v.

123v.

174v.

¹²⁸ *Merényi*: Dunántúli eredeti népmesékben a „Sündisznó“ czim alatt.

¹³⁰ *Kálmány Lajos*: *Boldogasszony ósvallásunk istenasszonya*. (Olvasztatott a M. T. Akadémia 1885. márcz. 2-án tartott ülésében).

¹³⁰ Id. m. 5. l.

¹³¹ „Es az ew tanachanak ynteseeből akkoron kele fel hogy az zyz mariaat ez magyar országban Bodog azzonnak awagy ez vylagnak nagy azzonnyának hywnaak.“ *Érdy-Codex* II. 826. l.

¹³² Id. m. 8. l.

¹³³ U. o.

¹³⁴ „Kedd is a Boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé, Mária anyjává“ (Szőreg).

¹³⁵ „Senkinek sem jó kedden mosni, mert az a ruha szerencsétlen, valami baj éri benne az embert. — Akinek a foga fáj, az kedden ne

mosdjék, hogy elhagyja a fogfájás. (Térvár. Ó-Sz.-Iván.) — A kis gyermeked kedden nem jó fürösztetni, hanem csak vizes ruhával kell megtörölni, hogy fogfájás ne legyen. — A ki kedden mos, forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét. — Nem jó kedden azért sem mosni, mert vérös tojást tojik az aprójószág. — Semmit sem jó kedden bevógezni, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.”

¹³⁶ *Kálmány L.* id. mű 12. l.

¹³⁷ „Ha a kis gyerekek leesik a patkárú, vagy valahunnan oszt' nem üti mög magát, a Boldogasszony kötőjibe esik, de ha mögüti magát, akkor a Szépasszonyéba esik.” „A mölik embör részög, oszt' összetöri magát, az esik a Szépasszony kötőjibe. A Szépasszony összetöri, hogy emléközetytyibe maraggyon.” (*Kálmány Lajos*).

¹³⁸ „Csak tizenegy-tizenkét óra köszt mén a Szépasszony écczaka bort inni. 7-czör iszik belüle; a mi mögmarad, az ablakon kiönti a ház végire, mert töb' szomjas boszorkány késérőji vannak.”

¹³⁹ *A szépasszonyok a félrébb eső helyeken egyedül járó embert sokszor meg is tánczoltatják.* „Velem, az Istennek lögyén hálá, meg nem próbáltak sova s ha mástól halottam vóna, nem és hinném, de az öreg Balázsi Lajos bátyámtól hallottam, ökeme pedig, az Isten nyugtassa meg, ojan embör vót, hogy sova hazug beszédöt nem vött a szájára. A dolog úgy esött, hogy B. L. bátyom egy szép napon jött haza Bibacfalváról. Mikor Rakotlyás pusztájára az erdő közül kiért vóna, hát lekém Istenöm csak eleibe áll egy esomó szépságös szép fejeznép nagy énekszóval s tánczolva. Kénáják kalácsca s borral, osztán hijják tánczolni. A kalácsot elvütte, de a bort megköszönte, hogy nem szokott víznél egyéb itallal élni sova, tánczolni pedig mán éppen elakart indulni, mēt akkor még ökeme és éfiu vót s a leányok és szépök vótak, de ekkor hirtelen eszibe jutott, hátha ézők a szépasszonyok. Csakhogy hējába vonakodott, mēt azok mögfogták s elhuzták úgy és. Akkor ijettibe elkiáltotta magát: Uram Jézus én Istenöm ne haggy el! s abba hējbe úgy oda lett az egész fejeznép-serög kalácsostól, mindenestől, mintha soha ott sem lett vóna. Erre nézi Lajos bátyom, hogy vajon a kalács, mit töllik elvött s a zsebibe tett, ott van-e? Ott vót, csak engedelmet kérök, mind tiszta lóganéjjá vót vátozva. Jó szerencse, hogy nem kezdött vőllik tánczolni, mēt azok addig el nem hagyták vóna, mig a lelkít és ki nem tánczolta vóna” (Udvarhelymegye).

¹⁴⁰ *Kálmány* szerint: *Sánta kádus* (? *Kudai*) a *Nyilas*-ban levő törökországi-Dünczöl szekér rúd-csillagja. A szekér négy csillagja a Sánta koldus talyigája.

¹⁴¹ *A csillagok nyelvahagyományainkban* 22. l.

¹⁴² *Új magyar muzeum* 1855. évf. I. 253. l.

¹⁴³ „A Szépasszony ágyába' a' fekszik, akit a rosz' nyavaja hánt, a Fene ösz (esz). — Aki ojan hejjen jár, ahun nem köllött vóna, oszt' romlik a testye, hogy beteg, fekünni köl' (neki, az) a Szépasszony ágyát fekszi” (*Ethnographia* IV. 236. l.)

¹⁴⁴ Ősvallásunk főistenei 25. A mordvaiak pogányistenei és szertartásai 57. l.

¹⁴⁵ Hunfalvy: Vogul nép 137. l.

¹⁴⁶ Barna: Ősvallásunk főistenei 27. l.

¹⁴⁷ A csillagok nyelvahagyományainkban 15. 22. ll.

¹⁴⁸ Kant-tarom (= had-isten) a voguloknál.

Volen-Páz a mordvaiaknál a had (család) istene, békében és háborúban a rend fentartója.

¹⁴⁹ X. fejezetb.

¹⁵⁰ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. l.

¹⁵¹ U. o. 10. l.

¹⁵² L. a XIII. fej.

¹⁵³ Barna: A mordvaiak pogány istenei stb. 34. l.

¹⁵⁴ A votjások hite szerint *Inmár* főistennek az anyja: *Munu-Kalycina* a föld termékenységének, az emberek és állatok szaporodásának az előmozdítója és nem *Szundü-Mumu*: a nap anyja. (Barna: A votjások pogány vallásáról). — A mandsuk szerencse- és boldogságért. *Omosi manu-t* = az unokák nagyanyját kéri ugyan, de nagy családjáról már mit sem tudnak. (Bálint G.: A mandsuk szertartásos könyve).

¹⁵⁵ L. a XLI. fejezetet.

¹⁵⁶ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 34. l.

¹⁵⁷ L. a XIII. fejezetet.

¹⁵⁸ Kálmány: A csillagok nyelvahagyományainkban 11. l.

¹⁵⁹ Barna: A mordvaiak pogány istenei stb. 36. l.

¹⁶⁰ L. Ethnographia II. 29. l.

¹⁶¹ Hunfalvy: Vogul nép 142. l.

¹⁶² Ethnographia III. 272. l.

¹⁶³ „Apáinkró maratt ránk, hogy a minden jónak teremtő apját, a napot tiszteljük, azé' hát minden jóra való munkás arczaal fekszik a napnak.“ (Pintér S. A palócokról 25. l.)

¹⁶⁴ Barna: Ősvallásunk főistene 28. l.

¹⁶⁵ „Én az Andó *hadábó'* vagyok, a' még a Lantos *hadábó'* való, de vagyón' mink itt több *hadbó'* is: láti ked im ahun ni az a magos ember a Gordon *hadáhó'* nevezi magát, e' meg ehun a Zámbo *hadáhó'* szit.“ (Pintér S. i. m. 19)

¹⁶⁶ Ethnographia VI. 103. l.

¹⁶⁷ Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 12. l.

¹⁶⁸ i. m. 22. l., hol neves gyűjtőnk az adat népies szövegét is adja: „A gyerök még a macskát mög nem fogi, addig mindig aranyalmával jácczik. A Boldokságos Szűz arany-almát ád a kezibe. Krisztus urunk jácczott az arany-almával, a Boldokságos Szűz attá a kezibe. Úgy híják kis Jézus arany-almája (Szőreg).

Világosabban szól a másik adat:

„Ha a tükörbe nem mutassák a gyerököt a möddig foga nincsen, az arany-almával jácczik: az őrző angyala mutogatytya neki ak-

kor éneveti magát oszt' az ujjára néz a kis gyermek" (*Kálmány-gyűjteménye*).

¹⁶⁹ L. a XIV. fejezetet.

¹⁷⁰ „egy nő énekelte ott el fájdalmát és vallotta be bűnét az anyaföldnek“ (A votjások közt. *Ethnographia* III. 102. l.)

¹⁷¹ Kalevala VII. rúnó 235—8. v.

¹⁷² U. o. III. r. 249. v. Melyhez magyarázatként adja a fordító: Úgy képzeltek, hogy az égboltját oszlopok tartják fenn, melynek alja a földbe van leszúrva.

¹⁷³ V. ö. a XI. fejez.

¹⁷⁴ *Ethnographia* II. 29. l.

¹⁷⁵ L. a XII. czikket.

¹⁷⁶ Kalevala 15. rúnó 493. stb. v.

¹⁷⁷ *Benedek*; *A magyar mese- és mondavilág* II. 458. l.

¹⁷⁸ *Herodotosz* IV. k. 59.

¹⁷⁹ *Menander Protector*: de legatione libr. II. (bonni kiadás) 335. l.

¹⁸⁰ *Ethnographia* V. 280. l.

¹⁸¹ *Tanulmányok* I. 80. l.

¹⁸² *Nagy Géza*: *A Szkithákról*. (*Ethn.* V. 281. l.)

¹⁸³ U. o. 281. l.

¹⁸⁴ U. o. 282. l.

¹⁸⁵ A mandsuk szertartásos könyve 1. l.

¹⁸⁶ *Hunfalvy*: *Vogul Nép* 160. l.

¹⁸⁷ U. o. 160. l.

¹⁸⁸ „Ha jégeső esik, akkor a bácsmegyei néphit szerint két baltát keresztbe kell a földbe vágni és megszűnik a jégeső.“ *Ethn.* VII. 177.

¹⁸⁹ *Hunfalvy* id. m. 161. l.

¹⁹⁰ *Ethnographia* IV. 246. l.

¹⁹¹ *Ethnographia* V. 301. l.

¹⁹² 45. rúnó.

¹⁹³ A maksaiaknál *Öksz*-nek hívatnak.

¹⁹⁴ *Barna*: *A mordvaiak pogány istenei* 11. l.

¹⁹⁵ *A votjások pogány vallásáról*. Budapest 1885. (Akadémiai felolvasás.)

¹⁹⁶ „A vogul *térne* Hunfalvy szerint lidérczet, bolygó tüzet jelent s azt hétnyelvű tERN-tűznek, lidércz-tűznek nevezik. A szónak tője: *tér*; mind ennek, mind a *térne*-nek származéka: *téring* és *terning*. Nyelvünkben a *tering-ette* szó él, mely nyilván az *ördög-adta* hasonmása, melyben az *adta*-szó a *tering* miatt úgy lett *etté-vé* (*etté-vé*), mint a *nap*-szó az *in* miatt *nep-pé* (*innep*) lett“ (*Vogul föld* 324.)

¹⁹⁷ *Munkácsi Bernát*: *Ethnographia* IV. 48.

¹⁹⁸ *Ortik* = ort (=ve. *Echn.* VII.; (bátya).

¹⁹⁹ „*Világunk alukfordításnyelv hagyományainkban*“ 4. l.

²⁰⁰ A *boszorkány* (bosurgan) Vámbéry szerint annyi, mint „boszszantó“, ki csak rosszat tesz és minden tetteivel és törekvésével az embereknek csak kárt és bosszúságot okoz. (*A magyarok eredete* 388. 389. 672. lap).

- 201 *Ethnographia* VI. 81. 1.
- 202 „Arany,” „ezüst,” „kard” (vas), „száz és ezer” (Ethnog. IV. 49. 1.)
- 203 *Vámbéry: A magyarok eredete* 405.
- 204 Bővöbben tudós *Munkácsi Bernát*. *Ethnogr.* V. 138. 1.
- 205 Id. m 366. 1.
- 206 *A votjakok pogány vallásáról* 24.
- 207 *Ethnog.* V. 281. 1.
- 208 *Kalevala* (Barna Ferd. ford. Pest 1871.) 2. 1. I. rúnó 111—126.
- 209 Ezen adatokra nézve egészen *Barna Ferdinánd* akadémikusunkra hagyatkoztam. V. ö. „A mordvaiak pogány istenei stb” és „Ősvallásunk kisebb isteni lényei stb” című alapvető akadémiai értekezéseit.
- 210 *Hunfalvy Pál: Az Ukkon pohár*. (Akadémia ért.) 1. 1.
- 211 *Gál Kálmán*. *Ethnographia* VI. 301. 1.
- 212 Nagyasszony szent fája.
- 213 *Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások* (*Ethnographia* VI. 329.)
- 214 *Ipolyi: Magyar Mythologia* 192. 1.
- 215 *Ethnographia* III. 72. VI. 327. 1.
- 216 „Lucza, Lucza kitty koty, kity koty” bevezetés után.
- 217 *Ethnographia* II. 365. III. 75. VI. 317. 330. 1.
- 218 Kjelu = nyirfa, kjöläda.
- 219 Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben 26. 1.
- 220 „Zeta elsülyedt várának föld alatti vasajtói minden hetedik évben megnyilván, egy ember bement oda s a vár két szép tündérét eképp szólítá meg: „Meddig vártok még itt hugoeskáim?” Mire azok feleltek: „Addig, míg a tehenek meleg tejet adnak.”
- 221 U. o.
- 222 Magyarország *Ethnographiája* 251. 1.
- 223 A magyarok eredete 390. 1.
- 224 *Ethnographia* V. 101. 1.
- 225 *Kozma Ferencz* i. m. 23.
- 226 *Nagy Géza: A Székithákról*. (*Ethnographia* V. 304. 1.)
- 227 *Ipolyi A. Magyar Mythologia* 63. 1.
- 228 *Ethnographia* V. 303.
- 229 *Kozma Ferencz* i. m. 24. 1.
- 230 „Mirkó királyfl.”
- 231 „Ne löjj meg fiatal legény. A mint kiköltöm flaimat, akkor ölj meg engem.”
- 232 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 10. 1.
- 233 „A gyémánt krajczár-ban,” melyről azonban nem lehet jót állani, hogy eredeti magyar mesc. Boldokságos
- 234 Ősvallásunk kisebb isteni lényei 1. „A játék így megy: a szoba közepére egy széket helyeznek, ez a *szégyenszék*. Választanak egy királyt s ez ráül a székre. Van hírmondója is, ez aztán elindul és a játékban résztvevőket sorban kihallgatja. Mindenikőket talál a királyban valami kivetni valót, p. o. ő felsége jobban illenék trónusára, ha ez . . . meg

ez a hibája nem volna. Mikor a hírmondó mindnyáját kihallgatva, a királyhoz megy s így köszönti „*Kakas-isten jó napot,*“ mire a király: „*Ricez-rueza fogadja.*“ A hírmondó: Egyik utcán lementem, a másikon feljöttem, sok jó és rossz hírt hallottam fölségedről. Az egyik azt mondta, hogy jobban illenék a trónusra, ha (itt sorra elmondja). A széken ülő királyt választ belőlök, maga pedig odahagyja a királyságot.“

²³⁵ *Hunfalvy: A vogul nép* 138. l.

²³⁶ *Erdélyi II. (A három testvér).*

²³⁷ *Benedek: Magyar mese- és mondavilág I. 114. l.*

²³⁸ *Benedek i. m. III. 160. l.*

²³⁹ *Kalevala XV. rúnó. Érdekes méh-regékre találunk a bolgár hagyományban, melyek alkalmasak, hogy e részben pótolják a nálunk hiányzó vagy módosított ősnéphagyományt. Ethn. VII. 200.*

²⁴⁰ *Magyar mese- és mondavilág I. 165. l.*

²⁴¹ *Hunfalvy; Vogul nép* 139. l.

²⁴² *Magyar mese- és mondavilág II. 169. l.*

²⁴³ *Benedek i. m. IV. 12. l.*

²⁴⁴ *Hunfalvi: Vogul nép* 235. l. *Munkácsi B. Ethn. IV. 52. l.*

²⁴⁵ *Vámbéri A.: A török faj* 151., 153. l.

²⁴⁶ *Ethnographia V. 301. l.*

²⁴⁷ *Magyar mese- és mondavilág I. 191. l.*

²⁴⁸ *Benedek i. m. I. 197, III. 421. l.*

²⁴⁹ *L. „Vas Laczi-t“ és „Kigyó Darvitéz-t.“*

²⁵⁰ *Ethnographia VI. 231. l.*

²⁵¹ *Versényi György tr. (Ethn. VI. 232.)*

²⁵² *Versényi György tr.*

²⁵³ „Ha Sz.-György nap előtt levágott kigyó-fő! tesz az ember a tyukok vállujába, a kánya nem viszi el a csibéket a *göcsei néphit szerint*. — Ha valaki, főleg Szent-Györgynap előtt, egy helyen több kigyót lát, biztos lehet, hogy azok ott „követ fúznak,” amely kő a legdrágább ékszerek egyike. Aki a követfúvó kigyókat elég bátor szétverni, az a drágakő birtokába jut. A drágakő átvételekor az egyik kigyó megszólal. Ezt az illető vegye magához. E kigyó oly helyre fogja vezetni, hol a földben sok pénz van elásva. A pénz kivétele után a kigyót kell a pénz helyére tenni.“ *Gönczy Ferencz (Ethn. VI. 328.)*

Göcsejben a husvéti szentelt eledelek közül először is a *tormából* eszik a család minden tagja, hogy a kigyó a szájukba ne mászszék ha nyáron a szabadban mélyen eltalálnának aladni.

²⁵⁴ *Hunfalvy: Vogul nép.* 199. l. — A bolgár világteremtési mondák szerint *leányból lett a medve.* Ethn. VII. 214.

²⁵⁵ *Fábián István fordítása szerint:* A kovács dárdát csinálja, nem hoeszút, nem is rövidet, középszerűt kalapála: farkas ül vala a szélén, medve közel az éléhez, szarvas száguld karikáján, csikó szökdel vala nyelén, nyargalócz rugdala gombján.

²⁵⁶ erdő honjába.

²⁵⁷ *Otsó* vagy *Otczó* a medve neve, mint nálunk a „maczkó.“ A medve szépitő nevei a finneknél *Vikár Béla* szerint: a homlokos (otso), az erdő szépe, a liget nótása, a szépséges ember, a mézes tenyerű, a posztó nadrágos, a gubanczos nadrágú, a pénzes (drága) szőrű (Ethn. III. 280. l.)

²⁵⁸ *Orrát Fülét Szemét Arczát Száját* Nyelvét veszem a medvének, társául egy másik nyelvnek. Nem veszem én azt rossz végből, nem is lesz itt egy s egyedül.

²⁵⁹ *Hunfalvy*-nak a 46-ik rúnóról adott rövidlete, mesterei kivonata szerint (L. Vogul nép 195—198. l.)

²⁶⁰ *Hunfalvy* i. m. 94. 105. 200. 208. 234. l.

²⁶¹ *Munkácsi Bernát*: *A vogulok pogány vallása.* (Ethnographia IV. 52. l.)

²⁶² L. „a hangya- király“ alatt.

²⁶³ *Dr. Wlislöcki Henrikné*: *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben.* (Ethn. III. 47. l.)

²⁶⁴ *Csik-székelv* változat szerint: ha a macska két első lábával erősen mosdik, esőt érez. Ha téiben a tűzhöz fordul s úgy mosdik, hideget érez. Ha az ajtó felé fordul s úgy mosdik, meleg időt lehet várni (Ethn. VI. 118. l.)

²⁶⁵ *Dr. Wlislöcki Henrikné*. L. fönnebb.

²⁶⁶ *Magy. Mythologia* 243. l.

²⁶⁷ *Vikár Béla* (Ethn. III. 280. l.)

²⁶⁸ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. tanulmánya 48. l.

²⁶⁹ „Lábával a farkas rugott, talpával a medve nyomott“ (IX. rúnó 800. v.)

²⁷⁰ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 241. l., hol e mondák forrásai is elsoroltatnak.

²⁷¹ *Dr. Wlislöcki Henrikné*: *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben* (Ethn. III. 48. l.)

²⁷² U. o.

²⁷³ U. o.

²⁷⁴ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. tanulmánya.

²⁷⁵ *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben.* (Ethn. III. 49. l.)

²⁷⁶ *Dr. Wlislöcki Henrikné gyűjtése*. I. m.

²⁷⁷ *Ethnographia* III 50. l.

²⁷⁸ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. m.

²⁷⁹ *Jósló állatok a kalotaszegi néphitben* (Ethn. III. 50. l.)

²⁸⁰ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. h.

²⁸¹ U. o.

²⁸² *Dr. Wlislöcki Henrikné*: i. gyűjt.

²⁸³ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 247. l.

²⁸⁴ *Dr. Wlislöcki Henrikné*.

²⁸⁵ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 247. l.

²⁸⁶ *Dr. Wlislöcki Henrikné* i. h.

²⁸⁷ U. o.

²⁸⁸ U. o.

²⁸⁹ U. o.

²⁹⁰ U. o.

²⁹¹ Nem szabad a bácsmegyei néphit szerint sem a fecskét megoltni, mert a tehén teje véros lesz, a szoptatós asszony is véreset szoptat. Ethn. VII. 94.

²⁹² Dr. Wlaskoczki Henrikné. — Ha valaki szoplós, a mikor az első fecskót látja, hunteregjen a földön, elveszíti a szeplőt. Ethn. VII. 178. „Fecskót látok, szeplőt hányok“ (Vasmogye).

²⁹³ U. ö.

²⁹⁴ U. ö.

²⁹⁵ U. ö.

²⁹⁶ U. ö.

²⁹⁷ U. ö.

²⁹⁸ U. ö.

²⁹⁹ U. ö.

³⁰⁰ U. ö.

³⁰¹ Midőn e sorokat bezárjuk, a cikkben annyiszor idézett tisztelt frő urnőnek azzal véljük köszönetünket kifejezhetni, hogy szívesen kijelöltük: *úttörő munkásságát* önálló czikként előtérbe helyezvén, saját magán meggyőződésünkkel jobbra csak a jegyzetek szűk körére szorítkoztunk.

³⁰² Vámbéry (A magyarok eredete 373. l.) a törökben találja *óriás*-szavunk jelölős elemeit.

³⁰³ Hunfalvy: *Vogul Nép* 136. 137. 138. 141. l., hol mondatik még: a jarkum-ok most az égben vannak Numi Taromnál, de mindeniknek szent helye a földön arra való, hogy ott meghallgassák az emberek imádmágait és elfogadják az áldozatokat.

³⁰⁴ Ipolyi: *Magyar Mythologia* 119. 120. l.

³⁰⁵ Ipolyi i. m. 118. l.

³⁰⁶ *Kalevala*: 2. rúnó 153. v.

³⁰⁷ Ipolyi i. m. 122. l.

³⁰⁸ L. a *Kalevala* 3. rúnóját és a 18 r. 197. versét.

³⁰⁹ „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népméletben“ című akadémiai felolvasása 5—15. l.

³¹⁰ Ipolyi: i. m. 119. l.

³¹¹ Háromszéken, Szotyor mellett, az *Óriáskő*-nek nevezett szikla tetején egy öt láb átmérőjű embersarok-alakú bemélyedés van, melyet a néphagyomány az óriás *sarka* nyomának tart. (Orbán B. *Székelyföld* III. 37. l.) Haragjában a sziklára ütvén, *öklének nyomát* Ikavár sziklabérczén most is lehet látni. *Lábnyomát* hasonlóképen Borosnyó határán egy szikla oldalán a Várnicza forrás mellett, hová inni szokott lejárni (*Kozma* i. m. 8. l.)

³¹² (Orbán III. 165. l.) Az óriás király székhelyei: a kisborosnyó *Várbércz* s a besenyői *Csentetető*.

³¹³ Benedek E. *Mese- és mondavilág* I. 287. l.

³¹⁴ Kozma F. szerint a székely népmondák az óriások következő kincses tárházait emlegetik: A száraz-ajtai Várhegy kútjában az *esüst-ek* és *aranyökör* s pinczejében az *esüst vállába* folyó *arany csepegés*. 2. Hercz vára pinczéiben a szercesen-óriások *fekete hordóba* fölhalmozott kincse, fekete törpék őrzete alatt, kik ott vígan osznenk, isznak és táncolnak. 3. A kézdi sz.-léleki vár pinczejében a „*rész-agár*“ által őrzött kincs. 4. A kieborosnyói Várbércz kútjában és pinczejében az óriás-király *nagy arany-harangja* és kincsei, két *fekete kecske* által őrizve. 5. Angyalos

mellett a Bábolna árkában Bábolna király *arany-napja* és *arany-bíránya*, két *fekete agár* és egy felszerszámozott *fejér mén által* őrizve. 6. A bikkfalvi Csigavár mellett az óriások kútjában *aranylánczon függő arangveder*. 7. Az alsó-rákosi Tepely belsejében *aranygyapjas berbécsek*.

³¹⁵ „most *arany köntöst*, majd *arany sarcon függő várát* varázsolnak elő s ezeket dióhéjba adják át uroknak; gazdájokat, ki szegény ifjú, *rész-öltöztetbe* öltöztetik s *részparipára* ültetik, hogy a királynál illően jelenhessék meg ebédre; rongyos kunyhóból 11 órakor fényes palotát varázsolnak, melyben 12 órakor gazdag asztalhoz ül az ebédre hívott királyi család; gazdájokat királyleány feleségével és aranyvarával együtt a *tíztes tengeren* átszállítják.“ (Kozma i. m. 14. l.)

³¹⁶ „A Bálványos várától a tordai Büdös tetejéig arany hidat épít az óriás leányának, hogy alkalmas séta helye legyen,“ a székely hagyomány szerint.

³¹⁷ Egyik hegyről átlépett a másik hegy tetejére, második emelésre egy tengert lépett által, harmadik emolításra olyan magas hegyre lépett, hogy feje az eget verto.

³¹⁸ Más kérdés az, hogy a német mythológiában is előfordulván ő monda: *német-e ez, vagy tőlünk kölcsönzött?* A német monda is visszaviteti az óriás leánynyal a kötőjébe szedett zsákmányt, hanem azon hozzáadással: hogyha ezek ninesenek, kényórnek és pénznek nem voltában éhen halnak meg. E felfogás későbbi korra vall. Ellenben e monda a maga eredeti mivoltában él a *finn mondavilágban*, Erdélyben pedig „a Bálványos- és Torjavár, a zaláni Várhegy, a csókfalvi várdomb és a rikai Kustály vára óriás-mythoszában.“

³¹⁹ Az „emberovő óriásokról“ szóló meséket kölcsönzésnek véljük, s azért rájuk nem hivatkozunk. Idegen a *Hargita emberovő óriás* regéje is, mely szerint a szikla helyén egykor dühös óriás tartózkodott, rémes feje meredt ki a vízből, ölnyi hosszú fogaival a Vágon leereszkedő tutajesok után lesekedve, kiknek tutaja köteleit szétharapva, azokat mindenesztől elnyelte. Egy napon egy jámbor remete, ki a sz. földre zárándokolt, volt a közeledő tutajon, megátkozva már meszsziőről a prédára ásázkodó óriást, mire az kővé vált: de maig is mint szikla áll kiemelkedve a habokból s mint éles fogakat, messze kinyújtja hegyes rovátkos csúcsait a folyóba, torka mint iszonyú őrvény tátong előtte s jaj a szerencsétlen utasnak, ki egyik vagy másik körébe jut, mert menthetetlenül az óriás martaléka lesz. (M. Myth. 117. l.)

³²⁰ *Ethnographia* V. 337. l.

³²¹ *Arany L.* „Fejérlétia“ némi lőnyegtelen változattal ugyanaz.

³²² Herecz vára (Háromszék m.) alatt a vár pinczéiben vannak elrejtve az óriások kincse. Nagy számú fekete törpék őrzik.

³²³ A sok gyermekkel megáldott szegény ember elindul újszülöttenek, fiának keresztapát keresni s ez a rengeteg erdőben találkozik egy *törpével*, a kinek hét singes a szakála s úgy húzódik a földön utána. De ez egy királykisasszony, kit anyja elátkozott, hogy mindaddig törpe

„ember“ legyen, míg egy hét esztendő, hét hónapos, hét hetes s hét napos vőlegényt nem talál.

A „Pengő“ mesében a 12 óriás az *arasznyi* ember szolgálatában áll.

³²⁴ „A bányrénről“ (Ethnographia I. 335–345. l.)

³²⁵ *Ipolyi* úgy tudja, hogy ha áld, akkor közönségesen nő; és férfi-alak, ha fenyeget, rémít, üldöz. (M. Mythologia 110. l.) *Majláth*-nál a rónaszéki bányarém fején sókoronával, jobbájában sópüézével jelenik meg, ruhája kristályokkal van elborítva. De ez mondva esinálnak látszik. Gyanús a *Tompai* bányaréma is, mely mint lángszobor, mint rémes zöld fény jelentkezik.

³²⁶ A fűtyűlőt magával hurezolja a sziklahasadékokba (Szopos-Remete). Még a bányát is ráomlasztja a fűtyűlőre. Még az arannyal való bánás közben sem szabad fűtyűlni. Egy verespataki bányász serpenyőben aranyat vitt beváltani. Útközben fűtyűlni kezdett s az arany azonnal eltűnt. Ethn. I. 340.

³²⁷ *Körmöcz* egyik beomlott bányájának mondája szerint 160 munkás szállt le egy napon a bányába dolgozni. A mint azonban dologba álltak, egy rekedt hang odakiált: menyetek vissza, mert különben mindnyájan idevesztek! Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre megdöbbenek s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszerítette őket az ottmaradásra. Ekkor egy veres ruhás kis ember jelent meg s harmadszor intvén őket a visszamenésre, eltűnt. Menekülni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hallatszott, a hegy beszakadt maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan botódúló víz azonban egy bányászt kimosott, ki a szabad levegőn magához tért. Ez beszölte el az egészet. A zsilipeken úgy folyt a vér, mint a víz (Versényi i. h.)

³²⁸ *Ipolyi*: M. Mythologia 108. l. Nagyon tetszetős ezen állításnak alapja *Majláth* egyik regéjében, hogy: a rónaszéki *sókirály* (!) elveszti fogadását a *részgróffal* (!!) szemben, mert bebizonyítja, hogy az ember jobban szereti a rezet, mint a sót. Ezért megharagszik az emberre. Előbb bosszantotta a munkásokat. Lámpájok minden ok nélkül kialudt, porhanyó tárgyakon szerszámuk eltörött; incselkedő torzalakok léptek mind egyre gúnyolódva, kaczagva eléjük s ha valamelyikök vágott, társát találta; ha valaki azt hitte, hogy sok sót vágott, bámúlva látta, hogy nem só, hanem anyag; víz fakadt az aknában itt is, ott is; beomlott alattok a föld. — Ezen csinált regét azok közül valónak vélem, melyekre kétszer is hivatkozni kell, hogy tarthatatlanokká váljanak.

³²⁹ M. Mythologia 110. l.

³³⁰ Ethnographia I. 339. l.

³³¹ Ethnographia VI. 238. l.

³³² *Kálmány Lajos*: *Gyermekijesztők és rablók nyelvhagyományainkban* (Ethnographia IV. 320. l.)

³³³ A *Kopéval* rokon hangzású szó a lappban a *Kvopes* = hexe,

venefica (mondja ő id. helyen), a voguloknál *kvojv* bűbajos dobot jelent, minek a lappoknál *Gobodes*, *Gobdas* a neve stb. Csakhogy ha a finn Kööpelei annyi, mint a német Kobold, akkor semmi köze az említett szavakhoz s elesik *bűbajos* jelentése.

³³⁴ „A Kópék sokan vannak, nagy bottal járnak; de csak egy a kópé: a vezérek, a többi katonáji. Még ezen a földön alul van egy világ, ott vagyon az országuk. A kópé ijesztő“ (Szöreg).

³³⁵ „Éccző (olvassuk a *Kálmán Lajos* ó-szent-iváni jegyzeteiben) a Kópé fögyűtt a pinczébe oszt' egy kis gyer'ök ott vôt, kért kényeret mög sôt; a kis gyer'ök kiszalatt, aszt' nagyon mögijett. A Kópé a csizma órával szúrja a földet, nagy kés van nála. Mikor lē akar mőnni a földbe, csak a csizmájával szúrja a földet. A kit mögfog, elviszi, a kutya fiát is elhordja; ára kéri mindég az Istent, hogy a gyer'ököket megölhesse. Küveket köl'l a földbe verni, lēsüjeszteni, hogy (a Kópé) fögyűjön.“

³³⁶ *Jőj fel Koppé — Koppogtatni* (Másutt: *Szétszaggatni*; *Szent-György gyertyát latogatni*; *Szent-György Gyurkát látogatni*. Vagy: *Aranybékát látogatni*. *Lengyel László gyujtogatni*, *hosszu deszkát nyujtogatni*. Vagy: *Szent-György Gombát köszönteni*. *Szent-György lászlót* (zászlót) *lobogtatni* (Kálmány Lajos gyűjtése).

³³⁷ *Ethnographia* IV. 316. 317. 1.

³³⁸ *Ethnographia* V. 337. 1.

³³⁹ L. az elsőre nézve *Ethnogr.* V. 101., a másodikra nézve *Nyelvőr* V. 157.

³⁴⁰ *Jakab József* közlése. (*Ethnog.* VI. 310.) Hasonlót mond *Kálmány Lajos* Szeged vidékéről: „Vôt a világon egy' embör, annak vôt egy' *Lidvércze*. Egygyik hétön ű vele vôt a *Lidvércz*, oszt' a mit mondott a világon, mindönt hordott, másik hétön a fájává vôt a *Lidvércz*, oszt' a *Lidvércz* mindég asz' mon'ta: Mit, mit, mit? Asz'onta neki: Hozzá' mostan kukoriczát! A *Lidvércz* annyit hozott, tele lőtt az udvara kukoriczával; asz'tán asz'onta: Hozzá' pé'szt. Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lőtt. Mikö gazdag embör vôt mán, mögunt a *Lidvérczöt* tartani, emönt a szomszédba, hogy mit csináljon a *Lidvérczö*, mert mindig a hona alatt tartózkodott? Hát kügygye el a tengörnek a köllö közepibe, hogy hozzon egy' kötél homokot. Elmén az embör haza, asz'ongya a *Lidvércz*: Mit, mit, mit? Erigy' el, a tengörnek a közepiröl hozzá' egy' kötél homokot! A *Lidvércz* elmönt, nem gyűtt soha többet vissza.“ („Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban“ 6. 1.)

³⁴¹ *M. Mythologia* 230. 1.

³⁴² Szilágysági néphit szerint (*Ethn.* II. 205. 1.) mint egy *tűzes törülköző kendő*, a *Lidércz* éjjel a rossz lelkekhez jár. A levegőben repülve mindig azt kiáltja: mi kell?

³⁴³ *M. Mythologia* 229. 1., hol e tárgyban még felvidéki példák is említetnek és túlnépies vonatkozások, melyekre öntudatosan nem terjeszkedtem ki.

³⁴⁴ „Frös Pali.“ — „Emberképű“ a székely „*Lüdercz*“ is. „Annak

ojan termőszetje van, hogy szép legén, vaj szép leján képibe ötöszködik s azokat a bolond szeretőket győtri s epesztí“ [Ethn. VI. 107.]

³⁴⁵ A veszprém-olaszfulusi néphitben a ludvórcz „eleveny ördög,“ egész teste szőrös, aztán meg lólába van és az olyan fiatal asszonyokat szokta kísértetni, kik az urokat nem szeretik. [Ny.-őr XV. 182.]

³⁴⁶ *M. Mythologia* 229. l.

³⁴⁷ *Versényi György* tr. közlése Ethn. VI. 232.

³⁴⁸ Ethn. I. 298.

³⁴⁹ *Magy. Mythologia* 455.

³⁵⁰ *Karcsay: A Csepel sziget babonái* [Új M. Múzeum 1851 -- 2.6vf. 499.]

³⁵¹ „A garabonciás diákról“ [Ethn. I. 277—285.]

³⁵² Az ellenkező véleményt l. *M. Mythologia* 454—68 és Osztrák-magyar Monarchia írásban és képen I. 330.

³⁵³ *Vámbéry: A magyarok eredete* 375.

³⁵⁴ Sajnos, hogy nem magyar kéz festette az *erdő halála*-képet, melynek leírását a következő jellemzés eléggé pótolja: kivágva terül el az óriás fa, halálát siratják a kis tündérek, kiknek ki tudja mióta? — lakásul szolgált.

³⁵⁵ Ethn. V. 322.

³⁵⁶ Ethn. V. 112.

³⁵⁷ Ethn. VI. 200.

³⁵⁸ „A habléányok, vagy mint Szigetváron mondják *tengeri lányok* testének felső része nőéhez, alsó része haléhoz hasonlít. A tengeri lányok kiéneklék a jövőndőt. Tőlük ered minden dal“ Mátyás Lajos: A szigetvári néphitből [Ethn. V. 337.]

³⁵⁹ Ethn. II. 360.

³⁶⁰ Ethn. II. 367.

³⁶¹ Ethn. VI. 211.

³⁶² „Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben.“ 40.

³⁶³ *Vámbéry: A magyarok eredete* 388. A votják-csuvaszban Munkácsi szerint: *busturgan* [Ethn. IV. 48.]

³⁶⁴ *Éjasszonyok, éjurar!* vigyétek a hideget a gyermekemtől! [Háromszék]. — „*Éjnek szép asszonyi!* vigyétek el ti az én fiamnak sírását, rívását, hozzátok meg ti az ő édes álmát!“ [M. Mythologia 445.]

³⁶⁵ Ethn. V. 337.

³⁶⁶ *Magy. Myth.* 431. A *csallóközi népmonda* szerint: egy szolga egykor ökreinek feltört nyakszirtjét beakarván kenni zsirral, e végett asszonya szekrényéből vett ki egy kis edénykében volt zsírt s azzal kente meg. S hát mi történt? Az ökrök azonnal szárnyasak lettek s az igával együtt fölrepültek a levegőbe, mert hát az a boszorkányok által készített *repülő zsír* volt. Elíjedt a szegény szolga s megpanaszolta asszonyának, ki rögtön a szénvonóval tett bűbajos dolgot, a seprőt hegyére állította és az ökrök ismét leszálltak. [Karcsay új Múzeum II. 498.]

³⁶⁷ Ethn. VI. 311.

³⁶⁸ *M. Mythologia* 440: hogy ha a fejér kígyót megfőznék, meg-

adnák enni valakinek, mindenféle füvek megszólalnának s ki vesztésre, ki gyógyításra való megtudhatnák s kinyilatkoznék.

³⁶⁰ Kozma: *Mythologiai elemek* stb. 39.

³⁷⁰ M. *Mythologia* 446.

³⁷¹ L. XIII. *Boldogasszonyok*.

³⁷² Kálmány Lajos: *Szépasszony nyelvahagyományainkban*. (Ethn. IV. 229.)

³⁷³ „Sokszor egy-egy gyermekbe vagy nagy emberbe is annyira beleáll a hidegrázás, hogy semmiféle rendes „urusság-gal“ sem lehet meggyógyítani. Az ilyenekre bizonyosan a Szépasszonyok bocsátották a betegséget s a gyógyításnál is hozzájuk kell fordulni. Teszik is, még pedig úgy, hogy a beteget *kikiáltják a kürtön*. Ez akképen történik, hogy egy lepedőt, mely kissé nyirkos is, megszóznak jól, abba a beteget meztelenül betakarják, azután a kürtő alá tarják és *hét-szer vagy kilenc-szer* a kürtőbe felkiabálják: *Jertök elé, szépasszonyok, mőt az én kicsi leányomat a másod (harmad vagy negyed) napos hideg leli—leli—leli, tük attátok, vegyétök el róla!* Aztán a beteget abban a lepedőben ágyba fektetik s ha egyszeri kikiáltás nem használ, többször is megismétlik.” (Ethn. VI. 301.)

³⁷⁴ *Ipolyi: Magyar Mythologia* 445. *Ethnographia* IV. 245.

³⁷⁵ Péld. „*Brút határában* (Zólyom m.) egy nagy kő volt, melynél éjjelente egy fejér asszony szokott megjelenni. Ez a fejér asszony egy éjszaka bement egy szegény ember házába, ki ott aludt 12 éves fiával. Felszólította, hogy kövessék őt. Engedelmeskedtek is. Az apa félve bandukolt hátul s kis liát bocsátotta előre, a kőnél meg egy bokor mögő bujt el. A fejér asszony egy befalazott nyílásra mutatott: Ezt ki kell bontani! Bonn az üregben sok kincs van. Ám a ki először lép be, meghal, de őt az átok alól feloldja. Erre oltúnt. Másnap az apa és fia egy életunt 80 éves asszonynyal kiment. A nyílást kibontották. Az öreg belépett s rögtön szörnyet halt. Ők meg a temérdek kincset hazavitték, gazdag emberek lettek s gazdaggá tették az öreg asszony leányát is. De az apa s fia nem járhattak többé az egyházba, mert a mint beakartak lépni, mindjárt törni kezdte őket a nyavalya.” (*Versényi Gy. ír.* közlése Ethn. VI. 131.)

³⁷⁶ Ethn. VI. 299. — *Szilágysági* hagyomány szerint azelőtt: a Csepegő völgyből minden kedden este egy sárga csikó jött ki s 12 óráig nyerítve az utcán futkosott. U. o. II. 205.

³⁷⁷ Ethnogr. VI. 231.

³⁷⁸ Ethn. V. 337.

³⁷⁹ Ethn. VI. 230.

³⁸⁰ L. A vogul Teremtés-mondát fönnebb.

³⁸¹ *Hunfalvy: Vogul föld* 133—139. 166—167. l.

³⁸² *Kalma* (eredetileg *halott szag*) = *halál, halál-isten* fölöttébb emlékeztet *Haljú*-ra, a germánok halál-istennőjére. A rúnók a Halált inkább már *Tuoni*-néven emlegetik, melyet a finn mythologusok a német *Tod*-dal tartanak egy eredetűnek, tehát kölcsönözötnék.

³⁸³ „A fölvidéki Jánoshegyen, miként értesülünk a halált kaszás férfinak képzelik. Nős, felesége él, de nincsennek szép gyermekei. Azért minden asszony a lebetegedés előtt jól beszentelt vizzel a szobáját s égve hagyja a lámpáját, mert azt hiszi, hogy eljön a halál felesége s a maga csunya, törpe, torz gyermekével kicseréli az újdón született.” (Ethn. VI. 132.) Ezen felfogást azonban nem egy tekintetnél fogva nem vallhatjuk a magunkénak.

³⁸⁴ *Kalevala* XLV. rúnó 163. stb. vagy Barna fordításában a 285. lapon.

³⁸⁵ Neveik szerint: fekete, fészkes, avas, mándoki, válogatós, fity, válogatós fity, fitytyögös, fitytyögös fity Fene, a tótok Feneje. (Ethnogr. IV. 236.)

³⁸⁶ Századok 1873. 72.

³⁸⁷ Barna szerint (Ösvallásunk kisebb isteni lényei 15.) a finn „*Szüöjätär*” és a vogul „*Tépäjm*” (cvő lény) a mi Feneasszonyunknak megfelelője.

³⁸⁸ *Vámbéry: A magyarok eredete* 389. 397. 407. 672.

³⁸⁹ Vagy: *kigyó kigyót eszik, hogy sárkány lehessen.* (M. Mythologia 223.)

³⁹⁰ Tudós Versényi György közlése után Ethnographia VI. 232—233.

³⁹¹ Péld. *Sárkányrugás* gödrös legelő és szántóföld Pécel falu határában Pestmegyében. — *Sárkányheverés* határrész Dömsöd faluban, Pestmegyében. — *Sárkánytó* Dusnok falu határában (Pest). Nyáron usztatáskor több ló belefutott; a nép azt hiszi, hogy a sárkány huzta bele. — *Sárkány-ingások* meredek hegyoldal Pilis helység határában (Pest). — *Öreg-Sárkányfark* dülő Tura falu határában (Pest). — *Öreg-Sárkány* völgy és erdőrészt Csákbéreny falu határában (Fejér). — *Sárkánytó-tető* hegy Székváros mellett Dobokában. — *Sárkányjárás* Zalamegyében. Torma-földe faluban a várdombról a Kerka vizéig lenyúló hosszú, széles árok. A rege egy Jolán nevű szép leányról beszéli hogy egy sárkány itt vetett neki lest és fojtotta a Kerka vizébe. (Pesty: Magyarország. helynevei 295.)

³⁹² *Csengery: Tanulmányok a magyarok ösvallásáról* I. 90.

³⁹³ Ethnogr. II. 49.

³⁹⁴ *M. Mythologia* 101.

³⁹⁵ Nem akadván egy leány tetsző férjre, végre keserűségében és szegényében elbujdosik. Egy posvány mellett leülve, egyszerre csak megragadja a víziember s kínálja: lenne az ő felesége. Mire kiemelkedve, parton ülő kedvese ölbe fekteti fejét. A leány addig keresgélt, benne, míg elaludt. Arra jött egy obsitos öreg katona s kérdi mit csinál itt? a leány elmondja, miként áll az élete sora. A vízi ember egyet horkant s víz buggyan ki a száján. A katona belétekint nyitott szájába s ijedve látja, hogy *halfogai* vannak. A leány rémültében felugrik, de a vízi ember magával ragadja a posványba.” (M. Mythologia 100.)

³⁹⁶ Ethnographia VI. 102.

³⁹⁷ Zentán a halásznak egyre azt kiabálta: Erre gyere, erre gyere!

Arra is evezett egy darabig, de miután észrevette a cselt, ott hagyta. (Kálmány Lajos.)

³⁹⁸ „Az egyszeri halászlőről beszélnek, hogy egy ízben nem bírt fogni s elkeseredésében azt mondta: Nem bánám én, ha *Dögöt* fognék is! Mindjárt ott termett a Holtember; akkor ijedt meg a Halász s egyre hajtogatta: Uram-Jézus, segíts meg! Erre azután azt felelte a Holtember. Köszönd az Istenednek, mert ha nem monddod, meghalsz.”

³⁹⁹ *Versényi tr.* Ethnogr. VI. 231.

⁴⁰⁰ Ethnogr. VI. 231.

⁴⁰¹ Körmöczön úgy tudják, hogy a „szőke hajú, fekete szemű” vizi tündérek szokták kicserélni a gyermekeket. Egyszer, a mint a vizi tündér az újszülöttet elkapta, az anya és a bába mindjárt észrevette. A bába a kezébe vette az idegen gyereket, elvitte a legközelebbi kúthoz. s elmondván a búbajos ígéket, így szólt: Vizi szellem add vissza gyermekünket! Ime a tied itt van, vedd el!” Vissza is adta s az övét a bába a kutba dobta. Ethn. V. 112.

⁴⁰² *Hunfalvy: Vogul nép.* 215.

⁴⁰³ *Wikár Béla: Vadászati hagyományok a finneknél.* Ethn. III. 278.

⁴⁰⁴ Az *ördög*-szó nem magyar, miként azt Ipolyi gondolá, kinek szónyomozása ellen Csengery annyira kikelt annak idejében. — A törökségben, írja Vámbéry, az alvilág legfőbb istenségének neve: *Erteng*, mely szóban a magyar *Ördög*, *irdüing* megfelelőjét látjuk, s mely eredetileg bizonyosan *Örtök*-nek hangzott, és titkosat, elrejtettet jelentett. (A magyarok eredete 376.) — Vámbéry a kirgizekhez utasít bennünket, hogy az *Erteng*-et, mint rossz szellemet, mint *Ördögöt* föltaláljuk.

⁴⁰⁵ *Hunfalvy: Vogul nép* 140.

⁴⁰⁶ *Kalevala* VI. runó 37. v. „*Hiz* egy ellenséges s kártékony hatalmas istenség.” Mint Hunfalvy Pál urtól értém, a magyar népnél is élne még egy ily átkozódás „*vigyen el az Íz*,” mely a finn *Hiz*-nek felelne meg.” Egerben gyakran hallható a köznép ajkáról: „Vigyen el az *Íz*!” és „Egyen meg az *Íz*!”

⁴⁰⁷ XVII. runó 450. v. „Adok neked háti lovat: Bérczről *Hizi* paripáját, Tűz serényű serény lovát, — Melynek szája tüzet lehel, — Orra tüzes szikrát lövel. Melynek vasból a patái, — Rézből vannak lábainai.”

⁴⁰⁸ XXVI. runó 721. v.

⁴⁰⁹ XII. r. 373. v.

⁴¹⁰ *Magy. Mythologia* 40.

⁴¹¹ *M. Mythologia* 47.

⁴¹² A finn mythológiában ő a farkasok és medvék őrzője. Ipolyi úgy tudja, hogy a *palócz juhász retteg a farkas nevét említeni*, nehogy neve említésével őt megjelenésre kényszerítse. (*M. Myth.* 48.)

⁴¹³ *Mátyás Lajos* [Ethnographia V. 337.]

⁴¹⁴ *M. Myth.* 50.

⁴¹⁵ *M. Mythologia* 52. l.

⁴¹⁶ L. „A fákra ágatott fogadalmi rongyok.“ [Ethnogr. V. 321.]

⁴¹⁷ M. *Mythologia* 36.

⁴¹⁸ *Ethnographia* V. 305.

⁴¹⁹ M. *Mythologia* 538. l.

⁴²⁰ Öreg emberek a Mátrában még emlékeznek, hogy az 6 gyermekkorukban nagyon szokásos volt a Gergelyjárás.

⁴²¹ *Ethnographia* V. 123. VI. 325. Hogy Göcsejben és a Mátrában azonosnak találjuk a gergelyjárás ének szövegét, abból nyilvánvaló, hogy a pógány ének kiszorítására zsinati határozatra lett a szöveg szerkesztve és országosan elterjesztve. V. ö. M. *Mythologia* 299.

⁴²² „Szent-Gergely vitéze“ közmondásra Erdélyi megjegyzi: azaz gyöngye vitéz. Szokás falukon Gergely napján katonává öltöztetni fel az iskolás gyermekeket, mikor zászlóval, kardosan, szalagos süvegekben a falut bejárják, énekeket s verset mondva iskolába hívogatnak, mint egy toborzanak. Innen: Gergelyt járni. [Erdélyi: Magyar közmondások könyve 3064.]

⁴²³ *Ethnographia* V. 123.

⁴²⁴ M. *Mythologia* 189.

⁴²⁵ „Virágvasárnapot közvetlen megelőző szombaton Pákán s vidékén még nem régen az iskolás gyermekek cziczamacza-ágakért mentek a közeli erdőre vagy hegyre. Ez alkalomra a fiúk fekete cukor-süvegből készített esakót tettek fejükre, azt felbokrétázták s felpántlikázták. Oldalukra fakardott kötöttek. A leányok pedig fejér koszorúval a fejükön jelentek meg az iskolában, honnan mesterök vezetése alatt párosan, világi dalok éneklése mellett, ünnepiesen mentek cziczamacza-ágakat vágni stb.“ [Ethn. VI. 326.]

⁴²⁶ A víztiszteletre vonatkozók: Nagypénteken a leányok menjenek egy fűzfa alá és ott mosdjanak és fésülködjenek meg, akkor szép bajuk lesz [Bezdan, Szeged, Szabadka]. — A ki nagycsötörtökön, mikor elhallgatnak és nagyszombaton, mikor megszólalnak a harangok, megmosdik, arról elmúlik a szeplő. — A ki nagypénteken folyó vízben megfürdik, az nem lesz beteg abban az esztendőben [Dunántúl, Tolna]. Ethnogr. VII. 185.

⁴²⁷ Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások. [Ethn. VI. 327.]

⁴²⁸ M. *Mythologia* 316.

⁴²⁹ „Elteszik, írja Barna Ferdinánd, tűzvészkor a lángokba dobják, csillapítás és a szél megfordítása végett, erdőn a fába teszik, melyekben a méhkasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön. A csibéket is azokkal etetik, hogy megnöve annál jobban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kiskorban meghaltak, megesszik. Műlőn a nyájban és házi állatokban, különösen a juhok közt marhavész pusztit, összetörök és az istállóban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás héjával s fokhagymával füstölik.“ [A mordvaik pógány istenei és ünnepi szertartásai 35.]

⁴³⁰ Ósvallásunk főistenei 37.

⁴³¹ *Fraknói Vilmos: Szegszárdi apátság története* 37. „1455. a baranyai alispán feria secunda post diem concussionis ovorum“ adják ki leveleket. A Repce vidékén is megvan a piros tejással való délutáni játék Kovács S. János tr. szerint. [Ethn. III. 97.] Régebb okiratunk meg azt mondja: „arbor piri ubi fit congregacio puerorum in octavis pascho [1220-ik év *Fejér* cod. dipl. III. 1. 286.]

⁴³² *Trencsényi Lajos* (Ethn. III. 128.)

⁴³³ M. Mythologia 319.

⁴³⁴ Ethn. VI. 327.

⁴³⁵ Ethn. VI. 302. A palócoknál kiviszik a leányt a kútra vagy épen a patakba állítják, Istvánffy Gyula értesítése szerint, s veder számra locsolják rá a vizet, hogy „ha férbe' megy, hal'legyék firis menyécske.“ Kérésnek, rimánkodásnak nincs helye; ha szép szóval nem megy a leány, erővel is elviszik s belökik a patak vizébe. Ezért a nap neve nálok „vizbe hányó hétéfő.“ [Ethn. V. 121.]

⁴³⁶ Szathinármegyei néphit szerint a Szent-György éjszakáján való fürdés mindentől hasznos. [Ethn. III. 295.]

A *deési* néphit szerint „Szent-György napja éjjelén a kocsis a lovakat a falu határaihoz vezeti és mindenütt egy marék fűvet szakít; de azonnal tova iramodik, mert különben a boszorkányok széjjel tépnék. Otthon a fűvet a lovakkal megéteti és akkor azok kövérek lesznek az egész esztendőben és nem lehet őket megrontani.“ Ugyanazon néphit tartja, hogy:

„Szent-György éjszakáján az, ki egy árva fiocfa alatt levő vízben megfürdik, szép lesz.“ Ugyanott: Szent-György estéjén kölest hintenek az ól körül, hogy a tehenet meg ne rontsák. „Szent-György napján hajnal felé a lovat fürösztik, hogy meg ne rühösödjék.“ (M. Nyelvőr XII. 232.)

A *marmarosi* néphit szerint: Ha Szent-György éjszakáján forgácsot visznek ki valakinek az udvaráról, az odavaló tehennek elvész a teje. (M. Nyelvőr VII. 277.)

Rozsnyóvidéki néphit szerint: „Ha Szent-György éjjelén a mezőn vadmacskát látsz, megnyered a nagy lutrit.“ (M. Nyelvőr XXI. 142.)

Végül a háromszéki babona azt javasolja, hogy: Szöngyörgynap előtt ne feküdj künn, mert minden erődöt elviszik a szépasszonyok. (Ethn. II. 360.)

⁴³⁷ „A ki Sz.-György előtt eleven kigyót lát, abban az évben egészséges marad, a ki döglöttet vesz észre, beteges lesz. — A Sz.-Gy. nap előtt agyonütött kigyónak a fejét levágják s a füstjáró gerendák közé teszik s midőn halászni mennek, a szintén Sz.-Gy. nap előtt fogott pillangóval együtt a halászháló pupjába kötik, a mi után biztosra veszik, hogy halászatuk szerencsés lesz. — A ki Sz.-Gy. nap előtt talált kigyónak a fejét ezüst pénzzel leszeli s azt a bugyellárisában hordja, annak az adásvevésnél szerencséje lesz. — A Sz.-Györgynap előtt fogott kigyót Sz.-Gy.-nap virradóra egy edényben kell megfőzni s levét eltenni, ez a

lő a disznóbetegségek ellen nagyon *használatos*. — A ki Sz.-Gy.-nap előtt *zöld levelű békát* kivágásnál az inge alatt háromszor a földre eresztí, abban az évben nem lesz hideglelés. *Gönczy Ferencz* (Ethnogr. VI. 327.)

⁴³⁸ *Türk Frigyes* barátomnak beszéli az egervideki asszony: „A hogy a múlt héten virágot keresni vótam, *gyíkot* fogtam. Odahaza a faluba' egy ember disznójának torokgyíkja vót. Elhíttak, hogy huzogassam meg a disznó torkát avval a kezemvel, a melyikkel a gyíkot fogtam. Arró' hasznos Szen György előtt gyíkot fogni.“

„Szen György-nap előtt szedett *Csana* (csalán, urtica) arró' jó, hogy ha kiforrázzák véle a tejesezazekat, nem rontódik meg a tehen.“ (*Türk Frigyes*: Flora).

⁴³⁹ *Gönczy Ferencz*. *Szatmármegyei* néphit szerint: Ha Szent-György-nap előtt dörgést hallasz, üsd a fejedet vagy a falhoz, vagy valamely más kemény tárggyhoz s egész esztendőben nem fog a fejed fájni. *Jakab József* (Ethn. VI. 311.)

⁴⁴⁰ *Nagy József* (Ethn. III. 72.) „Az évben, tartja a kalotaszegi néphit, legfontosabb idejök a Szent-Gy.-nap előtti éjjel. A gazdák ilyenkor az útezaajtón tövist huznak, hogy a boszorkány udvarukba be ne mehessen s a marhát meg ne ronthassa. A leveles kapu gombfájához is tövist kötnek. Ilyenkor a boszorkányok szénvonóra ülnek s verekednek, azután összegyűlnek, sírnak, zúgnak, az utjokba tévedő embert ijesztgetik, bántják, ütik-verik, rubáját megozibálják.“ *Jankó János tr.* (Ethn. II. 278.)

⁴⁴¹ *Jakab József*: *Szatmármegyei babonák*. — „Szent György napján reggel, tartja a *lozsádi* babona, ha a bálványon [kapufélfán] friss fejszevágás van, elvöttik a baszorkányok a tehény tejit. Ha aszt akarja, hogy ne vőgyik el, akkor tügyén csipke-bakarágat a kapura.“ (*Kolumbán Samu*. Ethn. V. 334.)

⁴⁴² *M. Mythologia* 300. Csalló közben „*molfa*.“ A legények május 1-én hajnalban, írja Márton József, az erdőről égerfákat hoznak, de csak legtetején hagynak ágakat s azokra kendőket, szalagokat, boros üvegeket kötnek s a fákat így kedveseik lakásai előtt a földbe ültetik. Némely ház elé egyet, más elé kettőt-hármat is. Ezen fák azután egész május folyamán helyükön maradnak. Május utolsó vasárnapján a legények táncmulatságot rendeznek, s ekkor a molfákkal kitüntetett leányok adnak pénzt a legényeknek a zenészek és egyéb költségek fedezésére. Vasmegye némely községében hosszú fenyő léceket ültetnek le s a végére kötnek egy nagyobb zöld ágat, melyre papírszalagokat aggatnak. Itt azonban nem a leányos házak előtt állítják fel ezen fákat, hanem az iskola, egyház, koresma; gazdatiszt vagy uraság lakása előtt egyet-egyet, kiktől az ültetők borraivalót kapnak. Pozsony némely községében (*Kosuth*) az egyes leányos háznál a kapufélfába illesztenek bele zöld ágakat. Ethn. III. 58.

⁴⁴³ Ethn. V. 121.

444 *M. Mythologia* 300.

445 *Vachot: A magyar föld népei* VI. 12.

446 *Ethn.* VI. 228.

447 *Ethnogr.* VI. 226

448 *Ethn.* V. 125.

449 *M. Mythologia* 304.

450 *M. Mythologia* 303.

451 Erdélyinél (*M. közmondások* 334):

„Jó legény, jól megfogd a levad kantárát,
Ne tópászsza, ne tapossa a pünkösti rózsát.“

452 *Ethn.* VI. 329.

453 Majdnem azonos a neográg-ludányi szokás Ipolyinál (*M. Mythologia* 194): „Esti harangszó után a ludányi paraszt legények s leányok nagyja, apraja zsúppal kezében seregesen megy ki az Ipolymenti rétre, ott rendszeren *hét* vagy *tizenkét* rakásba teszi szalmáját és meggyújtja, körülállja, dalol és a gomolygó füst fölé egy köteg tisztos fűvet tartva mondja: „Kelés ne legyék a tétémén! Törés ne legyék a lábamon!“ Az ünnep három napig tart. Valamint a „tisztos fűnek“ tűz fölé való tartása elmaradhatatlan: úgy a tűzbe meztelen lábbal való lépés és a tűznek lábbal való kitapodása is; mert csak így lehetnek a „népek vigabbak.“ A tisztos fű őriztetik s annak idejében fürdőnek használtatik.

454 *Istvánffy Gyula: Mátravidéki palóc szokások* (*Ethn.* V. 126.)

455 Ungmegyei dal-törödéek.

456 *Perk* Nyitrában.

457 *M. közmondások könyve* Pest 1851. 207.

458 *M. Mythologia* 194.

459 *M. Mythologia* 194. 195.

460 Szláv kölcsönzésnek látszik; de lehet fordítva is. „A felvidéki tót eladó lányok szent Iván éjjelén vad virágból font koszorút dobnak a házak, csűrök zsindeyes tetejére abban a hitben, hogy a koszorú az eresztől számított a hányadik zsindeleysoron megáll, annyi ideig kell még az illetőnek vőlegényére várakoznia.“ *Istvánffy Gyula* (*Ethnogr.* V. 388.)

461 Lásd: *M. Mythologia* 191. Az is igaz, hogy a kerék által gerjesztett tűzzel való babonáskodásnak minden példájával itt sem szűkölködünk. Ipolyi jegyzésbe vevé, hogy Hontban az Ipoly mentében sertésjárvány alkalmával a kanászok *egy kereken tengelyként rudat vonnak keresztül, beléje kőcczel megerősítve s addig dörgölik míg nem erősen füstöl és lángol.* Füstjén keresztül hajtatik aztán a beteg marha. Az üszökké égett kerekdarabok haza vitetnek s az itató válúba tétetnek, különösen a kerék izzó pántja is. (*M. Mythologia* 190.)

462 Sárhajú = sárarany-, tiszta arany szín hajú.

463 *Jókai Mór: Vallás, őshit, babonák* (Az osztrák-magy. Monarchia irásában és képben. Magyarország I. 308.)

464 *M. Mythologia* 193.

466 *Erdélyi* i. m. 16.

466 Ethn. VI. 330.

467 Ethn. VI. 326.

468 Ny.-őr XII. 185.

469 Ny.-őr II. 516.

470 Ny.-őr III. 320.

471 Ny.-őr V. 177.

472 1. Őrség-i hiedelem szerint is B. napján nem jó varni, mert abba' az évbe' a tyúkók nem tojnak. Ny.-őr. V. 373. Ethn. VI. 330. 2. Más vidékek hiedelme e tilalmat Lucza-naphoz köti. Szőke-Dencs (Somogy): Luczakor nem jó varrni, mert bevarrik a tikok s . . . it, hot többet nem tojnak (Nyr. III. 90.) — Szilsárkányon (Sopron) szintén azt tartják, hogy: „Lucza naptján nem jó varrni, mer' a tikok v . . . át bevarják és semmit kianni a házbú', mert a szöréncsét éviszi.” (Nyr. VI. 369.)

473 Nyelvőr III. 278.

474 Ethn. VII. 101.

475 Ethn. VIII. 101.

476 Nyelvőr XI. 38.

477 Ethn. VI. 317.

478 Ethn. VI. 330.

479 M. Mythologia 189. 307.

480 Király Pál (Ethn. II. 365.)

481 Márton József (Ethn. II. 113.)

482 Ethn. VI. 331. (*Gönczi Ferencz*: Göcseji népszokások.)

483 Ethn. VI. 332.

484 „Hontban, írja Ipolyi a szántói hőviz-források közt látható egy lugzókatlan-alakú szikla. Fölötte emberalak, alóla pedig kénköves forró víz bugyog elő. Lucza napján lugozott egy asszony. A szomszédasszony ezt látta s meg nem állhatta, hogy arra ne fakadjon: Hej komámasszony, mit lugoz kied Lucza napján!” Mig Lucza megjő, felel rá a másik, meg-lugzom én addig. De alig hogy kimondta, kővé vált lugzójával együtt. Így kemencze-alakú másik szikláról, melyben még a kővé vált kenyerek is meg vannak, az a monda, hogy a kenyeret Lucza napján sütő asszony kemenczéje. (M. Mythologia 118.)

485 A baranyai Ormánságban a fiatalság leginkább vásárokon köti az ismeretséget, különösen a vaiszlói Lucza-napi vásárt „leánynézőnek” is mondják. Hőke I.

486 *Ösvallásunk főistenci* 44. l.

487 Ethn.

488 Eth. VI. 332. Így van ez a palóczságban is.

489 Ethn. VI. 333.

490 Ethn. VI. 332.

491 Ethn. VI. 333. Gönczy Ferencz közlése.

492 Hegyhát Vasm. (Ethn. III. 70.)

493 Göcseji népszokások Ethn. VI. 332.

494 Balla, Terpes, Parád Hevesben.

495 Szőreg.

496 Ethn. VI. 384.

497 Ethn. VI. 44.

498 Ethn. VI. 43.

499 Ethn. II. 205.

500 Ethn. VI. 334.

501 *Kálmány*: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 28, ki itt azt vitatja, hogy valószínűleg karácsony napra vagy apró szentek napjára a gyógyító istenasszony ünnepe esett.

502 Ó-Szent-Iván.

503 Ethn. VI. *Gönczy Ferencz*: Göcseji népszokás.

504 Szőreg (U. o. 29.) (*Kálmány*: Boldogasszony stb. 28.)

505 *Király Pál*: *Regesek mondokája* (Ethn. II. 238.)

506 Bakonak (Zalam. Ethn. VI. 318.)

507 *Barna Ferd.*: *Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 41. Ethn. II. 237. 398. III. 75. 129. VI. 317.

508 Legszertartásosabb Dunántúl, divatozik azonban a Tisza mellett, *Török-Szent-Miklóson*, Szeged vidékén, hol *ődörösölés*-nek mondatik, és *nyírfavesszőrel* történik az ütlegetés, azon jó kívánság kíséretében: ne légy keléses, ne légy gilvás! — A Tisza mentén a gyermeket mustár magért küldik, Dunán túl meg maguk a gyermekek járják be ismerőseiket. *Kálmány* szerint e szokás a gyógyító istenasszony ünnepére mutat, melynek apró szentek körül kellett esnie.

Somogy megye délnyugati részén *subározásnak* mondják a $1\frac{1}{2}$ —1 méter hosszú korbács (subár) miatt, melyet a legények s gyermekek fűzavesszőből fonva Aprószentek napján már kora reggel bejárják a házakat és a sokszor még ágyba fekvő ismerősöket a subárral megveregetik. A mondóka ugyanaz, mint a nagybakonaki, csak hogy itt az is előfordul: Egészséges légy! Jó légy (Trencsényi Lajos) Ethn. III. 128.

509 Ethn. VI. 319.

510 Eth. II. 112.

511 M. Ny.-őr XV. 88.

512 Nyelvőr XI. 526. Ugyanott „Szylvesztor-este vagy András napján éfélok a léány levetkezik czurdéra, a szoba közepire éggy cseber vizet teszen, a szobát béséteti s belénéz a vízbe. Megláttya aszt, a ki a zura lesz“ (Nyelvőr XII. 45.)

513 Nyelvőr XII. 277.

514 Nyelvőr XII. 375. Többet mond erről *Herman Antal*, a „szilveszteri magyar néphiedelem“ írója (Pesti Hírlap 1893. XI. 31.)

515 Nyelvőr XII. 278.

516 Ethn. VI. 321.

517 Nyr. XIV. 284.

518 „A házszentelő, mondja a „Boldogasszony“ tudós írója a mellett szól, hogy Boldogasszony havában, ha nem is vízkeresztkor, de ebben

az időtájban Boldogasszonynak őseink ünnepet szenteltek. De feltűnt előttem, hogy ily házszentelések alkalmával az asztalra búzát tettek csészébe, a búzába néhol almát, máshol tollat tettek, miket a szaporodás istenasszonyra kell vonatkoztatnom (Kálmány: Boldogasszony 26.)

⁵¹⁹ Szeged vidékén nagy foganatját hiszik a „három királyok vi-zének“ miként Kálmány hitrege-buvárunk sejtí azért, mert ennek meg-áldása Mária havába esik (Bold. asszony 18.)

⁵²⁰ Gönczy Ferencz: Göcseji népszokások (Eth. VI. 322.) — Ha a házban a szentelt víztartó leesik a falról, szorencsöttség éri a háztá-ját, tartják némely vidéken.

⁵²¹ Ethn. VII. 185.

⁵²² Ethn. V. 190.

⁵²³ Id. m. 26.

⁵²⁴ Wiedner Gyula: Kincsásó babonák és ráolvasások. (Ethn. I. 250.)

⁵²⁵ Hétfőn született gyerek nehez, de mindig sikeres munkában tölti idejét a kalotaszegi néphiedelem szerint, míg a kedden világra jött új szülött nagyszerű, de hasztalan emberré válik“ Ethn. II. 283.

⁵²⁶ Ethn. II. 357.

⁵²⁷ Ethn. II. 207.

⁵²⁸ Lozsád vidékén minden lakadalom keddi napon tartatik.

⁵²⁹ Ó-szt.-Iván, Szőreg.

⁵³⁰ Közmondások 75.

⁵³¹ Ethn. II. 364.

⁵³² Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 9.

⁵³³ Szeged népe I. 113.

⁵³⁴ Tervár, Ó-szt.-Ivány Kálmány Lajosnál.

⁵³⁵ Ipolyi: M. Mythologia 539.

⁵³⁶ Boldogasszony stb. 9.

⁵³⁷ Kálmány: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 10.

⁵³⁸ Szita, bita péntek, siralom csütörtök, dob szerda, az erdei várba két házat építek stb. (Dobo Ilona tánca. Mikófalva, Borsodm.)

Szita, Szita péntek, Siralom csütörtök, Dob szerda (Torpes) Ethn. VI. 115. 117. 1.

A visontai gyermekjátékoknál meg. ezt éneklék: „Nyizsd ki lejány kapudat, Hadd kerüllem váradat Dob szerda, dobb kedd, Siralom csütör-tök, Aggyon Isten jó napot stb.“ Ethn. II. 295.

⁵³⁹ Ipolyi: M. Mythologia 540.

⁵⁴⁰ Eth. II. 18.

⁵⁴¹ Ethn. II. 283.

⁵⁴² M. Mythologia 539.

⁵⁴³ Ethn. II. 364.

⁵⁴⁴ M. Mythologia 540. Pintékénn a kavaszt ne add ki a háztúl, mêt nem lesz szörénscid a házhoz“ (Lozsád.) „Tejet nem jó kiadni pin-tékénn és szörédánn a háztúl, mêt a tehiny elveszti a tejit“ (Lozsád.) „Pöntéken mosott ingbe ne járj, mert a szépasszonyok félre viszik a szájodat“ (Háromszék.)

⁵⁴⁵ Ethn. II. 209.

⁵⁴⁶ Ethn. VI. 115. 117. 1.

⁵⁴⁷ Ráolvasás: *Nehezen járóra* (Kálmány L.) Mikó a gyer'ök nehezen kezd járni, 3 pöntökön fölültetik, sujokkal mögverik a lábát, oszt' mongyák neki: „Ma van pöntök, Hónap szombat, Szalagygyá' vasárnap“ Asz'tán nem fog nehezen járni.

A szerda-péntek a kalotaszegi néphitben a babonaságra alkalmasnak tartott napok. Ethn. II. 281.

⁵⁴⁸ Kálmány Lajos: *Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya.*

⁵⁴⁹ Ethn. II. 209.

⁵⁵⁰ Ethn. II. 284.

⁵⁵¹ *A vogulok pogány ösvallása.* Ethn. IV. 39.

⁵⁵² *A vogul föld és nép* 142.

⁵⁵³ *Fejér: Coder. dipl.* II. k. 1 füz. 48. l.: „... ad monticulum et ibi stat meta lapidea, que vulgo baluan vocatur.“

⁵⁵⁴ U. o. VI. 1. 376.

⁵⁵⁵ *Wenzel: Árpádkori új nkm. tár* VIII. 10; XI. 547. 1267. U. o. VIII. 147. Enyiczke mellett Abaújhán.

⁵⁵⁶ *Hunfalvy: Vogul nép* 95.

⁵⁵⁷ Ethn. IV. 42.

⁵⁵⁸ Pogány magyarok vallása 1861. 128. l.

⁵⁵⁹ Mondáját l. „Bene vára a Mátrában“ czimű történet-régészeti tanulmányom Eger 1890. 15. l.

⁵⁶⁰ *Kövári: Erdély ritkaságai* 48.

⁵⁶¹ *Kövári: Száz rege* 106.

⁵⁶² *M. Mythologia* 203.

⁵⁶³ Hermann Antal „Turisták lapja“ I. 4. sz.

⁵⁶⁴ Ethn. V. 321.

⁵⁶⁵ *M. Mythologia* 488. 494. l.

⁵⁶⁶ *M. Myth.* 490. Pogány áldozó helyek a) *Mátrában* 1. *Áldozó-kerék-vár* Bodony határában, közel a sóscseri kerékvárhoz. 2. *Asztagkő*, alakjától nyerte nevezetét a solymosi határban. Közel esik hozzá az Üstökfő. 3. *Nagy-Szokorecz*, tót nevű roppant kőrakás tőhelyekkel a domoszlai határban. 4. *Török-Asztal* Sirok határában, alakjára, bevéseire tekintve egészen pogány oltárra emlékeztet. Három bálványkövel. 5. *Tűzkő* neve és alakja után itélve valószínűleg szintén áldozó kő lehetett a Tarna mellett Kőkötnál. 6. *Susvír* a Kékes gerinczen. Ezt különös alakjánál fogva vélem ilyennek. b) a *Bükk* hegységben: 1. *Áldozó kő* az apátfalvi határban. 2. *Bálvány* Visnyó határában. 3. *Kis-Vár* Dédes határában alakjánál fogva. 4. *Tűzenkő*, most Szarvaskő. 5. *Imókő* Tárkány határában. Némi bevézés nyomai látszanak a sziklatetőn. 6. *Buzgókő* Málincának határában. 7. *Kerekdomb* a varbói határban. 8. *Ivác* Új-Hutában. 9. *Léleklyuk* pusztja Latorút határában. 10. *Imoly* kunhalmokkal a hegytetőn Kács határában. 11. *Nagy-Dobrák* a kisgyőri határban. 12. *Istenhegy* Miskolcz határában. 13. *Lőfőtisztása* Kis-Győr határában. 14. *Lóhullása* Várasszó határában stb. (Bartalos Gyula tr. szíves közlése).

⁵⁶⁷ Béla kir. névt. jegyzőjének könyve 13. 16. 22. 43. f.

⁵⁶⁸ Bartalos Gyula ilyeneknek tartja még a következőket: 1. *Állozó gát* Békésben. 2. *Iraló hegy* Tornában. 3. *Esztátkő* Borsodban a tárkányi határban. 4. *Peskő* a tárkányi és a heves-leleszi határban. 5. A *Pogony* vagy *Pogány várak* sok helyütt. 6. *Papkő* szintén nem egy helyen. 7. *Kis- és Nagy-Ótárkő*. 8. A *sonodi kútfő* nagy sziklája, melynek aljából egész folyó ömlik, teteje pedig sík térre van egyenlítve, fentebb pedig a *dályomi őstelep* van közvetlen közelében.

⁵⁶⁹ Ősvallásunk kisebb isteni lényei 36.

⁵⁷⁰ Barna: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai 14 - 15.

⁵⁷¹ Budai krónika 38. fejt. Turóczy II. 3. f.

⁵⁷² A gyűjtő jambud (ételkészítő) minden egyes háznál ötször *uzúrja kését* a ház ajtajába mielőtt bonyitna. Barna Ferdinánd a hasonló eljárás elmosódott emlékezetét látja azon karácsonyi babonás szokásban, hogy: éjjélkor a leányok *késüket háromszor a kút párkányába rágják*, hogy a víz tündére feleletet adjon nekik jövőjükről. (Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai 41.)

⁵⁷³ A votjások is áldozatkor az áldozatmarha levágása után széttagolván az állatot, levágják a fülét, tüdejét, beleit megmossák, kazánban a tűzhöz teszik főni, s midőn megfőtt, külön edénybe öntik s a tűzbe votik, hová egyszersmind kenyeret, sőt, tojást, sőt sört is vetnek. („A votjások pog. vall.” 33.)

⁵⁷⁴ L. A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szokásai. Budapest 1870, és „Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai” Budapest 1881. című akadémiai értekezéseit.

⁵⁷⁵ Barna: A mordvaiak pogány ist. stb. 33.

⁵⁷⁶ „Öreg isten, irgalmazz nekünk; Nagyasszony-anya, segítsd leányodat tisztességesen élni! Nap-istón, küldj nekem kórót!”

⁵⁷⁷ Régenten nyilván: Öreg-isten, Nap-istón stb.

⁵⁷⁸ Vajjon nem ennek felele meg: *Eja haja haj!?*

⁵⁷⁹ Barna: Ősv. főist. 50.

⁵⁸⁰ Barna: Ősvallásunk főistenei 52.

⁵⁸¹ Barna: A mordvaiak pogány ist. 42.

⁵⁸² U. o.

⁵⁸³ A disznóölésből kimaradt *kása* a szegedi néphitben hathatós szer. L. Lucza napját.

⁵⁸⁴ Barna: A mordvaiak pogány ist. 43.

⁵⁸⁵ Barna i. m. 44.

⁵⁸⁶ *Kandra Kabos: Karácsonyi népszokások és babonák* („Nemzet” 1895. karácsonyi sz.)

⁵⁸⁷ Barna i. m. 45.

⁵⁸⁸ Barna: A mordvaiak pogány ist. 48—49.

⁵⁸⁹ Barna: A votjások pogány vallásáról. 8.

⁵⁹⁰ „A mel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újít-

laskór egymásután ki köll vinnyi a zudvarra, mikor legelősször láttya a zujságot; osztán azt köll mondani: Új Hód, új királ! Nő híj meg engem lakadalmadba, hanem vidd el a zén betegségemet.“ Göcsej, Nagy-Lengyel. Nyelvőr VII. 86.

⁵⁰¹ „Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban“ 9—13.

⁵⁰² Csengery: *Tanulmányok* I. 93.

⁵⁰³ Barna: *A votjakok pogány vallásáról*. 9.

⁵⁰⁴ Ha a kis gyermeket hideg loli, az anya jókor reggel fusson a ház körül csórén s háromszor mondja ezt: „Éjjasszonyok, éjjurak, vigyétek el a hideget a gyermekemről.“ Másutt: „Szép asszonyok! ennek vigyétek el ti az én fiamnak sirását, hozzátok meg ti az ő édes álmát!“

⁵⁰⁵ „Ha valaki gyermekedet a szemével megverte, tölcs félig egy jó nagy poharat tiszta vízzel s tégy a pohár felibe egy rostát. Azután egy tojásnak vedd ki a fejérit s csurgasd azt a rostán keresztül halkan a pohárban levő vízre. Ha a víz felületén elterülő tojásfeje egy szoknyás asszon-alakot mutat, akkor asszony, ha nadrágos forma férfit mutat, akkor férfi verte meg a gyermeket. S ha ez tudva van, akkor aztán csak meg kell mosdatni azzal a tojás-fejéres vízzel a kicsit és azonnal meggyógyul.“ *Kis Áron Porcsalmai babonák*. Eth. II. 301.

⁵⁰⁶ Ethn. II. 260. *Szükségűi változata*, *Rzecz késsel* a tűzhelyre egy keresztet kell vágni, arra tegyünk egy poharat, mely tele van vízzel. Most veszünk 3 darab tűzes szemet. Megfogunk egyet s beledobjuk, keresztet vetünk rá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk rá: „Ha fekete szem ígézte: szálljon a feketére.“ Most a 2-ik szemet dobjuk be, keresztet vetünk rá, befedjük a tenyerünkkel s azt mondjuk: „ha kék, szálljon a kékre,“ ugyanígy a harmadik szönnel: „ha sárga, szálljon a sárgára.“ Ha a szén lemegy a pohárban, a gyermek meg van ígézve; ha nem, nincsen. — A gyermek most iszik a vízből, azután az anya két ujját bemártja a szemes vízbe s azzal megkeni a gyermek homlokát, hasát, tenyerét, talpát, hátát. A mi a szemes vízből megmarad, azt az ajtó sarkára önti az anya keresztalakban. — Ha sejtik, ki ígézte meg a gyermeket, erővel is vágnak annak a hajából s azt egy lapát szőnre toszik s a gyermeket megfűstölik. [Ethn. II. 203. Balázs Márton közlése után.]

⁵⁰⁷ *Királyi Pál* (Ethn. II. 367.)

⁵⁰⁸ Nyr. XV. 140. — A székelységben: kézzel húzott keresztre egy vízzel töltött poharat helyeznek s abba egy eleven szemet, három darabra törve, belevetnek ily szók kíséretében: „Kék szem, fekete szem. Kézzel, vízzel lemosom. Hogy ha férfi ígézet van, hasadjon meg a . . . , ha asszonyember, akkor hasadjon meg a csicse. Ekkor a pohár tetején háromszor keresztbe fúnak, a vízből a beteggel háromszor itatnak s hátgorinczét, homlokát, orrát, talpát és tenyerét megmosván, a megmaradt vizet nappal a házfedélre, este pedig az ajtó mögött álló seprőre öntik, hogy abba senki se léphessen, mert a ki *öntésbe lép*, bőrbetegséget

kap. Igézettől különösen a kis gyermeket féltik, úgy hogy bevett szokás annak kikerülése végett leköpní. („Ptü, ptü, csúf!”) Különösen szigánynőknek tulajdonítanak igézőképességet. Ha vízvetésnél a pohár fenekére két szén megy le, akkor férfi, ha pedig egy, akkor nő igézte meg a beteget. *Kozma Mythologiai elemek* stb. 35.

⁵⁹⁹ Nyelvőr II. 307.

⁶⁰⁰ Nyelvőr II. 306.

⁶⁰¹ Erdélyi eljárás.

⁶⁰² Nyelvőr VI. 83.

⁶⁰³ U. o.

⁶⁰⁴ Ethn. VI. 268.

⁶⁰⁵ *Kozma Ferencz* i. m. 35.

⁶⁰⁶ Ethn. II. 97.

⁶⁰⁷ *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. 14.

⁶⁰⁸ *Istvánffy Gyula: A borsodi matyó nép élete*. (Ethn. VII. 172.)

⁶⁰⁹ „Szedjen össze az anya a réten olyan apró fadarabokat, a melyeket az esővíz halmazott helyenkint össze, fűtse be ezzel erősen a kenyérsütő kemenczét és a midőn legforróbb, vetkőztessze le váltott gyermekét és meztelen fektesse a kenyérvető lapátra. Vegye most a lapáttal a gyermeket és tegyen úgy háromszor, mintha beakarná vetni a gyermeket a kemenczébe, miközben azt mondja: Vidd el a gyermekedet, mert különben a tüzes kemenczébe vetem!” Ha a gyermek csakugyan váltott, akkor megjelenik az illető boszorkány, a ki a gyermeket kicséréli, a váltott gyermeket észrevétlenül elveszi a lapátról és helyébe az egészséges gyermeket teszi, azt mondván: „dobd a magadét.” Hegyhátvidék. (Ethn. III. 68.)

⁶¹⁰ *Vislockiné: A gyermek a magyar néphitben*. (Ethn. IV. 210.) Ugozásban *Király Pál* szerint azt tartják, hogy a gyereket hat „hetüs” koráig soha sem szabad felügyelet nélkül hagyni, mert a „gonosz lelkek” kieserélik s a helyette ott hagyott gyerek „sisakfejű” lesz, a ki hét éves korán túl nem fog élni. (Ethn. II. 367.)

⁶¹¹ „A titos vagy a váltott gyerek. Écczó vót egy asszon, még egy obsitos. A baka émén a zasszonyhon má nem tom mijér, csak elég a hozzá, hogy ő biza oda mén; s a szegény asszon ékezdett neki panaszkonni, hogy ő nem tuggya, mi istem csudája de a zú fija má hit íves, de sé nöm nú, sé nöm beszil. Most is bősőben fekszik.

Mikó a baka észt meghallotta, oda mén a bősőhöz. Nézi, csak nézi a kis gyermeket s écczörre csak asszonya: Jaj ídés lelköm, ez nem a maga fija. Ez tátos; a maga fiját ellopták écczaka a boszorkányok.

Na a szegén asszony megijett ékezdett sírni. A katona sajnálta s aszonta neki: Ne búsják ké, haném hozzon ék kis bögrét meg egy maty (nagy) meritő kanalat, osztán tőccsön ék kis tejet a bögrébe s tegye oda a bősőbe.

Az asszon mingyá' hozott is bögrét meg nagy kanalat s oda tette; akkó aszonta a katona, hogy most mennyen ki vele a szobábu. Mikó kimentek, odaálltak a kúcslikhoz s úgy lesték, hogy mi lesz mostan.

Há' ecczer csak a tátos, mert biz a vót ékezdett kacagni s aszonta Na Fene evett illyet! Hetvenhét esztendő s vagyok, do még so' se attak nekem kis bögrében nagy kanalat. Mikó ezt oda ki mekhallotta a katona, aszonta a zasszonnak: Na láttya kő hogy tátos! Tuggya mit, süssön kenyeret, osztán szórjon sok színát a kémény alá; a tátost meg tegye rá a lapátra, mintha be akarná vetni! — Na jó' van az asszony úgy is tett. Befűtött a sütőkemenczébe, színát szórt a kémény alá s a tátost rátette a lapátra; de mikó be akarta vetni a kemenczébe, a tátos nagyot kiátott és étünt.

De mikó e történt, hát uram fija a kéményen keresztű beesett a szalmára az asszonynak a gyorekc. (Haraszi Gyula N.-Becskekről Nyr. VII. 86.)

⁶¹² Kozma Ferenc: *Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben.* 37.

⁶¹³ Ethn. III. 72.

⁶¹⁴ Ethn. II. 367. Hogy az ugocsai felfogás nem áll magában, erre nézve hivatkozom a szegedi boszorkány-pörökre, hol szintén előfordúl Ipolyival szólva, hogy: „az ágast is megfejték, megfűrták.”

⁶¹⁵ Ipolyinál erre is van megfelelő példa. „Egy kecskeméti gazda vesz a vásáron tehenet, az eladó jó tanácsot is ad hozzá: ha idővel netalán rugós volna vagy tejét elvesztené, teritené be az abroszszal, mely karácsony estéjén az asztalon volt s fogjon nyírfasöprűt, azzat verje el. A tehen csakugyan nem jól viselkedett s az új gazda a tanács szerint járt el, de ráadásul még a seprű vastag nyelével is keményen ellátta. És a tehénnel nem is volt többet baj. Találkozáván a tehen régi gazdájával, nem is mulasztotta el megköszönni a hasznos tanácsot. Igen ám, feleli emez, de én nem mondtam kegyelmednek, hogy a vastagával üsse, mert hogy im a feleségemet ütötte kend agyon.” (M. Mythol. 436.)

⁶¹⁶ Ipolyi: *Magyar Mythologia* 436.

⁶¹⁷ Bakázy Dénes Ethn. VI. 54. Kalotaszegen darócztot tesznek a küszöbre s azt addig ütik, míg a tettes ol nem jön és meg nem kérleli őket. Ethn. II. 279.

⁶¹⁸ Farkas, macska, fekete kutya, kígyó, béka vagy denevér képét veszik fel: de a madarakét sohasom!

⁶¹⁹ Ethn. VII. 174.*

⁶²⁰ Jankó János tr.: *Kalotaszegi babmák.* Ethn. II. 282. — „Ha az Isten nyila leüt s valaki az ijeccségtől beteg lesz, hozzanak abból a fából, a mejiket a menkő megütött három darab forgácsot. Aszt a beteg tegye a kebelibe, vagy füstöjjék meg vele, asztán meggyógyul.” Deés. Nyr. XII. 46.

⁶²¹ „A ki az istennyilát megleli, attól tartani kell, mert az sokhoz ért.” Ny. 5r. V. 326. *Görz.*

⁶²² „Magsószom a tüzet, hogy ne lombicceson, mert haragot jelent.” Tiszaabád-Szalók Nyr. IX. 560.

⁶²³ Ipolyi i. m. 198.

⁶²⁴ Kalotaszeg vidékén, ha tűz üt ki, szitát tesznek ki az utcára, hogy a szél elforduljon. Ethn. II. 276. l.

⁶²⁵ Az osztyákok annak előtte (1710 körül feljegyzett hagyomány) venkint egy lányt fullasztottak az Óh-folyóba a víz istene kiengeszteléseére. Hunfalvy Vogul nép 92.

⁶²⁶ Ny. ör VI. 42.

⁶²⁷ V. ö. ősv. főistenei 55.

⁶²⁸ *Munkácsi Bernát: A pogány vogulok ősvallása.* Ethn. IV. 40.

⁶²⁹ *Barna F.: A vogulok pogány vallásáról.* 9.

⁶³⁰ Hunfalvy kivonatában „Vogul föld” 95. 99.

⁶³¹ Sacerdotes . . . , quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur. (Theoph. VII. cap. 8.)

⁶³² Tanulmányok I. 107.

⁶³³ *Berlini mutakvány.* I. „Nemzet” 1895. szept. 18. számát.

⁶³⁴ *Hunfalvi i. m.* 161.

⁶³⁵ *Hunfalvy i. m.* 160.

⁶³⁶ *Kalevala* III. XXXVIII. XLII. rúnái.

⁶³⁷ *Vájakodni* = igézni, incantare Vámbéry szerint nem más, mint a török *bağkala* = kötözgetni, bűvölni.

⁶³⁸ *Vogul föld.* 163.

⁶³⁹ *Vámbéry: A magyarok eredete.* 384.

⁶⁴⁰ *Csengery: Tanulmányok.* I. 111.

⁶⁴¹ „Jajči” tőszótágja *jaj* = megnyitni, kifejteni, tisztába hozni. Ezen alapfogalom egyrészt ugyan a titkos dolgok megfejtésével függhet össze, másrészt azonban az áldozati állatok fölbonthatására is vonatkozhatik és a magyar *tátos* szó mellé azért állítható megfelelőképen, mert a *tátos* tőszótágja: *tát* szintén annyi, mint kinyitni, tisztába hozni s a „j” és „t” betű hangesorejének szabályai szerint egészen egybehangzik a török *jaj* tővel. (Vámbéry: *A magyarok eredete* 385.)

⁶⁴² I. m. 386.

⁶⁴³ *Kerekgyúrtó Árpád tr.: A műveltség fejlődése Magyarországon* I. 65.

⁶⁴⁴ *Vámbéry: A magyarok eredete* 385.

⁶⁴⁵ Pénzüezőkről. Debreczen város törvényszéki jegyzőkönyvéből 1842. jul. 9. (Ethn. III. 110.)

⁶⁴⁶ *Ipolyi: i. m.* 455.

⁶⁴⁷ *Szeged népe* I. 197.

⁶⁴⁸ *Ipolyi i. m.* 111. — A Kópé-ról már volt szó. Kálmány szerint Szeged népe: ha maga nem akar a Kópéhoz menni, felidézi őt. Ez idézés *setét szobában történik késve*, mi szintén hitregés ősi vonás. (Ethn. IV. 22.)

⁶⁴⁹ Nyr. IV. 557.

⁶⁵⁰ I. m. 483.

⁶⁵¹ *Csengery: Tanulmányok* I. 107.

⁶⁵² I. I.

⁶⁵³ III. rúnó 52—53. v.

⁶⁵⁴ „De multis autem *Deabus suis* una nomine Rasdi capta fuit a

christianissimo rege Bela et tamdiu in carcere fuit reclusa, doneo comederet pedes proprios, ibidem que moreretur" (Budai krónika Turóczi kr.)

⁶⁵⁵ Neveztetik „száz aranyos fűnek" is, meg „100 forintos fűnek."

⁶⁵⁶ Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universam Ungariam afflictam ajunt. Eum precibus a deo obtinuisse, ut quamcumque stirpem sagitta in altum emissa feriret, utilem cam ad hanc luem curandam praestaret. Hanc in cruciatam (körösztyös fű) descendisse perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit. Magy. nyelvtörténeti szótár I. 1030.

⁶⁵⁷ „Két szá' Szent-György-fokhagymát tanátam az erdőn. Elkérte tőlem a szomszédasszony. Ha megszárajtva beadják a tehennek, egész esztendőbe szép sárga lesz tőle a vaj" *Türk Frigyes*: Flóra.

⁶⁵⁸ „Ha vizét vesződ ez tüdő fűnek és éhomrá iszol benne, gilisztákat megöl."

⁶⁵⁹ „A szent György előtt szedett Csana levét inni jó mellfájásró', vérköpésró'" *Türk Frigyes* gyűjtése.

⁶⁶⁰ Ethn. VI. 113.

⁶⁶¹ Ethn. II. 201.

⁶⁶² Ethn. III. 61—63. *Veres Samu tr.* közlése.

⁶⁶³ *Kozma*: Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népiéletben 34.

⁶⁶⁴ J. hely 35.

⁶⁶⁵ Ethn. VI. 113.

⁶⁶⁶ Ethn. IV. 218.

⁶⁶⁷ L. XXXII. fej.

⁶⁶⁸ Ethn. VII. 102.

⁶⁶⁹ Ethn. VI. 112.

⁶⁷⁰ Ethn. VI. 113.

⁶⁷¹ Ethn. II. 279.

⁶⁷² Századok 1874. évf. 383.

⁶⁷³ Terpes Hovesm. Ethn. VI. 113.

⁶⁷⁴ Ethn. II. 361. ⁶⁷⁵ U. o. 203.

⁶⁷⁶ U. o. 361. ⁶⁷⁷ U. o. 361.

⁶⁷⁸ *Balázs Márton*: Szilágysági néprajzi adalékok. (Ethn. II. 202.)

⁶⁷⁹ Mythologiai elemek a székely népköltészetben stb. 36.

⁶⁸⁰ Ó-szent-Iván (Ethn. II. 35.)

⁶⁸¹ Nyelvőr XX. 139.

⁶⁸² csehi (Ethn. V. 191.)

⁶⁸³ I. m. 36.

⁶⁸⁴ Ethn. II. 360.

⁶⁸⁵ *Kozma Ferencz* i. mű 37. A kalotaszegi változatban: Halljátok ti két fél szomszédasságok, az én (testvérom, atyám, lányom) a forró hideg rázza, tudtotokra adom, vegyétek el róla. Ethn. II. 282.

⁶⁸⁶ U. o. 36.

⁶⁸⁷ Ethn. II. 262.

⁶⁸⁸ U. o. 201.

- 680 Századok 1874. 392.
690 Ethn. II. 282.
691 Nyelvőr IV. 323.
692 Nyelvőr VI. 319.
693 Kálmány Lajos gyűjteménye (Ethn. II. 70.)
694 Szék, Hevesin. (Ethn. VI. 112.)
695 Ethn. III. 205.
696 Ethn. II. 362.
697 Istvánffy Gyula közlése (Ethn. V. 191.)
698 Nyőr II. 307.
699 Nyőr IV. 83. V. ö. 137. 231.
700 Tápó Kálmány Lajos gyűjt. (Ethn. II. 37.)
701 Ethn. II. 201. 702 U. o. 283.
703 Ethn. VI. 112.
704 Eth. II. 362. Ugyanitt mondatik: A szalona feisdő hóját kendő békámforral és piritussal s azt kösd torkodra.
705 Ethn. II. 201.
706 Ethn. V. 191.
707 Kálmány Lajos (Ethn. II. 86.)
708 Századok 1874. 386.
709 Érdekes Nagy Géza tudósunknak: „A székelv írás eredete“ című magvas tanulmánya. Ethn. VI. 269—276.
710 Bornemissza Péter: Ördögi kísértetekről. Semptén 1578.
711 Kalevala XV. rúnó 462. stb. v.
712 Kalevala 45. rúnó.
713 „Századok“ 1872. évf. 1—2. l.
714 „Századok“ 1872. 116—118.
715 Ipolyi: Magyar Mythologia 399.
716 „Századok“ 1872. 118.
717 Anno 1752 die 3. Juny coram figura juris praedeductam orationem recitavit et quod usu fuerit fatebatur, ter debuit dicere super infirmum iam susurando, sed cupienti etiam clara voce recitavit. A genitrice didicit hanc orationem qua puella. Bosérné Csapó Katalin boszorkány peréből a kunhalasi levéltárból.“ (Nyelvőr II. 308. V. ö. IV. 178.)
718 Nyelvőr II. 308.
719 Nyelvőr VII. 86. V. ö. VII. 475.
720 U. o. IV. 178.
721 Ethn. II. 85. 69.
722 M. Nyelvőr XI. 38.
723 Századok 1873. 72.
724 Barna Ferd.: Nehány ösmiveltégi tárgy neve a magyarban 36.
725 Ilyen a „halasi“ boszorkány-perben a jegenyefának, fagyalfának, fekete körtvélfának „napkelet felől való“ ágaiából, gólyaorrú füvel vegyített fürdője
A „szegedi“ boszorkányperek szerint „a vakandoktúrásból készített

fürdők, gólya fészekből, hangya bojból, tyúkmonyóból készült fürdők. Ilyen fürdőhöz való szerek: 3 szemétdombból szemetet, három pusztá szétről füvet és három sárnyomó veremből kilencszer rocskával vitt vizet felforratni s benne fürdeni. Dr. Fekete Lajos: Gyógytan a régi magyaroknál (Századok 1874. 393.) „Kilencz szemétdombon szedett szemétből, kilencz új sírból vitt fű — és téli zöldből készült fű.” U. o.

⁷²⁶ Dr. Fekete Lajos i. m. 391.

⁷²⁷ Magy. nyelvtört. szótár I. 1604.

⁷²⁸ Dr. Fekete Lajos f. i. m. Századok 1874. 394.

⁷²⁹ „A magyar gyógyul gyökerének, a *gyógy* (= *joho*) szónak a cseremisiz, finn, észt, lapp, osztják nyelvben található változatai *jumo* gyökérre vihetők vissza. *Juma* hajdan felsőbb szellemet, istent jelentett. A magyar jó osztjákul *jim*. Az osztják *jim* egyenlő a cseremis *jumo*-val, mely hajdan szintén istent, szellemet jelentett. Ez a cseremisiz *jumo* összetéve *ult*-tal: *jum-ult*-ot ad: mely nemcsak gyökerére, hanem képzőjére nézve is megegyez az erza-mordvin *in-aldom*-mal, de azzal a lát-szólagos különbséggel, hogy emez annyit tesz mint kérni, a cseremisiz *jum-olt* = istennek, szellemnek *könyörögni*. *Kálmány*: A hold nyelvhasznományainkban 7.

⁷³⁰ *Kozma*: Mythologiai elemek stb. 39.

⁷³¹ Ethn. III. 71. [*Nagy József*: hegyhádi mondák és babonák]

⁷³² Ethn. II. 281.

⁷³³ Dr. Fekete Lajos: Gyógytan a régi magyaroknál. [Századok 1874. 393.]

⁷³⁴ Századok 1874. 391.

⁷³⁵ Her. IV. 5.

⁷³⁶ „Hoznak hozzá *ezüst* kupát, visznek neki *arany kannút*. De a vérzés meg nem szűnik, egy cseppet sem csillapodik.” IX. rúnó 7—8.

⁷³⁷ A Kalevala megénekli a vas születését“ 47. r. 29—258. v

⁷³⁸ Herod. IV. 62. *Nagy Géza* tudósunk fordításában. Ipolyi „ősi vaskard“-t, Tólfy szintén „régí vaskard“-nak nevezi.

⁷³⁹ „A *szkithákról*“ Ethn. V. 310. Az obvidéki Ajász isten énekében az általa legyőzött Têke-isten ajándékozta kardról a következő rendkívül érdekes sorokat emeli ki tudós Nagy Géza ugyanitt:

A hegyes kardot, híres szablyát

Ím elvitték, hogy megmossák [a rája tapadt ollenésgérvértől].

Mintán megmosták, én hozzám hozták

Ott nézdegélem: olyan jeles

Hegyes kard, híres szabja volt!

Ajász isten öreg most hogyan szólok:

„Az ember korabeli világ beálltával,

az ember idejebeli világ beálltával

ez a hegyes kard, híres szabja

véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé változzék,

ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé változzék!

Miután így elbűvöltem

ha effőle inséges világ áll be,

ha effőle nyomoruságos világ áll be,

[hogy] valamely tájék felől had érkezik:

kéz segítséget, láb segítséget hadd nyújtson!"

⁷⁴⁰ Hunfalvy [Szépirodalmi L.]

⁷⁴¹ Nagy Géza tudósunk szerint Székelyföldön többször találunk XIII—XV. századbéli kardokat, melyek erdők mélyében a földbe függélyesen vannak leszúrva. Ilyen a sepsi-szent-györgyi székely muzeumban két kard. Egyiket a pávai erdőben, a másikat a bodzai hegyek közt a Manicsel nevű hegykúpba szurva találták. Van az enyedi muzeum birtokában is egy XIII—XIV. századbéli kard, melyet szintén székelyföldön, a dálnoki erdőben egy hegynék a csúcsán találtak. Ethn. V. 310.

⁷⁴² Bálint Gábor: *A mandsuk szertartásos könyve* 8.

⁷⁴³ Kal. 3. r. 366. v.

⁷⁴⁴ Kal. 10. r. 320. v.

⁷⁴⁵ (Nyelvemléktár II. 88—92): Itten ki megóvassa ez imádságot harmincz nap egymásután mit istentől kér kétség nélkül megnyeri. Amen.

⁷⁴⁶ Barna: *A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai*, 60.

⁷⁴⁷ L. Kalevala VI. r. 156—161. v. U. o. XII r. 255—296. v.

⁷⁴⁸ Ethn. IV. 217.

⁷⁴⁹ U. o. 232.

⁷⁵⁰ Ethn. II. 112.

⁷⁵¹ U. o. 275.

⁷⁵² Ethn. VII. 95.

⁷⁵³ Ethn. II. 360.

⁷⁵⁴ „Kinck nyaka megmerevedett, az ökör kifogása után tegye nyakát a járomba s jobban lesz.” [Háromszékm. a Nyelvőr után.]

⁷⁵⁵ Zrínyi a költő is hordott magával, miként végső szavaiból kitűnik: „Rútul bánék velem a disznó, de ihol egy, állítsátok meg a sehnék vérét vele, ez arra igen jó.” [Ethn. II. 354.]

⁷⁵⁶ *Munkácsy Bernát*, ki leginkább a rokon nyelvek körül érdemesíté magát, mondja: az ember neve a vogulban *elem-chalés* = „levegő halandója.” A magyar *em-ber* előrésze azonos a vogul *elem*-nel [finn *ilma*; osztják: *jelem*; lapp: *alme*; zürjén: *jen*; votják *in* = levegő, ég. időjárás]. Hogy e mellett mi legyen a *ber* utórész *nember-* [nőember] szavunk igazolja, mely a bécsi és müncheni kódexekben *nemberj*-nek van írva, miből világosan fölismerszik, hogy az a *pérj* (= *férj*) hasonlított kezdő mássalhangzós alakja. [Ethn. IV. 51.] „Az ember-szó nyelvemlékeink tanúsága szerint régenten így hangzott: emberj. Ez a —berj utórész változata a *férj*-szónak, mely eredetileg p-vel kezdődött [pérj] és általánosabb volt, mint ma, úgy hogy férfira nőre egyaránt illett, akár csak az „ember” szó. Somogyban Visnyón a nép a feleséget nevezi „*férj*-nek” írja *Vikár Béla*. [Ethn. III. 273.]

⁷⁵⁷ *Herodot.* IV. 5.

⁷⁵⁸ Barna: *A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai* 53.

⁷⁵⁹ A szónak első tagja *em* = a vogul *elm*, finn *ilm*, *ilma* levegő,

ég, a *ber* [régen perj, berj, a cseremiszen pir] = fi, férj. *Rejthly*: Magyar irodalomtörténete I. 17.

⁷⁰⁰ Úgy képzeltek, jegyzi meg *Barna*, hogy az ég boltját oszlopok tartják fenn, melyek alja a földbe van szúrva.

⁷⁰¹ *Kalevala* III. rúnó, 247—254. v.

⁷⁰² U. o. 217—226.

⁷⁰³ *Kalevala* X. rúnó 141. v.

⁷⁰⁴ *Ethn.* V. 304.

⁷⁰⁵ U. o. 265.

⁷⁰⁶ U. o. 267.

⁷⁰⁷ L. VI. f.

⁷⁰⁸ *Ethn.* V. 270.

⁷⁰⁹ *Ethn.* II. 273.

⁷⁷⁰ *Ethn.* II. 274. A votják monda szerint a *lebegő ég* hajdan igen alacsonyan állott és az ősaszeny a piszkos gyermek-pelenkát reádobta száradni, holott az égen az isten jár-kele vala. Ettől fogva az ég végtelen magasságra emelkedett. [*Kálmány*: Világunk alakulásai. 36.]

⁷⁷¹ A voguloknál ezen mythologiai korszak mondája szerint már nem Elmpi a teremő, hanem Numi-Tarom, ki mellett a rossz Xul'ater segédkezik.

⁷⁷² 1. Mikor már semmire sem birt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten rálehelte mondván: Állj lábra Illés! kelj fel! s akkor Illés birt menni. Más adatban: Illést mög Énokot Luczifer furmálta ki, de nem birt neki lelköt annni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte őket az égbe, onnan hadd lüvődözzék a rosszakat. (*Kálmány* i. m. 12.) „Midőn az Ördög embőrt akart teremteni, kiformásztta az embőrt! akkor odamönt az Isten, mögrukta a talpát Ádámnak: Kelj föl Ádám: Ádám mögmozdult. Mögén mögrukta, Ádám fölült. Harmaczczó mögrukta: „Kelj föl Ádám!“ Ádám fölkelte. Hasonlóképpen szól Illés teremőse, kit Jézus ébreszt föl: Az Ördög csinálta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrukta Illést, úgy kelt föl (*Kálmány* i. m. 12.)

2. „A *balhát* az Isten teremőtte, az Ördög mögkérte, hogy űs teremő oiant. No, hát teremő, de nem tucsz! Osztán az Ördög csinálta, de csak tetűt csinált. Jobb is, mert ha a tetű is úgy tudna ugrálni, akkó sérelmes volna.“

A légyről számos változatban emlékeznek meg teremősi mondáink, melyek közül talán ez a legbeszédesebb: „Mikő az Ur-Isten méhet teremőtt, az Ördög is hozzá fogott, hogy majd űs teremő, de az üvő légy lött. Az Ur-Isten ömönt-hozzá nézni, hogy mijen a méhe? oszt' kérdözte, hun van, a mit takarétanak, gyűtenek? Mögmütatta neki (a méheket) kaptárba' vótak, de nem vót nekik takarétásuk sémmit s, csak a hogy bebocsátotta, écs csomóba', ott vót mind. No gyere, néz' mög az enyimet! Émönt, hát a méhek gyűtöttek akkó is: sok szép sejt vót, méz mög viaszok. Akkó az Ördög mögharagudott, főrukta a kaptárt, hogy mér' nem takarétanak űk is. Akkó az ű méhecskéje szétazál'ott, légy lött belőle, együtt az ide is, azúta van légy“ (*Kálmány* L. gyűjtése).

⁷⁷³ „Az előtt nem káromkottak az embörök, hanem mikő a gaszda embörnek anynyi gabonája termőtt, hogy nem bírta elanni, az Ördög

möktanította (az embert) pálinkát főzni; azon (a pálinkán) veszték osztán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az egyik embör agyonütötte a másikat.“ (Kálmány L. gyűjtése).

⁷⁷⁴ *Kálmány*: Világunk alakulásai nyelvhasznályainkban 15.
Barna: Ösv. kis. isteni lényei és áldozati szertartásai 7.

⁷⁷⁵ *Barna Ferd.*: A votjakok pogány vallásáról 4. És a Kalevala szerint (XX. rúnó 167. v.) a finneknél is Ozmatar tündér, kiről semmi rosszat nem tud a finn mythologia, a serkésztő.

⁷⁷⁶ A *Mária-legendák* javarészből az ősvallás mythosai. Például: „Miké a Boldogságos Szűz mőkszülette az ő Szent Fjót, a kis Jézus járt. Écczör utánna kapott, azóta nem járnak minygyá a gyerőkök. Akkő mon'ta a Boldogságos Szűz, hogy mindön anya killógyon az ő magzatytyával: nő járjon mingyá' mihán mőkszületik, hanem ki két esztendőre, ki egyre, ki három főtájjra“ (Magyar-Szent-Márton Kálmány után).

Szintén palóc: „Múta a Boldogasszony alá ült a fűzfa alá, azóta hajlik lő úneki az ága. Lőhajult, úgy maratt.“ (Forrás ugyanaz).

⁷⁷⁷ Irodalomtörténeti közlemények VI. 3–4. füzet.

⁷⁷⁸ *Kálmány Lajos*: a csillagok nyelvhasznályainkban 1. l.

⁷⁷⁹ Szeged- és Szathmár-vidéki néphit.

⁷⁸⁰ Magyar Mythologia 273. l.

⁷⁸¹ *Czögler Alajos* főreáliskolai tanár fordításában: *Houzeau*: a Csillagászat történelmi jellemvonásai 494. l.

⁷⁸² *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai *Czöglernél* 143. l.

⁷⁸³ U. o.

⁷⁸⁴ Említetik ezeken: „az égi pásztor,“ „csillaggyűrfűzet,“ „a koronás és farkas“ csillagok stb. melyeknek ma urát sem tudjuk adni.

⁷⁸⁵ A Merkur ifjabb Hóruszé, Vénusz Izisé, Marsz Aruerisé, Jupiter Ozirisé, a nagy Medve a Nil istennőjeé, a Procyon az ég látóköreire vigyázó Anubisé.

⁷⁸⁶ A nagy Medve helyén Tyfon (hadisten) kutyája állott, a fontos szerepet játszott Orion helyén „Szahu“ (I. m. 217. l.)

⁷⁸⁷ Mondják, hogy Anubis, az istenek hírnöke nem lenne más, mint a Syrius, mely azon tájon tűnőn föl, hol a Nilus fakad, annak áradását előre jelenté.

⁷⁸⁸ *Hafstorang* szellem a nagy Medvében székelvén, az észak táji csillagokra ügyel. A nyugati tájak fejedelme *Satevis*, kinek figyelő helye némelyek szerint az Aldebaran, mások szerint Anahid (= Venus). Keletnek őre *Taschter*, kinek fényes tekintete a Sziriusból gondozá a rá bízott égtartományt. És *Venant* délnek védőszelleme, kinek őrállomását forrásomban (Dictionnaire universel de mythologie etc.) nem találom följegyezve.

⁷⁸⁹ Merkur náluk *tudó*, Vénusz *ragyogó*, Mars *vörös testű*, Jupiter a *fejlődés ura*, Szaturnus „lassan járó“ *Houzeau* jegyzetei szerint. (I. m. 144. l.)

⁷⁹⁰ Legyen szabad kivételt tennünk az őshagyományok örökösére

Babilonra nézve, hol a „hét bolygó templomában“ a sok emeletű Nap-oltár szerintünk, noha a szellemi emelkedés zenithjét látszik hirdetni, sajátlag az őshagyomány tagadásával összekötött sülyedést jelez.

⁷⁹¹ Csengery: Kisebb Munk. I. 83 l.

⁷⁹² Vámbéry: A török-tatár nép primitív kultúrájában az égi testek 7. l.

⁷⁹³ Houzeau: A csillagászat történelmi jellemvonásai 220 l.

⁷⁹⁴ Kálmány Lajos: A csillagok nyelvahagyományainkban 3. l.

⁷⁹⁵ Bálint G.: A mandsuk szertartásos könyve 7. l.

⁷⁹⁶ Kálmány Lajos mythologiai írónk szerint Szeged népe soha sem él a Gönczöl kifejezéssel.

⁷⁹⁷ P. hogy „Gönczöl lett volna a szekér magyar feltalálója,“ vagy hogy „azon Gönczöl német esásár szaladó társzekero, kit a magyarok agyonütöttek“ (Ipolyi: Magy. Mythol. 268 l.)

⁷⁹⁸ U. o.

⁷⁹⁹ Szeged néphiedelme szerint.

⁸⁰⁰ Szintén Kálmány Lajos gyűjtése szerint.

⁸⁰¹ „1564.“ A cylagot ackit szent Péter szekérének, nekik (-néme-lyek) Göncöl szekérének híjnak, írja Melius Péter az ő: szent Jobb könyvében.

⁸⁰² Kálmány Lajos szerint ez *szőregi* néphiedelem.

⁸⁰³ Kálmány Lajos: A csillagok nyelvtudományainkban 19. l.

⁸⁰⁴ U. o. 20. l.

⁸⁰⁵ Másként a Sánta koldus Talyigája a „Nyilas“-ban, annak 5 csillaga.

⁸⁰⁶ Lugossy szerint: a „Bereniece haja“ név alatt ismert csillagkép.

⁸⁰⁷ Lugossy szerint a Hattyu *a*-ja a három hadnagygyal *δ*, *γ*, *ε* ugyanazon csillagképben.

⁸⁰⁸ A Hattyu utó- és előcsillagai Lugossy szerint. A Hattyu csillagkép, mint: *magyar hadcsapat* a látóhatár felől jövőben törtet felfelé; hasonló a felfogás, midőn *nász-menetre* értelmeztetik is.

⁸⁰⁹ Az „északi korona.“

⁸¹⁰ Miként Kálmány Lajos hallotta: az Országut közepén.

⁸¹¹ Az „északi korona“ csillagai Majdán.

⁸¹² Részeg ember a Cefeus szeme, a koresma, a hol mulatott, a Cassiopeia *α*, *β*, *γ*, *ζ* csillagai.

⁸¹³ Munkácsi: Vogul népköltési gyűjtemény I. 36.

⁸¹⁴ U. o. 129.

⁸¹⁵ U. o. 162.

⁸¹⁶ Hunfalvy: Vogul nép 137. — Ipolyi tud „vízi óriás-ról és „tűzet őrző óriások-ról“ is. (M. Myth. 121.)

⁸¹⁷ „Isten hozott benneteket, peccsenye lesz belőletek!“ Ipolyinál.

⁸¹⁸ Kozma Ferencz: sokat i. m. 8.

⁸¹⁹ Vogul hagyomány.

⁸²⁰ Hunfalvy i. m. 138.

⁸²¹ Hunfalvynál „az égből leszállásnak éneke“ i. m. 199.

⁸²² U. o. 134.

823 *Ganad.* Finn mythol. 98.

824 *Kalevala* XIV. rúnó 167. v.

826 U. XIX. r. 576.

826 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* 4.

827 *Névtelen: Szkitiáról* (Szabó K.-nál 5.)

828 A *vojákoknál* is tilalmasnak találjuk a részegítő ital használatát. „Egyszer az első ember feleségo megpillantván egy *letakarf edényt*, melyben Keremet által megmérgezett kumiska volt s figyelmen kívül hagyván Inmár parancsát, hogy ahhoz ne nyúljon hozzá, a milyen kíváncsi volt, *lefölte a csészét*, ivott belőle egy keveset s férjének is oda nyujtá. Ez időtől fogva az emberek bűnösökké és halandókká lettek (mert Keremet az edénybe a kumiskával a halált is beletette), a paradicsomból kiűzetek.” (*Barna: a vojákok pogány vallásáról* 5.)

829 *Barna: Ősvallásunk kisebb isteni lényei* stb. 4.

830 *Kálmány Lajos: Világunk alakulásai nyelvagyományjainkban* 33.

831 *Munkácsi: Vogul népköltési gyűjt.* I. 164.

832 Igy *Schreiner Márton* (Ethn. 1892. 296.) *Herrmann Antal* Ethn. 1893. 117.)

833 Különben így fordul elő a mohamedán hagyományban is.

834 *Kálmány L. i. m.* 45.

835 U. ő i. m. 44.

836 „Az alsó Ob folyása igen hosszú, már pedig alba roppant folyók öntik vizeiket. A kiöntések gyakoriak a vogul földön; szinte évenként történnek, mikor a hó olvadni kezd; főleg nagy havas tél után, ha későn és hirtelen olvad meg a hótömeg . . .

A monda avval kezd, hogy hét évig nagy hőség vala. Ez mondaszerűleg nagyított kiszínezése annak, hogy: *valamikor*, talán igen hosszas tél után, felette rögtön álla be a hőség, mely a nagy havakat és jegeket egyszerre megolvasztotta; mert az éjszaki földön a nyári napok felette hosszúak. Az éjszaki Szoszva (szent folyó) már tavaszutó elején 16 óráig s nyárelő 20—25-kén éppen 20 óráig tart a nap. A hirtelen hőséget a monda *égés-nek* nevezi, mely a földet egy ölnyi mélységre kiégeti s a vizet forróvá teszi. Elpusztul tehát minden a forró vízben. Némely ember sajkákon menekül gyermekestül s azoktól szaporodik ismét az emberiség, azaz a vogulság. Az özönvíz után kénytelenségből, a földben kiásott hajlékokban élnek az emberek, mert házépítésre se fa, se fű. Halakat és erdei vadakat is újra teremti Numi-Tarom.” (A vogul föld és nép 155.)

837 Meg van a magyar hagyományban is, hol a szolgáló a késedelmes, kinek Noé mérgében azt mondja: Hozzon az Ördög! Mire az Ördög ott terem, elkapja, beviszi, azután nem akar kimenni.

838 I. m. 61.

839 *Kálmány L. i. m.* 51.

840 „Noé fia volt Jáfet, ezé Thana, ezé Nimród, ezé Hunor, ezé Bor, ezé Dana, ezé Keled, ezé Keve, ezé Keár, ezé Beler, ezé Kádár,

ezé Othmár, ezé Farkas, ezé Bondofárd, ezé Buken, ezé Csanád, ezé Budli, ezé Beztur, ezé Mike, ezé Miske, ezé Ompud, ezé Kulche, ezé Levente, ezé Leel, ezé Zamur, ezé Zambur, ezé Bolog, ezé Bulcsu, ezé Zulta, ezé Berend, ezé Kadiesa, ezé Opus, ezé Ethei, ezé Scemen, ezé Turda, ezé Bendekus, ezé Ethele, ezé Csaba, ezé Ed, ezé Vgek, ezé Eleud, ezé Álmus.“

⁸⁴¹ „Jáfet, mondja *Nagy Géza*, minden keleteurópai, kaukázusi és középpázsiai nép mondájában a legelső ősnak van fölvéve. József kozár fejedelem 960-ban Jáfetnek Thogarma nevű fiától származtatja magát (Tudd meg, hogy mi Jáfet és pedig Togarmának vagyunk ivadékai. Őseinknek nemzetségi lajstromaiban úgy találjuk, hogy Togarmának tiz fia volt s ezek nevei: Ujgur, Tirosz, Avvar, Ugin, Bizal, Tarna, Kozár, Zagur, Bulgár, Szavir). A régi török mondák Türköt, Khazart, Guz apját Minget, Bulgár és Burtasz apját Gumárit (kitől a masgarokat és baskirokat származtatták) szintén Jáfet fiainak teszik meg.“ *Turul XII.* 1894. 3.

⁸⁴² Az Árpádház mondai genealogiája. *Turul XII.* 1894. 3.

⁸⁴³ *M. Mythologia* 136, 145, 576.

⁸⁴⁴ *Nagy Géza Turul XII.* 1894. 3. *Ethn. V.* 305.

⁸⁴⁵ *Ethn. V.* 29.

⁸⁴⁶ Ipolyinál nem csupán Magyar Balázs és Kinizsi Pál őskori hősök képviselői, hanem Angyal Bandi, Zöld Marczy, Sobri is mythologizáló tárgyalás alanyai. *M. Myth.* 172, 182.

⁸⁴⁷ *Kis. munkái I.* 94.

⁸⁴⁸ *Pintér Sándor*: A palócokról 1880. 25. És ezen nézettel nem ellenkeznek a lélekvándorlásra fölhozott egyes esetek sem:

Ipolyi értesülése szerint Hontban K-vár helységben egy télen a farkasok módnélkül elszaporodván, a juhokat erősen ragadozóak. A nép azon hitben, hogy *farkaskoldus*-ok, *juhászokból vált farkasok*, különösen pedig gazdáik által méltatlanul bántott juhászok és bojtárok, kik azután holtuk után mint dühös farkasok szoktak a nyáj pusztításával gazdájokon bosszút állani. Nagyobb az erejük, mint a közönséges farkasok, nek, mi miatt a nyájat bajos dolog tőlök megóvni.

A *veszett s átkozott csikók*. A csallóközi néphit szerint olykor látni *veszett fekete csikókat* nyargalni át a legelőkön, melyek utólérhetetlenül vágatnak keresztül a mőneseken s megharapva más lovakat ezek rögtön velők futnak a pokolig, hol az ördögök a pásztoraik. Ezek *lovat csenő szegény legények, csikósok lelkei volnának*. (*M. Mythologia* 361.)

⁸⁴⁹ Az udvarhelymegyei néphitben a kísértetek „legfőképen kecske, disznó, pulyka, macska alakjában szoktak mutatkozni.“

⁸⁵⁰ *Barna*: A votjások pogány vallásáról 7.

⁸⁵¹ *Id. m.* 97.

⁸⁵² *Ethn. V.* 325.

⁸⁵³ *Ethn. IV.* 43.

⁸⁵⁴ *A votjások pogány vallásáról.* 8.

⁸⁵⁵ *Csengery id. m.* 96.

856 Ethn. II. 108. V. 184.

857 Eth. V. 182.

858 Ethn. VII. 285.

859 Ethn. IV. 48.

860 Herodotosz IV. 71.

861 Archaeologiai Értesítő XIII. köt. (1893. évf.)

862 Ethn. VII. 297.

863 Ethn. VII. 115.

864 Ethn. II. 109.

865 Foltin János: A besnyők sírhalmai Szihalom mellett, Eger. 1887.

866 Ethn. II. 109.

867 *Manala* = maan ala = föld alatti. A halál birodalma, melynek nyoma van a magyar hagyományban is. „Vigyen el a Manó!” szóllásunk a Halál fiára, az alvilág istenére, és „eredj a manóba!” magára a helyre látszik vonatkozni. V. ö. Kalevala VI. 178.

„A pokol mélységes feneke” szóról szóra XV. 193.

868 Väinämöinen, kinek három igére volna szüksége Manalába megy, honnan alig-alig térhet vissza ismét az élők földére.

A Halál leánya nem akarja átszállítani a túlpartra, mert nem atyja a kísérője, fején nincsen háló „süveg” és kezéről a *kezttyü* hiányzik. Az alvilág gazdasszonya italt hoz a hősnek a folyón átkelte után, de ő kitér annak kiívása elől. Ágyba fekteti a házi asszony ezután azzal biztatván, hogy „soha többé, míg a világ” nem kerül haza. A Halál három újjú törpéje kiterjeszti a menekvés akadályozására a Halál folyóján rézsodrony-hálóját, vas-hálóját minden irányba, hogy a nem várt jövevényt berekeszsze s a pokoljáró csak bűvös erejének köszönhető, hogy kijutott. Kalevala XVI. rúnó.

869 Ethn. VII. 281. És csallóközi szokás, hogy a halottnak pénzt tesznek a markába.

870 XV. r. 181. stb. v. — XVI. r. 406. stb. v.

871 Kalevala XLV. r. 23—180.

872 Kal. XVI. r. 190. v.

873 Kalev. XXXII. 478. *Migne*: Diction. univ. de la Mythologie 1099. Ezen hitet megtaláljuk a voguloknál is, hol a lelkek hazájául a jegestenger egyik szigete tartatik.

874 Diction. univ de la Mythologie 997.

875 U. o. 1350.

876 M. Myth. 361.

877 „A Boldogasszony azt hallja, tartja a szegedi hagyomány, hogy a műlik asszony azt mőkésináli, hogy gyerőke nő lögyön, a' mögöleti a gyerőkököt. A fejit mög nem öhetii, a gyerők fejit a kötőjihe hordí.” (*Kálmány*: *Boldogasszony ósvallásunk istenasszonya* 29.) Egy másik néphit úgy tudja, hogy: annak a pokolban tányéron adják fel a magzatát, hogy azt megegye (Ethn. V. 110.)

878 *Hunfalvy* i. m. 92.

⁸⁷⁹ *A votjások pogány vallásáról* 8.

⁸⁸⁰ *Barna Ferd.: a mordvaiak pogány istenei és szertartásai* 10. 12.

⁸⁸¹ *Calanus „Attilája.”* (Beel-nél Decad. I. Monument III. 140.)

⁸⁸² Léel Regensburgban agyonütven kürtjével a császárt, ezt mondá: „Tú előre mégy s engem a más világon szolgálni fogsz.” A skythák hite azt tartja, folytatja a krónikás, hogy a kiket életökben megöltek, azok nekik a másvilágon szolgálni tartoznak.

⁸⁸³ *L. Ipolyi Magy. Mythológiája* 379. l.

⁸⁸⁴ *Kálmány: a csillagok nyelvhagyományainkban* 12.

⁸⁸⁵ *Ipolyi följegyzése után.* I. m. 363.

⁸⁸⁶ „E nemzet, mondja Leo császár, minden kényelem és élvezet fölött arra törekszik, hogy ellenségei iránt vitézül viselkedjék.”

⁸⁸⁷ *Herod.* IV. 64.

⁸⁸⁸ *Nagy Gyula* idézetében *Ethn.* V. 312.

⁸⁸⁹ *Ethn.* V. 311. L. az ellenvéleményt *Kerekgyártó: a műveltség fejlődése Magyarországon* I. 13. *Szabó Károly: Kézai Simon fordítása* 49.

⁸⁹⁰ *Szent-Gellért legendája.* — Nádorfejérvár ostrománál 1072-ben a megölt besenyők fejeit a király elé hordották, és pedig miként a krónikás mentegetőzve jónak látja említeni: azoknak a várbán levő szövetségesei: a görögök és bolgárok ijesztéseül.

⁸⁹¹ *Munkácsi Bernát: A régi osztják társadalom* (*Ethn.* V. 364.)

⁸⁹² „Igy nevezi a nép a husától és velejétől megfosztott s eldobott tehén-vagy juhöt.”

⁸⁹³ *Barna Ferd.: Nehány ősműveltségi tárgy neve a magyarban* 85.

⁸⁹⁴ *Horváth M. és Vámbéry.*

⁸⁹⁵ *Munkácsi B. közl. Ethn.* V. 362.

⁸⁹⁶ helyette: „hajó-t” áll, mivel Väinämöinen-nek ezért kellett bűnhődnie.

⁸⁹⁷ *LX. rúnó* 579—586. *A hetykélkedéstől* óv a *XIII. rúnó* is végső soraiban.

⁸⁹⁸ *XVI. rúnó.*

⁸⁹⁹ *Munkácsi B. tr. szerint a medve-esküre lennének vonatkoztatottok ezen ismeretes átkozódási mondások: rágyjon meg a fészkes (kölkökös) fene! Egyen meg a fias fene! — Á betűrim nagy régiség jellegét viseli magán, s az is mondvá volt ismételve, hogy a régiek a medvét átallozták nevén említeni.* V. ö. *Ethn.* VI. 74.

⁹⁰⁰ „Szövetséget a szkithák, már a kikkel kötnek, ily módon kötnek: egy cserép serlegbe bort öntenek s azt a szövetségeseik vérével összekeverik, bőrüket ugyanis előbb törrel vagy karddal kissé fölvergik. Azután a serlegbe mártanak egy kardot, továbbá nyilakat, csákányt és láncsát, ennek végeztével sokáig imádkoznak, s mind a szövetségeseik, mind pedig kíséretüknek legelőkelőbb tagjai isznak belőle.” (*Herod.* IV. 70. *Nagy Géza* fordításában.)

⁹⁰¹ *Igy a Kőrös-Ladány vidékén az örvény-elnyelte Márkus a vízből esküre emelve három újját, kísért. A domoszló-vécsi határban (Heves)*

a határra hamisan esküvő ispán éjjelenként most is hurcolja a tizen mérföld lánczat.

⁹⁰² Szamosatai Lukianus; *Toxaris vagy a barátság*, cz. munk.

⁹⁰³ L. Telfy: Görög források (M. Tudományos Értekező II.)

⁹⁰⁴ *Kerékyúrtó Á.: A műveltség fejlődése Magyarországon* I. 28.

⁹⁰⁵ Hogy tüzes ló, disznó, béka képében adják tudtára az embereknek, hogy az elfajultakra pokoli kinok várakoznak.

⁹⁰⁶ „Egy orosz tiszt, ki Tobolszkból Berezovba utazván, mi tizenkét napi út, egy osztjáknál meghála, beszéli: hogy reggel tovább monván, egy mértföldnyi távolban elveszté erszényét, melyben mintegy száz rubel vala. Történetesen azon osztjáknak fia hazatérve vadászatul, megtalálá az erszényt, de nem vevé föl, hanem megmondá atyjának, hol fekszik. Ez pedig nem tudván kiő, visszaküldi fiát, rakjon galyakat az erszényre, hogy megtalálhassa a tulajdonos. Az orosz tiszt három hónap múlva visszajövé Berezovból ugyanazon osztjáknál hála s elbeszélé neki, hogy multkor milyen szerencsétlenség történt rajta. Te vagy hát az, a ki elveszítette ama erszényt? viszonzá az osztják, elküldöm veled fiadat, hogy magad vodd fel.” (*Hunfalvynál* i. m. 92.)

⁹⁰⁷ „Jövő népek gyermekitek fonákul ne neveljétek, oktalan dajkákra bízva, vagy idegen kézre adva. A fonákul nevelt fiú, ferde szoktatású ifjú értelemre szert nem tehet, nem nyer soha férfi eszet, érjen bármily nagy vénséget, testben erőt, egészséget. (Kalevala XXXVI. rúnó.)

⁹⁰⁸ „Ki az anyját elfeledi, szülőjét megkeseríti, ne menjen az Alvilágra, jó lélekkel Halállakra, Alvilágon hej megadják ilyeneknek a jutalmát.” (Kalevala XXIII. r.)

⁹⁰⁹ Az öreg-asszonyok a fiatalokra ilyenformán parancsolnak rá: Mögböcsüld fiam aszt a szülő ágyat, mert az ojan, mintha csak a Boldokságos Szűz ágyába fekünné. (*Kálmány*: Boldogasszony stb. 13.)

⁹¹⁰ *Kálmány* i. m. 14.

⁹¹¹ U. o.

⁹¹² *Kalotaszegen* az ágynemű alá fohagymát, köményt s néha tömjént is tesznek, a lóczák alá a szoba földjére kóst és villát szúrnak, hogy „a gonoszok” ne közelíthessék meg a betoget. (Ethn. IV. 111.)

Orosházán a főlhuzott lepedő négy sarkába szintén fohagymát, kenyérmorzsát és sőt tesznek, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronthassák. (Ny. ör. I. 230.)

⁹¹³ „A Boldokságos Szűz, tartja a szegedi nép, mindég hordott pántlikát a dörékán, azért a gyer'ököt nem viszik el körösztolni a nélkül, hogy pántlika ne lögyön a karján, vagy a derekán. Az nagy öröme a Boldokságos szűznek.” *Kálmány* gyűjt.

⁹¹⁴ „A koma'sszzony mihánt előgyűnnek, lötöszí a gyer'ököt a födre az ágy alá, vagy az asztal alá, hogy nő lögyön rívo, oszt' a ki legelőször látí a kis gyer'ököt, háromszó rálehol, hogy nő árrson neki a Guta szele, osztán fölemeli, hogy nagyra nyöjjön.” *Kálmány* Szőregről.

⁹¹⁵ Péld. „Hála Istennek, hogy oszt a két lelket mögyszabadította

egymástul, tarcsa mög az Isten az édös apjának, anynyának örömiro, más embereknek dicséretirel“

„Az Úr Isten nevejje föl édös apjának, édös anynyának örömiro! Jámbor lögyön, mint a körösztagja (a leánynál, mint a keresztanyja!) *Kálmány* után.

⁹¹⁶ V. ö. Ethn. IV. 42. 108. 112, VI. 119.

⁹¹⁷ „A palóc esküvőn, írja Pintér, estefelére hajolván az idő, úgy hat óra tájban a vőlegény násznagya és vőfélye ketten egy butykos mézes pálinkát véve magukhoz, elmennek a leányos házhoz a „menyasszony kikérésére,“ de a menyasszony násznagya a mézes italt vissza-utasítja s a menyasszony kiadását megtagadja. Ez történik két-három ízben, végre a harmadik megjelenésnél kijelenti a leány násznagya, hogy a menyasszony nem valami jött-ment, hanem ha négy lovas kocsin jönnek érte s ha látja, hogy illő helyre szándékoznak vinni, hát akkor kiadja.“ (Ethn. II. 104.)

Hajdu-Hadházou szokás, hogy lakadalmas menet előtt a szűkebb utcát szalma-kötéllel zárják el. (Ethn. V. 257.) Kis-Kun-Halason pedig akkor rekesztik el hasonló módon a vőlegény és társai előtt a kapubejárást, mikor a menyasszony ágyáért mennek. (Ethn. I. 406.)